Даглас Мериведер Долд АВАНТУРА НА БАЛКАНУ, 1915.

Douglas Meriwether Dold ADVENTURE IN THE BALKANS, 1915

БИБЛИОТЕКА ПОСЕБНА ИЗДАЊА

LIBRARY SPECIAL EDITIONS

 Editor-in-Chief Director Nebojša Kuzmanović, Ph.D.

Уредник Весна Башић

Editor Vesna Bašić

Превела с енілескої језика Ивана Ђокић Саундерсон

Translated from English by Ivana Đokić Saunderson

С фручна редак фура ен ілескої фекс фа Мср Драгана Катић Александар Бурсаћ Мср Александар Димитријевић

Professional editing in English Dragana Katić, MA Aleksandar Bursać Aleksandar Dimitrijević, MA

Даглас Мериведер Долд

АВАНТУРА НА БАЛКАНУ 1915.

Приредила **Љиљана Дожић**

Превела с енілескої језика Ивана Ђокић Саундерсон

Садржај / Content

Предговор (Кајл Рандолф Скаѿ)	7
Ратна сећања Дагласа Долда (<i>мср Љиљана Дожић</i>)	11
Авантура на Балкану, 1915.	27
Даглас Мериведер Долд (1888–1931)	89
Сећање на америчке хероје из 1915. (др Небојша Кузмановић)	91
Прилози / Addendum	97
Foreword (<i>Kyle Randolph Scott</i>)	123
War Memories of Douglas Dold (<i>Ljiljana Dožić</i> , <i>MA</i>)	127
Adventure in the Balkans, 1915	143
Douglas Meriwether Dold (1888–1931)	201
Remembering the American Heroes of 1915 (Nebojša Kuzmanović, Ph.D.) 2	203
Чланови Колумбија експедиције пружања помоћи	
/ Members of Columbia Relief Expedition	208

ПРЕДГОВОР

"За све под капом небеском постоји разлог и постоји време за све што се ради; време за рођење, време за умирање; време за сетву и време за жетву; време за убијање и време за оздрављење; време за рушење и време за изградњу [...]"

Књиїа йройоведникова

"Није ме срамота да признам да ми је доста рата. Слава која се у њему стиче је као месечина; чак и најсјајнији успеси су постигнути преко мртвих и осакаћених тела, у болу и жалости удаљених породица [...] Рат је пакао."

Генерал Виљем Текумсе Шерман, 21. мај 1865.

ако су Сједињене Државе и Србија званично успоставиле дипломатске односе још 1881, заправо је Први светски рат био тај котао у којем се калило пријатељство, што ево траје већ читав век. Више година пре но што је Америка званично ушла у рат 1917, а врло брзо након његовог избијања 1914, амерички народ је препознао херојство српске војске и стекао велико поштовање за тежњу српског народа ка слободи и миру, као и за његову спремност да се за то жртвује.

Можда су моји земљаци видели одраз своје сопствене љубави према слободи и независности у херојској борби српског народа, тешко погођеног и ратним страдањем и пратећим епидемијама у којима је страдала трећина војске. Американци из свих сфера живота нису остали глуви на вапаје мушкараца, жена и деце Србије. Широм Сједињених Држава грађани су се без обзира на порекло и друштвени слој одазвали на позив "Србији је потребна ваша помоћ" исписан на чувеном постеру вајарке Малвине Хофман из доба Великог рата. Мабел Грујић, Американка удата за српског дипломату Славка Грујића, мобилисала је добровољце и водеће политичаре широм Сједињених Држава да прикупљају помоћ за Србију. Чувен је гест Тедија Рузвелта који је део новца од своје Нобелове награде дао као помоћ српском народу. Но, помоћ у новцу није била довољна.

Бројни Американци српског порекла јављали су се у добровољце и прешли преко океана да се боре заједно са својим рођацима у Србији, све до Солунског фронта. Немали број Американаца је и без униформе довео себе у опасност да би помогли народу Србије.

Америчка лекарка др Розали Мортон постала је специјални комесар Црвеног крста и доносила потрепштине на Солунски фронт где је радила у пољским болницама. После рата, марта 1919, основала је Међународни српски комитет како би помогла српској омладини да похађа универзитетске студије у Америци. Један парк на београдском Дедињу, недалеко од Америчке амбасаде, носи њено име.

Априла 1915, др Ричард Стронг, директор Харвардског факултета за тропске болести и један од најцењенијих светских епидемиолога, дошао је у Србију на челу мешовите медицинске мисије Рокфелерове фондације и Америчког црвеног крста која је одиграла пресудну улогу у обуздавању епидемије тифуса.

Амерички филантроп Џон Фротингем пренео је једну целу добро опремљену болницу у Скопље 1915. године. Заједно са супругом Јеленом Лозанић, Српкињом по рођењу, посветио је деценије живота помагању Србији оснивањем домова за децу без родитеља у Врању, Београду и другим местима.

Мабел Грујић, након што је обишла Америку прикупљајући финансијску помоћ, наставила је са неуморном кампањом анимирања јавности у Великој Британији и на крају довела групу британских добровољаца у Крагујевац, где су радили у очајним условима.

Славни научник Михајло Пупин, рођен у војвођанском Идвору, који је у време избијања Првог светског рата био почасни конзул Србије у Њујорку, био је главни организатор кампање за помоћ Србији широм Америке. (Касније, јула 1918, годину дана након уласка Сједињених Држава у рат, Пупин је утицао на свог пријатеља Вудроа Вилсона, америчког председника, да истакне српску заставу на јарбол изнад Беле куће у знак солидарности са народом Србије.)

Убрзо по избијању рата у Европи, Пупин, који је радио и као професор на Универзитету Колумбија, основао је универзитетски хуманитарни тим "Columbia Relief Expedition" како би се за Србију прикупљала, не само новчана помоћ, већ и хиљаде тона хуманитарне помоћи за сиротињу и расељене избеглице: помоћ у храни, пољопривредним алаткама и семену; лековима за борбу против тифуса и лечење других болести, као и двадесет пет возила за амбулантна кола и разношење прикупљене помоћи.

Један од младих америчких идеалиста који су се одазвали на Пупинов позив и отиснули на Балкан био је др Даглас Мериведер Долд, који је 1915. дипломирао на Колеџу за лекаре и хирурге Колумбијског универзитета. (На том путешествију му се придружио и годину дана млађи брат Елиот, још увек студент.)

Одважна браћа Долд и још педесетак младих Американаца – од којих је половина тек дипломирала на Колумбији, а друга половина су

били амерички Срби у својству преводилаца – кренули су на овај опасан пут. Мемоари Дагласа Долда, "Авантура на Балкану, 1915", сада су по први пут преведени у Србији. На страницама ове књиге видимо да доктор Долд није био само посматрач догађаја, већ активни учесник и неко ко умешно описује сву хаотичност рата и патње невиних цивила.

Долд је стигао на Балкан јула 1915. као део хуманитарног тима Универзитета Колумбија. Пошто је задобио повреду ока док је радио у пољској болници у Добруну у Босни, премештен је у Ниш ради лечења. Десило се да је у октобру Бугарска објавила рат Србији док се он опорављао у ратној престоници Србије. Епископ Српске православне цркве Доситеј позвао је Долда да заједно дочекају командира надируће бугарске војске и да га моле да окупационе снаге поштеде недужне цивиле приликом уласка у град. Браћа Даглас и Елиот Долд су са још шесторицом младића из универзитетског хуманитарног тима на крају остала у Нишу током читавог тог периода настављајући да пружају хуманитарну и другу помоћ избеглицама и сиротињи. Остао је и добар број других Американаца, лекара и болничарки, да лече и негују народ Србије. Иако Долд то не спомиње у својим мемоарима, изгледа да се стање његовог ока погоршало током боравка у Нишу до те мере да је са својим братом морао да напусти Ниш и врати се у Њујорк децембра 1915. (У листи путника на броду "С.С. Ротердам", којим су се вратили у Америку, стоји "др Даглас Долд – 27 година - слеп.") Када су 1917. године Сједињене Државе напокон ушле у рат на страни Србије и њених савезника, Долд је одбијен од стране Америчке регрутне комисије због "оштећеног вида." Умро је у Шарлотсвилу, у држави Вирџинија 1931. у својој четрдесет првој години.

Долдов идеализам и саосећање рефлектују осећања која су у Србију привлачила цивиле широм Сједињених Држава, у то време још увек неутралне земље. Долдов рукопис описује блиске везе између српског и америчког народа које су се развиле током Првог светског рата и наставиле да се продубљују наредних година и деценија, укључујући и Други светски рат као следећи велики испит за човечанство.

Ретко који народ је у Првом светском рату пропатио више од српског, а ни наредни рат није био ништа лакши јер су и у њему Срби платили страховиту цену свог отпора нацистима. Упркос томе, много је Срба ставило живот на коцку како би помогли припадницима америчких и других савезничких снага оборених изнад југословенске територије током изузетно важних бомбашких акција предузетих да онемогуће немачку производњу горива у Румунији. Иако су имали једва довољно да прехране и своје породице, ти обични људи Србије снабдевали су пилоте храном, склањали их и штитили од нациста све до операције спасавања зване Ваздушни мост (Halijard) 1944. године. Можда те сеоске породице нису ни знале за

помоћ коју је Америка пружала Србији током Првог светског рата, али су свакако испољиле највиши степен храбрости и хуманости током Другог светског рата, упркос претње смрћу у рукама нацистичке Немачке и њених колаборациониста.

После рата, након што су Совјетски Савез и његови савезници истерали Титов режим из Коминтерне и увели санкције Југославији, Америка и Запад су притекли у помоћ. Новембра 1951. Труман је затражио од америчког Конгреса да упути помоћ југословенском народу. (Старије генерације још увек памте "Труманова јаја.") Фотографије Тита и Кенедија у холовима Америчке амбасаде подсећају ме да је Западу користило што има пријатеља на Балкану током хладног рата, иако у идеолошком смислу нисмо увек били истомишљеници. У међувремену, Американци су се деценијама дивили културном доприносу српских писаца, комедиографа и уметника. Допринос имиграната из ове земље попут Николе Тесле био нам је од велике користи. Американци српског порекла су централне личности многих заједница широм Сједињених Држава, које наше друштво чине јачим.

Можда би ми више одговарало да овај предговор завршим и не спомињући деведесете године прошлог века, али било би то неискрено с моје стране. Слободан Милошевић и остали политички лидери његове генерације подигли су талас националистичких страсти које су распарчале Југославију уводећи је у деценију ратовања и варваризма укључујући опсаду Сарајева и масакр у Сребреници. Тај се конфликт окончао након НАТО бомбардовања у пролеће 1999. Те године биле су испуњене трагедијама сваке врсте и користим прилику да изразим дубоко жаљење због недужних жртава из тог периода из редова свих народа са ових простора. Гледано из америчке перспективе, тај период сукоба био је краткотрајно скретање са пута савезништва и пријатељства од читавог једног века. Имамо исте вредности и исте циљеве — да Србија живи у миру са својим суседима и са самом собом, као и да заузме место у европској породици, које јој припада. Надам се и желим да сви научимо лекције из прошлости и следимо примере које су нам дали људи попут доктора Долда и сељака из Прањана.

Иако није провео много времена на Балкану, у својој "Авантури на Балкану" Долд нас подсећа на заједничке жртве. Сједињене Америчке Државе и Србија стајале су раме уз раме и на тај начин премостиле и несавладиве тешкоће. Сада морамо то да поновимо, како бисмо Балкан учинили мирним и стабилним зарад просперитета Србије и њених суседа и да би њени грађани могли да убиру плодове слободног и отвореног друштва. То је оно што народ Србије заслужује и за шта се борио Даглас Мериведер Долд.

Кајл Рандолф Скат, Амбасадор Сједињених Америчких Држава

РАТНА СЕЋАЊА ДАГЛАСА ДОЛДА

рхив Војводине је 2014. године започео реализацију вишегодишњег међународног пројекта "Време-сећање-идентитет-архив" чији је циљ вредновање и анализа садржаја докумената у тумачењу историјских догађаја и процеса.

У Европи и свету је 2014. године обележена стогодишњица почетка Великог рата, низом манифестација, научних и стручних скупова, тематских изложби докумената, музејске и библиотечке грађе, новим издањима књига итд. Министарство културе и информисања Републике Србије координисало је и подржало те научне, стручне скупове и културноуметничке манифестације у обележавању овог јубилеја века.

Архив Војводине се у оквиру ових активности, у складу са својим могућностима, такође укључио у обележавање годишњице Првог светског рата. Био је организатор стручних скупова и публиковања зборника радова са тих скупова, тематских изложби докумената и објављивања грађе настале током Великог рата коју чува. У вези с тим, подстицај за писање стручног рада под насловом "Балканска авантура Дагласа Долда", ауторка је добила анализом садржаја грађе фонда Ф. 542, Збирка докумената др Николе Коче Јончића о Михајлу Пупину, који је затим излагала на Међународној конференцији у Новом Саду 2016. године. Овде га доносимо у виду Увода, у измењеној и допуњеној форми, уз српски превод рукописа с енглеског језика и његов енглески еквивалент из наведене Збирке Архива Војводине у Новом Саду.

Већи део грађе ове збирке односи се на обележавање јубилеја 125-огодишњице рођења Михајла Пупина. У склопу обележавања те годишњице одржан је и научни скуп "Живот и дело Михајла Идворског Пупина" у Новом Саду и Идвору од 4. до 7. октобра 1979. године.² Током припрема

 $^{^1}$ Архив Војводине (даље АВ), Ф. 542, Збирка докумената др Николе Коче Јончића о Михајлу Пупину, 1912—1985. (Збирку је у АВ средила мср Драгана Катић, 2011).

² Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina – zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979, Novi Sad 1985.

за одржавање скупа спроведено је и истраживање садржаја и структуре архивске грађе која се односи на великог српског и светског научника и постојање и места чувања оригинала. Збирка Архива Војводине садржи и копије драгоцених докумената који су настајали од 1912. до 30-их година XX века, а чији оригинали се чувају у Одељењу за ретке књиге и рукописе у Библиотеци Колумбија универзитета, Рукописном одељењу Матице српске и Архиву Србије. У Збирци се налази и копија рукописа "Adventure in the Balkans, 1915" (Аваншура на Балкану, 1915) аутора Дагласа Мериведера Долда (Douglas Meriwether Dold), на енглеском језику и писан је писаћом машином. Оригинал се чува у Библиотеци Колумбија универзитета, Одељењу за ретке књиге и рукописе, у оквиру архивске целине Документа Михајла Идворског Пупина, 1800–1995. Библиотека Колумбија универзитета је овај рукопис добила 1962. године од Мајкија Грока (Grocke Mikey) посредством Библиотеке Вирџинија универзитета.⁴ Библиотека Вирџинија универзитета у оквиру својих збирки чува и Документа породице Долд, 1915–35, а међу њима и једну верзију рукописа "Adventure in the Balkans, 1915", у којој је начињено неколико исправки које никада нису унете у примерак који се налази у Библиотеци Колумбија универзитета.6

Досадашњим истраживањима нисмо утврдили када је рукопис настао. Даглас Долд наводи да му је у писању и присећању догађаја много помогао дневник његовог брата Елиота Долда (Elliott Dold) који је он водио за време хуманитарног рада Експедиције на Балкану и који само сплетом околности није одузет приликом строгих прегледа немачких граничних власти током путовања браће од Ниша до Ротердама, крајем новембра и почетком децембра 1915. године.⁷

³ AB, Ф. 542, архивска јединица 50; Michael Idvorsky Pupin papers, 1800–1995, http://www.columbia.edu/cu/lweb/archival/collections/ldpd 4079580/, 4. август 2018.

 $^{^4}$ AB, Ф. 542, архивска јединица 47, Douglas Meriweather Dold, *Adventure in the Balkans*, *1915* (даље AB, Ф. 542, 47).

⁵ Papers of the Dold family [manuscript] 1915–35. https://search.lib.virginia.edu/catalog/u3901273, 4. abryct 2018.

⁶ AB, Φ. 542, 47.

⁷ На граничном прелазу између Немачке и Холандије царинска контрола је била врло детаљна. Цариници су отварали целокупан пртљаг и одузимали сав писани и штампани материјал, као и фотографије и филмове. Детаљно су претресани и сами путници. Одузети материјал је прегледан и касније је, ако није био од војног значаја, враћан путницима. Дневник Елиота Долда је био завијен у пижаму и само сплетом околности немачки цари-

* *

Иако је прву ратну годину завршила као победник, Србија је на почетку 1915. године била исцрпљена због огромних људских губитака и великих ратних разарања којима је била изложена. Тешкоће су биле вишеструко увећане појавом заразних болести, нарочито избијањем епидемије пегавог тифуса, која је оставила катастрофалне последице на српску војску и становништво. Епидемије су широко харале већ крајем 1914, врхунац су достигле у фебруару и марту 1915, а након тога је, услед предузетих санитарних и медицинских мера, дошло до њиховог постепеног смиривања и престанка. Већ од краја 1914. и нарочито почетком 1915. године из иностранства је у Србију почела да стиже велика помоћ у медицинском особљу, средствима и новцу, а пошиљаоци су биле владе, националне организације Црвеног крста, различита добротворна удружења и појединци. 8 Са циљем пружања хуманитарне помоћи у Србију је у јулу 1915. стигла и Колумбија експедиција пружања помоћи (Columbia Relief Expedition), организована у Сједињеним Америчким Државама. С обзиром на то да су већину чланова Експедиције сачињавали студенти Колумбија универзитета и да је путовање организовано на Универзитету, сматрало се да је мисија званични подухват Колумбије.

Колумбија експедицију пружања помоћи Србији покренуо је Михајло Пупин, професор Колумбија универзитета и почасни конзул Краљевине Србије у Њујорку, велики научник у угледни члан америчке академске заједнице. Ослањајући се на свој високи положај у научним круговима, чим је избио Први светски рат, Пупин је интензивирао свој национално-политички рад у САД. Био је врло активан у прикупљању и слању добровољаца у Србију и сакупљању прилога за помоћ српском Црвеном крсту. У америчкој штампи давао је родољубиве изјаве које су несумњиво утицале на то да се убрза помоћ Србији. Осим тога, српска борба за слободу наишла је на широк одјек у САД. Један од основних Пупинових задатака био је обавештавање шире јавности са циљем да се у Србију упуте разне мисије (преко америчког Црвеног крста), створе потпорни

ници га нису открили. АВ, Ф. 542, 47; 67-68.

⁸ А. Митровић, П. Ивић, Д. Живковић, П. Палавестра, Д. Медаковић, Р. Самарџић, В. Тешић, *Од Берлинскої конїреса до уједињења: 1878—1918*, у: Историја српског народа, књ. 6, том 2, Београд 1994, 79.

одбори (Одбор за помоћ Србији – Serbian Relief Committee) и хуманитарна друштва за помоћ деци (Удружење за збрињавање српске сирочади – Serbian Child Welfare Association). Ове организације су деловале током Великог рата са запаженим успехом.

Колумбија експедиција пружања помоћи требала је да ради под супервизијом америчког Црвеног крста и имала је циљ да помогне у снабдевању свих делова Србије храном, медицинском опремом и лековима, да подстакне избеглице да се из пренасељених градова врате у своје напуштене домове и да им помогне у подизању нових усева. Експедиција је требала да донесе у Србију и велику количину пољопривредних алатки, семена и др. коју је обезбедио Српски одбор за пољопривредну помоћ из САД (Serbian Agricultural Relief Committee), а која је требало да се подели сиромашном становништву.¹⁰ План је био да двадесет и пет студената са Колумбија универзитета проведу лето у Србији и да седиште Експедиције буде у Нишу. Било је предвиђено да се из Америке, услед недостатка превозних средстава у Србији, допреме и аутомобили којима би хуманитарна помоћ била дистрибуирана широм земље, 11 где српска влада или војска одреде. ¹² Велики део финансијских средстава за овај подухват обезбедио је амерички Одбор милосрђа (Committee of Mercy) који је за ове сврхе донирао 10.000 долара, 13 док су остале хуманитарне организације и појединци сакупили још 15.000 долара. 14

⁹ D. Živojinović, "Nacionalno-politički rad Mihajla Pupina u Sjedinjenim Američkim Državama 1914–1915", y: Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina – zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979, 360–361.

¹⁰ АВ, Ф. 542, 47; 1. Професор Михајло Пупин, у јуну 1915, наводи да се у јужној Србији налази око 600.000 избеглица из северозападних делова земље који живе збијени у градовима у нехигијенским условима, без средстава за живот и довољно хране. Идеја је била да се ово становништво врати у своје домове и да поново покрену пољопривредну производњу. "Амерички студенти у Србији", у: *Полишика*, 18. јун 1915, број 4062, 1.

¹¹ Србија је 1915. године имала великих проблема са саобраћајницама и превозним средствима, те је комуникација између места била знатно отежана. Путеви су били оштећени, пруга ка Солуну, главна саобраћајница Србије у том периоду, била је преоптерећена, није било довољно вагона и локомотива. Владала је несташица бензина, а за потребе војске била је реквирирана готово сва расположива стока за вучу. А. Митровић и др., *Од Берлинскої конїреса до уједињења:* 1878–1918, у: Историја српског народа, књ. 6, том 2, 76–77.

¹² Од доласка у Србију до завршетка њеног рада, Експедицију је водио министар унутрашњих послова Краљевине Србије.

¹³ "Appeal Issued for Red Cross Volunteers", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 159, 26 April 1915, 1; "Calls for Autos for Serbia", *The New York Times*, 30 April 1915.

¹⁴ "25 Columbia Men to Help Serbian", New-York Tribune, 2 June 1915, 5.

Први позив волонтерима за хуманитарни рад у Србији у оквиру Колумбија експедиције за помоћ објављен је 26. априла 1915. у дневном гласилу Колумбија универзитета, "Колумбија дејли спектејтор" (Columbia Daily Spectator), а потом и 30. априла у "Њујорк тајмсу" (The New York Times). У позиву се наводи да је Експедицију организовао Михајло Пупин и позивају се волонтери, студенти са свих америчких универзитета, да се пријаве за хуманитарни рад у Србији током летњег распуста. Посебно је наглашено да би било добро да заинтересовани студенти поседују аутомобил или да знају да управљају возилом. Наведено је и да ће све бити учињено да се чланови Експедиције заштите од ратних опасности — да неће бити излагани ратним дејствима и да ће бити предузете високе мере заштите против заразних болести, у првом реду против пегавог тифуса. Средства добијена од Одбора милосрђа требало је да буду утрошена за опремање специјалног кампа чија би најсавременија опрема обезбедила потпуну заштиту чланова Експедиције од могућих заразних болести.

Професор Пупин је 14. маја 1915. године на Колумбија универзитету одржао састанак са студентима заинтересованим за хуманитарни рад у Србији у оквиру Колумбија експедиције пружања помоћи. ¹⁶ Том приликом је објаснио који су задаци Експедиције, које безбедносне мере ће бити предузимане да би се спречила евентуална зараза њених чланова ¹⁷ и позвао је све заинтересоване да се што пре пријаве. У оквиру припремних акција за организовање Експедиције, Пупин је на Колумбија универзитету организовао и предавање Јелене Лозанић о приликама у Србији. ¹⁸

Колумбија експедиција пружања помоћи испловила је из њујоршке луке паробродом Темистокле 26. јуна 1915. и упутила се ка првој одредници, највећој грчкој луци, Пиреју. Експедицију су чинила двадесет и четири студента, углавном са Колумбија универзитета, ¹⁹ и двадесет и шест

¹⁵ "Appeal Issued for Red Cross Volunteers", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 159, 26 April 1915, 1; "Calls for Autos for Serbia", *The New York Times*, 30 April 1915.

 $^{^{16}}$ "Prof. Pupin Tells of Serbian Relief", $Columbia\ Daily\ Spectator,$ Volume LVIII, Number 176, 15 May 1915.

¹⁷ Једна од превентивних мера је требало да буде и вакцинисање чланова Експедиције новооткривеном вакцином против тифуса, као и вакцинама против других заразних болести.

¹⁸ "Serbia's Condition Vividly Disclosed", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 181, 26 May 1915, 1.

¹⁹ E. Colbi, G. R. Bell, E. E. Childs, A. J. Cokefair, D. M. Dold, W. E. Dold, W. W. Eaton,

Срба из Америке који су ишли у својству преводилаца и који су требали да остану у Србији и након повратка експедиције у САД те јесени.²⁰ Експедиција је требала да исплови десет дана раније, али је неколико дана пре поласка, датум пута померен.²¹ Аутомобили потребни за Експедицију, укупно 24 посебно набављених за ове потребе, послати су пут Европе ранијим паробродом.²²

Чланови Експедиције су безбедно стигли у Пиреј и после кратког предаха наставили су пут бродом у Солун, где су стигли 16. јула 1915. године.²³ У Солуну су остали неколико дана и потом су возом наставили пут до Ниша, где су стигли 24. јула.²⁴ Прве две недеље, чекајући аутомобиле и опрему за камп, чланови Експедиције су били смештени у нишкој Другој резервној војној болници. 25 У међувремену су помагали у хуманитарном раду у Нишу, а са активностима због којих је Експедиција и послата у Србију, отпочели су тек крајем августа. Према сведочењу члана Колумбија експедиције пружања помоћи Гилберта Сандерса (Gilbert Sanders), тада је део Експедиције био упућен на југ Србије и у Македонију, са циљем провере спровођења прописаних санитарних мера у борби против тифуса и евидентирања оболелих од заразних болести. Они су аутомобилима обилазили забачена планинска села и засеоке, често ризикујући своје животе на стрмим, тешко проходним планинским путевима. Епидемиолошка ситуација у тим местима била је добра, заразних болести готово да није било. Становништво, углавном жене и деца, враћало се свакодневном животу. Други део Експедиције био је послат

G. K. End, A. E. Evans, A. M. Frantz, E. H. Jessup, P. F. Jones, L. L. Little, G. B. Logan, D. S. McChesney, W. H. Mallory, D. Peters, W. Prickett, P. H. Ryan, G. Sanders, P. Smith, M. A. Tancock, D. D. Warner, M. Banitch. – "Students Going to Serbia", *The New York Times*, 24 June 1915; "Columbia Men Sail to Relieve Serbs", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 185, 5 July 1915, 1–2.

²⁰ AB, Φ. 542, 47; 1. "Columbia Men Sail to Relieve Serbs", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 185, 5 July 1915, 1–2.

²¹ AB, Ф. 542, 47; 1.

²² "Students Going to Serbia", The New York Times, 24 June 1915.

²³ "Columbia Party Reaches Greece", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 212, 11 August 1915, 1.

²⁴ "Columbia Volunteers in Stricken Serbia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 20, 20 October 1915, 5; "Eye Witness' Account of War Conditions in Serbia", Columbia Daily Spectator, Volume LIX, Number 54, 2 December 1915, 7.

²⁵ "Columbia Volunteers in Stricken Servia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 22, 22 October 1915, 5.

на север Србије, у регион Смедерева и Пожаревца, где су имали задатак да транспортују кукуруз у складишта или до најближе железничке станице. Такође, кукуруз је достављан и становништву. Сви пољопривредни радови и транспорт су били обављани ужурбано, јер се очекивао скори напад немачке и аустријске војске.²⁶

Крајем септембра и током прве половине октобра 1915. године, по окончању рада Експедиције, у Сједињене Америчке Државе вратило се десет чланова, док су остали чланови наставили са хуманитарним радом у Србији и Босни под окриљем Црвеног крста. Међу онима који су остали био је и Даглас Долд.

* *

Даглас Долд је после завршетка рада Колумбија експедиције пружања помоћи, хуманитарни рад наставио у Добруну, у Босни, где је радио као лекар у пољској болници.²⁷ Изненада, једног јутра пробудио се потпуно слеп. Није тачно познато шта је довело до оштећења његовог вида. Долд у једном чланку наводи да су највероватније узроци тог стања били велики физички напор и глад којима је свакодневно био изложен,²⁸ док у другом, изражава сумњу да су проблеми са видом били узроковани дејством метанола, токсичног алкохола, који је, не знајући, користио за дезинфекцију коже уместо медицинског алкохола. Сматрао је да су немачки агенти заменили медицински алкохол метанолом.²⁹ Ради лечења вратио се у Ниш, где га је затекла бугарска објава рата Србији.³⁰

После повлачења српске војске и већине становништва из Ниша, Даглас Долд је заједно са још петорицом својих америчких пријатеља остао у граду. У Нишу су поред Дагласа остали његов брат Елиот Долд, Лерој Л. Литл (LeRoy. L. Little), Елмер Е. Чајлдс (Elmer E. Childs), Глен Р. Бел

²⁶ "Columbia Volunteers in Stricken Servia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 24, 25 October 1915, 5.

²⁷ "Columbia Students Safe", The New York Times, 19 October 1915.

²⁸ "Nish Surrendered by an American", *The New York Times*, 25 December 1915.

²⁹ D. M. Dold, "Surrendering Nish", *Everybody's Magazine*, Volume XXXIX, July to December 1918, 90.

³⁰ AB, Φ. 542, 47; 5.

(Glen R. Bell) и Николас Неоковић (Nickolas Neockovitch). Током овог периода браћа Долд нису имали контакт са САД, те су се у децембру 1915, у америчкој штампи појавиле вести да су их заробили Бугари. Заглас Долд је 24. новембра 1915. послао писмо министру САД у Атини у којем га је обавестио да су бивши чланови Колумбија експедиције у Нишу и да су наставили свој рад под окриљем Бугарске, али је то писмо до америчке јавности стигло тек 19. децембра. За

Рукопис "Авантура на Балкану, 1915." почиње описом догађаја који су се збили 6. новембара 1915. године, дана када су у Ниш ушле бугарске трупе. 33 Већина становништва које се није повукло са српском војском и које је остало у Нишу су биле жене, старији људи и много деце. Сви су били у великом страху и сматрали су да ће бити убијени чим Бугари уђу у град. Међутим, те ноћи између 5. и 6. новембра, Ниш је страдао од Двадесетог пука српске војске, пука који је био састављен од затвореника, који су били пуштени из затвора и регрутовани у војску. Дан пре тога, у Белој Паланци, у овом пуку је избила побуна и град је опљачкала и запалила побуњеничка војска. Под дејством алкохола побуњеници су се упутили у Ниш. Проваљивали су у куће и продавнице, пљачкали су и уништавали све што би се нашло испред њих. Локали у главној улици су били потпуно уништени, а роба коју нису однели лежала је разбацана и изгажена по блатњавој калдрми. Током дана, побуњеници су се обрушили и на складишта у којима је чувана хуманитарна помоћ³⁴ причинивши знатну материјалну штету.35

У тој атмосфери бугарска војска се приближила Нишу. Бојећи се за

³¹ "In Hands of Bulgars", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 59, 8 December 1915, 6; "Columbia Boys Prisoners", *The New York Times*, 12 December 1915.

³² "Columbia Men, Held by Bulgars, Safe in Nish", *New-York Tribune*, 19 December 1915.

 $^{^{33}}$ У рукопису $^{Aван\overline{w}ypa}...$ се наводи да је то 5. новембар 1915, али након консултовања стручне литературе утврђено је да се ради о 6. новембру 1915. године.

³⁴ Заједно са српском војском и становништвом из Ниша се повукла и већина чланова страних хуманитарних мисија. Међутим, било је немогуће да са собом понесу и хуманитарну помоћ којом су управљали. Тако је у Нишу остало низ складишта пуних хране, робе и медицинске опреме. Нека од њих су у овим данима била под управом бивших чланова Колумбија експедиције пружања помоћи. Њихов задатак је био да воде рачуна о магацинима и да у погодном тренутку, када они то процене, поделе залихе сиромашнима и онима којима је то потребно.

³⁵ AB, Ф. 542, 47; 2–4, 6–7, 13–15.

животе становника града, епископ нишки Доситеј (Васић)³⁶ затражио је помоћ од бивших чланова Колумбија експедиције да заједно са њим дочекају бугарске снаге, надајући се да ће америчка неутралност и утицај у Бугарској спасити становнике од страдања. Тако је америчка делегација, у саставу Даглас Долд, Лерој Литл и Николас Неоковић, кренула са епископом Доситејем у сусрет бугарској војсци. Предајући град непријатељу, епископ Доситеј је одржао потресан говор молећи их да у град уђу тихо и без употребе силе. Бугарима се затим обратио и Долд. Он је објаснио разлог останка Американаца у граду, замолио је бугарске војнике да не дозволе никакво насиље према незаштићеном становништву, и молио да чувају складишта са хуманитарном помоћи. На то је високи бугарски официр одговорио да Бугарска не долази као освајач, већ као заштитник и да становништво не треба да се плаши било каквог насиља. О овим догађајима, предаји Ниша Бугарима, касније је писала опширно и америчка штампа.³⁷

Даглас Долд, описујући бугарску окупацију Ниша, највише говори о приликама у нишким болницама и стању залиха из хуманитарне помоћи за коју су Американци били задужени. За бугарску окупациону управу наводи да се према њима готово у свакој прилици односила добро. Лерој Литл, један од бивших чланова Колумбија експедиције, био је дописник "Њујорк трибјуна" (New-York Tribune). Задовољни његовим чланком о предаји Ниша, Бугари су га објавили у свим бугарским новинама и од њега су захтевали да сваки дан напише по један нови текст. Долд је сматрао да је баш то највише допринело стабилности положаја бивших чланова Колумбија експедиције у Нишу за време бугарске окупације.³⁸

Почео је зимски период, у граду је владала несташица хране, медицинских потрепштина, огрева, бензина, српски папирни новац је прогла-

³⁶ У рукопису *Аваншура*... се не наводи име епископа, али је на основу других извора утврђено да се ради о епископу нишком Доситеју (Васићу). В. Китановић, у: *Ниш у Првом свешском рашу 1914–1918*, Ниш 1985, 363.

³⁷ Када су се браћа Долд вратила у САД, велики број америчких медија је објавио причу Дагласа Долда о предаји Ниша бугарској војсци. "Serbs Sack in Flight from Bulgarians", New-York Tribune, 19 December 1915, 10; "Nish Surrendered by an American", The New York Times, 25 December 1915; "American Surrendered Nish to the Bulgars", Evening Star, 25 December 1915, 11; "New Yorker Gave Up Nish to Bulgarians", The Washington Times, 25 December 1915, 2; "American Yields Serb City to Bulgars", El Paso Herald, 25 December 1915; "All Depended on a Blind American", The Ocala Evening Star, 25 December 1915, 1; "He Gave Up Nish", The Topeka State Journal, 25 December 1915; "American Surrendered Serb Capital", The Hartford Republican, 31 December 1915.

³⁸ AB, Φ. 542, 47; 25.

шен безвредним, а сребрном динару је смањена вредност. У Нишу је био заведен полицијски час, становништво је морало да се пријави бугарским властима ради пописа, наређена је предаја оружја и муниције. Многи становници Ниша, забарикадирани у својим кућама, нису чули за ова наређења, те нису ни поступили по њима. Бугарски војници су претраживали куће у потрази за оружјем и муницијом која није предата, те су многи становници Ниша били ухапшени. Долд и остали чланови експедиције су покушавали да посредују између преплашеног становништва и бугарских власти и помогну несрећним људима. Такође, сматрали су и да је дошао тренутак да се залихе хране из хуманитарне помоћи којом су они управљали поделе гладном становништву Ниша. Ове планове је осујетио улазак немачке војске у град.³⁹

У току само једног поподнева, преко 80.000 немачких војника промарширало је улицама Ниша. Ова ова војска је те ноћи смештена по кућама у Нишу. У току ноћи, владајући се без икаквих стега, немачки војници су починили низ разбојништава, разарања и зверстава. Под дејством алкохола, бахатог понашања, пљачкали су и уништавали све што се нашло пред њима. Ови војници су сутрадан напустили Ниш, али су дошли други, према Долдовим речима, са још горим понашањем. Долд наводи да је неколико жена због зверстава немачких војника починило самоубиство. Поред осталог, Немци су скрнавили и српске богомоље: у нишкој Саборној цркви су сместили коње, а у једној малој цркви изван града су уништили иконе и девастирали сакралну грађевину. Оваква ситуација је потрајала неколико дана, све док су немачке трупе пролазиле кроз Ниш.

Крајем новембра, браћа Долд су одлучила да напусте Ниш и да се врате у САД, првенствено јер су Дагласови проблеми са видом бивали све већи. Са њима је на пут кренуо и доктор Пајл (Pyle), који је радио у оквиру Америчке хуманитарне мисије у Војној болници у Нишу. Литл је отишао на фронт и требало је да извештава из бугарске војске, док су Бел, Чајлдс и Ник требали да остану у Нишу још неко време и да се постарају да расподела хуманитарне помоћи којом су управљали протекне у најбољем реду. Потом је било планирано да Бел и Чајлдс крену за браћом Долд, а да Ник остане у Нишу и сачека Литлов повратак са фронта. 42

³⁹ Исто, 32–35.

⁴⁰ Исто, 36.

⁴¹ Исто, 41.

⁴² Исто, 42–45.

Браћа Долд и Пајл су путовали десет дана од Ниша преко Софије, Будимпеште, Беча, Берлина до Ротердама. Европа је била у ратном пламену и путовати је било скоро немогуће, посебно на Балкану. Превозних средстава је било мало, потребна документа за пут је било тешко прибавити, а царинске контроле су биле врло ригорозне. Из Ротердама за САД су испловили 10. децембра, а у њујоршку луку су стигли 23. децембра 1915. године. Тиме је балканска авантура Дагласа Долда била завршена.

Прегледањем лисног и електронског каталога Библиотеке Матице српске и Универзитетске библиотеке у Новом Саду, утврдили смо да рукопис "Adventure in the Balkans, 1915" никада до сада није у целини публикован на српском језику, већ само превод дела рукописа у четири издања.⁴⁴

Мислимо да овај издавачки подухват Архива Војводине има и васпитно-образовни карактер, јер ће допринети новом, промењеном односу шире заједнице према књизи и архивској грађи, као и спознаји важности заштите културних добара. Само на тај начин измениће се и однос према националном културном наслеђу, а његово коначно укључивање у свест људи постаће неодложна потреба. То ће бити она права, врхунска заштита, утемељена на сазнању да чувањем културног наслеђа, чувамо и сопствени и национални идентитет. Тиме ћемо доказати да смо истински баштиници европских културних и духовних вредности, идеја и тековина.

* *

У тексту "Adventure in the Balkans, 1915" је у потпуности сачуван правопис и стил Дагласа М. Долда. Српски преводни еквивалент је прилагођен норми савременог српског језика.

⁴³ Исто, 46–71.

⁴⁴ Објављени су преводи дела рукописа који се чува у Библиотеци Вирџинија универзитета. Д. М. Доло, "Валпургијска ноћ", у: *Рашна иресшоница Ниш: 1914. и 1915*, Ниш 2014, 334—343; D. M. Dolo, "Valpurgijska noć", у: *Niš и delima putopisaca: od IV do XX veka*, Niš 2001, 296—303; Д. М. Доло, "Валпургијска ноћ", у: *Рашна иресшоница Ниш: 1914—1915*, Ниш 1996, 271—279; Д. М. Доло, "Авантура на Балкану (1915)", у: *Градина*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, бр. 6–8, 1995, 101—110.

* *

Извори и литература

- 1. Архив Војводине (AB), Ф. 542, Збирка докумената др Николе Коче Јончића о Михајлу Пупину, 1912–1985;
- 2. Apxub Bojвoдинe, Douglas Meriwether Dold, *Adventure in the Balkans*, 1915;
- 3. А. Митровић, П. Ивић, Д. Живковић, П. Палавестра, Д. Медаковић, Р. Самарџић, В. Тешић, *Од Берлинскої конїреса до уједињења: 1878—1918*, у: Историја српског народа, књ. 6, том 2, Београд 1994;
- 4. В. Китановић, *Ниш у Првом свейском райу 1914–1918*, Ниш 1985;
- 5. Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979, Novi Sad 1985;
- D. Živojinović, "Nacionalno-politički rad Mihajla Pupina u Sjedinjenim Američkim Državama 1914–1915", y: Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina – zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979, 359–370;
- 7. Д. М. Доло, "Валпургијска ноћ", у: *Рашна пресшоница Ниш: 1914—1915*, Ниш 1996, 271–279;
- 8. Д. М. Доло, "Валпургијска ноћ", у: *Рашна престионица Ниш: 1914. и 1915*, Ниш 2014, 334–343;
- 9. D. M. Dolo, "Valpurgijska noć", y: *Niš u delima putopisaca: od IV do XX veka*, Niš 2001, 296–303;
- 10. Д. М. Доло, "Авантура на Балкану (1915)", у: *Градина*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, број 6–8, Ниш, 1995, 101–110;
- 11. D. M. Dold, "Surrendering Nish", *Everybody's Magazine*, Volume XXXIX, New York, July to December 1918, 90–92;
- 12. "Амерички студенти у Србији", у: $\mbox{Поли$\overline{u}$ик} a$, 18. јун 1915, број 4062, 1;

- 13. "Appeal Issued for Red Cross Volunteers", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 159, New York, 26 April 1915, 1;
- 14. "Prof. Pupin Tells of Serbian Relief", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 176, New York, 15 May 1915, 1;
- 15. "Serbia's Condition Vividly Disclosed", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 181, New York, 26 May 1915, 1;
- 16. "Columbia Men Sail to Relieve Serbs", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 185, New York, 5 July 1915, 1–2;
- 17. "Columbia Party Reaches Greece", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 212, New York, 11 August 1915, 1;
- 18. "Columbia Volunteers in Stricken Serbia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 20, New York, 20 October 1915, 5;
- 19. "Columbia Volunteers in Stricken Serbia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 22, New York, 22 October 1915, 5;
- 20. "Columbia Volunteers in Stricken Serbia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 24, New York, 25 October 1915, 5;
- 21. "Eye Witness' Account of War Conditions in Serbia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 54, New York, 2 December 1915, 7;
- 22. "In Hands of Bulgars", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 59, New York, 8 December 1915, 6;
- 23. "Calls for Autos for Serbia", The New York Times, New York, 30 April 1915;
- 24. "Students Going to Serbia", *The New York Times*, New York, 24 June 1915;
- 25. "Columbia Students Safe", *The New York Times*, New York, 19 October 1915;
- 26. "Columbia Boys Prisoners", *The New York Times*, New York, 12 December 1915;
- 27. "Nish Surrendered by an American", *The New York Times*, New York, 25 December 1915;
- 28. "25 Columbia Men to Help Serbians", *New-York Tribune*, New York, 2 June 1915, 5;
- 29. "Columbia Men, Held by Bulgars, Safe in Nish", *New-York Tribune*, New York, 19 December 1915;
- 30. "Serbs Sack in Flight from Bulgarians", *New-York Tribune*, New York, 19 December 1915, 10:
- 31. "American Surrendered Nish to the Bulgars", *The Ocala Evening Star*, Ocala, Florida, 25 December 1915, 11;

- 32. "New Yorker Gave Up Nish to Bulgarians", *The Washington Times*, Washington, 25 December 1915, 2;
- 33. "American Yields Serb City to Bulgars", *El Paso Herald*, El Paso, Texas, 25 December 1915;
- 34. "All Depended on a Blind American", *The Ocala Evening Star*, Ocala, Florida, 25 December 1915, 1;
- 35. "He Gave Up Nish", *The Topeka State Journal*, Topeka, Kansas, 25 December 1915;
- 36. "American Surrendered Serb Capital", *The Hartford Republican*, Hartford, Kentucky, 31 December 1915;
- 37. Michael Idvorsky Pupin papers, 1800–1995; http://www.columbia.edu/cu/lweb/archival/collections/ldpd 4079580/, 4. abryct 2018;
- 38. Papers of the Dold family [manuscript] 1915–35; https://search.lib.virginia.edu/catalog/u3901273, 4. abryct 2018;
- 39. *The Encyclopedia of Science Fiction*, Edited by John Clute and Peter Nicholls, New York 1993;
- 40. E. F. Bleiler, R. J. Bleiler, Science-Fiction: The Gernsback Years: A Complete Coverage of the Genre Magazines Amazing, Astounding, Wonder, and Others from 1926 Through 1936, Kent, Ohio 1998;
- 41. Dold Douglas, http://www.sf-encyclopedia.com/entry/dold_douglas, 4. август 2018;
- 42. Douglas M. Dold, http://www.isfdb.org/cgi-bin/ea.cgi?19051, 4. август 2018;
- 43. Douglas Meriwether Dold, https://www.findagrave.com/memorial/7665 7275, 4. август 2018.
- 44. National Archives and Records Administration (NARA); Washington D.C.; Roll #: 248; Volume #: Roll 0248 Certificates: 58501–58600–1–300, 08 Jun 1915–14 Jun 1915, доступно на: https://www.ancestry.com/interactive/1174/USM1490_248-0389?pid=812825&backurl=https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?indiv%3D1%26dbid%3D1174%26h%3D812825%26tid%3D%26pid%3D%26usePUB%3Dtrue%26_phsrc%3Dpzj89%26_phstart%3DsuccessSource&treeid=&personid=&hintid=&usePUB=true&_phsrc=pzj89&_phstart=successSource&usePUBJs=true, 9. август 2018.

Мср Љиљана Дожић

Даглас Мериведер Долд

АВАНТУРА НА БАЛКАНУ 1915.

олумбија експедицију пружања помоћи (Columbia Relief Expedition) је покренуо господин Пупин, професор Колумбија универзитета (Columbia University) и главни конзул Србије у Њујорку. Будући да су већина људи који су се придружили Експедицији били студенти Колумбија универзитета, а путовање је организовао Универзитет, веровало се да је то био званичан подухват Универзитета. Одбор милосрђа (Committee of Mercy), који су сачињавали чувени и богати људи, обезбедио је већи део финансијске потпоре што је овај подухват учинило могућим. Српска лига пружања пољопривредне помоћи (Serbian Agricurtural Relief League) града Њујорка је обезбедила велику количину пољопривредних алатки, семена, итд., које је требало дистрибуирати сиромашним Србима. Циљ Експедиције је био да доставе ове залихе, али и да подстакну избеглице да се врате у њихове напуштене домове из пренасељених градова и помогну им у подизању нових усева. Група се састојала од двадесет и четири Американца, углавном студената са Колумбије, и двадесет и шест америчких Срба који су били у својству преводилаца, а настављали су са радом и након што се, на јесен, амерички део Експедиције вратио. Госпођица Мичел (Mitchell) и госпођица Ајден (Aden), њена дружбеница, такође су биле у саставу Експедиције. Двадесет и пет Фордових кола је било превезено бродом из Америке, чији сандуци су послужили за прављење њихове каросерије. Експедицију је, након њеног доласка у Србију, водио српски министар унутрашњих послова и тако је остало све док није званично распуштена.

Пароброд "Тесалоники" (S. S. Thessaloniki) је требало да исплови десет дана пре пароброда "Темистокле" (S. S. Themistocles). Експедиција је требало да крене првим, али неколико дана пре поласка добили смо информацију да је дан испловљавања померен и да ћемо пловити овим другим, већим и сигурнијим паробродом. "Темистокле" је носио велику пошиљку аутомобила, камиона и друге робе за Владу Србије (Шта још рећи?!).

Док смо били улогорени у Нишу, чекајући да кола буду допремљена из Солуна, често смо свраћали у Енглеско одмориште (English Rest House). Када смо једног дана свратили, тамо је владало велико узбуђење. Надзорница је добила на поклон два штенета и једном од њих дала име секретара сера Ралфа Паџета (Sir Ralph Paget) који се звао Синуч (Seanuch). Управо када смо дошли, он је сазнао да је штене добило име по њему и био је веома увређен. Чувши ово, сер Ралф Паџет је одмах захтевао да се друго штене назове "Паџет", што је и учињено, тако да се инцидент завршио срећно, пошто је господин Синуч закључио да, ако сер Ралф није марио што је куче добило име по њему, не би требало ни он. Онда су стигли аутомобили, па смо проценили да је неопходно да се направе угаоне шипке са којима бисмо израдили шасије. Два дечака, један око дванаест, а други од седам година, наставила су посао њиховог оца ковача док је он био у војсци. Ова деца су провела читаву једну ноћ кујући и радећи како би направили довољно угаоних шипки да би се наредног дана пет аутомобила спустило на земљу. Мислим да им је био најлепши дан у животу када смо их повезли у кратку вожњу по пољу у једном од аутомобила.

Много пута, током разних путовања кроз земљу, свраћали бисмо у мале гостионице поред пута на шољицу кафе и без обзира на то како мало или неугледно место било, увек би се у њему нашла, негде у главној соби, урамљена слика краља Петра.

Мало пре него што је и последњи Енглез напустио Ниш, омалени човек, обучен као српски официр, једног дана је жустро ушао у кућу са наруџбином од педесет пари ципела. То нисмо могли да му обезбедимо, па је он на крају рекао: "Ја можда изгледам као Србин, али, знате, заправо нисам. Зовем се Егну, Клод Егну (Claude Agnew), ја сам Британац. Моја жена и још један пријатељ данас по подне морамо да идемо и ако ми не можете дати педесет пари ципела, молим Вас као личну услугу да ми дате барем за моју жену, пријатеља и мене." Отишао је са три пара ципела. Касније смо сазнали да је тај омалени човек финансирао Прву јединицу британске пољске болнице током читавог рата пишући петпарачке трилере. Наредног дана ова јединица је стигла у Ниш из Пирота, који су Бугари управо окупирали.

* *

Трас! Одјеци гласне експлозије једва да су се стишали пре него што смо се окупили у ходнику. То је било у три ујутру, 5. новембра 1915. године, кобног дана за Ниш, привремену престоницу Србије. Док су расклимани комади стакла свако мало падали, хладан ноћни ваздух је продирао кроз сломљена окна, пет Американаца је стајало у ходнику куће у којој је некад живео сер Ралф Паџет, у једном периоду британски амбасадор у Србији, питајући се шта је страдало од експлозије и надајући се да је дошао дуго очекивани крај опсаде.

Ниш је напуштен пред бугарском војском која је напредовала. Претходно вече смо добили вест да је српска пруга разрушена, што су касније и потврдили ужурбани одреди трупа који су марширали кроз несрећни град како би заузели позиције на обронцима брда иза места. Када је вест стигла, најпре је наступио потпуни хаос, који се врло брзо смирио и град је до осам сати био у потпуној тишини. Није се ништа чуло, а није било ни светла. Они који су живели у кућама закључали су се, забарикадирали врата и потражили најсигурније место на коме би се сакрили, као и вредне ствари из куће. Они који нису имали куће трагали су за најмрачнијим рупама које су могли да нађу – било какво место на којем би могли да се сакрију од хорде која је напредовала ка граду. Већина су биле жене, нешто старих и много деце, који су били потпуно убеђени да ће бити убијени чим Бугари тријумфално уђу у град.

Владини службеници су отишли пре више дана. Остало особъе је повучено претходно поподне. Ниш се, са незаштићеним становништвом, налазио између две војске које су биле у смртоносном клинчу у протекле три недеље. Српски војници у повлачењу су ширили вест да ће Бугари, који су и даље напредовали, свима пререзати гркљан и да ће они који не напусте уклети град сасвим сигурно бити мртви. Сви који су могли побегли су. Није више било волова који би одвозили људе. Они који су остали нису имали довољно хране да се упусте у дуго пешачење, а осим тога где би могли и да оду? Немци су надирали са севера, Бугари са истока и југа. Једини

безбедан пут, онај на запад, био је закрчен изгладнелим избеглицама које су се пробијале ка западу, увек ка западу, у правцу високих и непроходних планина Црне Горе, где се није могло доћи до хране. Крај је био несумњив и ови обични људи су, са својим полуоријенталним фатализмом, чекали шта ће бити с њима.

Тог јутра је било још две експлозије, последња у пола шест. Са првим знацима новог дана изашли смо на улицу да, ако је могуће, откријемо шта је уништено, обиђемо наше магацине и видимо да ли су Бугари већ ушли у град. Улице у једном кварту су биле релативно тихе. Ту и тамо би нека прилика ужурбано прошла у намери да нађе неко скровито место. С времена на време би понеки пуцањиз пушке разбио неприродну тишину — последњи покушаји неког одметнутог војника који је провео ноћ у пијаном сну. Увек сам се чудио како још више људи није било рањено од залуталих метака које су испаљивали пијани отпадници српске војске у повлачењу.

Када смо дошли у главну улицу, суочили смо се са првим призорима последица ноћних дешавања. Радње и продавнице дуж читаве улице су биле проваљене и опљачкане. Касније смо сазнали да је Двадесети пук јединица српске војске са лошом репутацијом протутњао кроз град између три и четири ујутру, проваљујући у куће и продавнице, крадући, уништавајући и чинећи свакојака зверства. Касније ми је речено да је овај пук био сачињен од криминалаца пуштених из затвора и регрутованих у војску. Пошто сам лично упознао неке од војника у првим борбеним редовима, бољих српских пукова, немогуће је овакве поступке не приписати одметницима, пијаним криминалцима итд. У Белој Паланци, селу неколико миља после Ниша, у овом пуку је претходног дана избила побуна, запалили су град након што су га опљачкали, налили се пићем, које год да им је дошло под руку, а када је пуковник покушао да их доведе у ред, чуо сам да су бацили бомбу на њега усмртивши га док се пењао на свог коња, молећи их да се опет построје у врсту. Читава та процедура је за њих била велика игра и пошто овакву забаву нису могли имати у затвору, надокнадили су све пропуштене прилике, о чему јасно сведочи изглед улице. Даскама затворени излози радњи су били разбијени у парампарчад, шалукатре су висиле на поломљеним шаркама, док су мрачне просторије радњи зјапиле празне и у нереду. Гвоздене решетке су биле разнете и висиле савијене и изврнуте на сломљеним доврацима и окнима. Капути, шешири, оружје, муниција и одбачене фишеклије били су разбацани свуда по улици. Ћебад, покварени сатови, смрвљени накит, поцепана одећа, свакојака роба која се налазила у радњама лежала је разбацана и изгажена по блатњавој калдрми. Ник, Американац српског порекла, наш преводилац, сео је на ивичњак и плакао као дете. "Ово је срамота која се за хиљаду година неће спрати", рекао је док је брисао очи рукавом. "Нисам више Србин, одсад сам Црногорац" и док смо се пробијали кроз све то ђубриште, ови снажни јецаји би се понављали и погледавши низ опустошену улицу, прошапутао би: "Јадна моја отаџбина! Јадна моја отаџбина!" Овај човек је остао у Нишу "да помогне", иако је изгубио пасош и постојала је велика опасност да ће бити ухваћен као шпијун. У Герију, Индијани (Gary, Indiana), имао је успешан мали бизнис, а већи део прихода је дао за српску ствар и на крају се и сам пријавио да пружи оно што је могао за своју несрећну "Отаџбину".

Двадесети пук се обрушио на Ниш као "вук на стадо" и опељешио га до краја. Видели смо раштркане војнике, које је главни део пука оставио иза себе, како ту и тамо промичу још увек трагајући за пленом – сви су мање или више били пијани. Муниција за пушке и опрема бачена. Једноме је на опасачу висио сат, торба од перли пуна китњастих џиџа-биџа и јефтиног накита, а на ногама је имао потпуно нов пар кожних лакованих ципела. Препуни и натоварени свакојаким могућим и потпуно непотребним пленом, ови пијани војници Двадесетог пука су ишли тетурајући се. Многи од њих су се вуцарали улицама спремни за било какву враголију ради забаве или неког плена. Наишли смо и на уморног, згроженог официра који се изнурен вукао ка српским положајима изван града. "Да", рекао је, "ужасно је, али шта се ту може, они су животиње." Овај млади поручник нам је рекао да ће један од десет људи овог пука бити стрељан због свега ноћас учињеног.

Поделивши се, отишли смо у различите магацине, пуне вредних залиха, који су остали у Нишу како бисмо их заштитили, ако

је то могуће. Судећи по ономе што смо видели, мислили смо да су и они имали исту судбину. На срећу, испоставило се да нису. Све куће, осим једне, биле су у споредним улицама, закључане и забарикадиране, па су тако избегле штету. Напуштајући Ниш, сер Ралф Паџет, старешина Енглеског фонда за помоћ Србији, нама је предао своје залихе (које је било немогуће преместити) како бисмо их ми поделили сиромашнима и онима за које смо сматрали да им је потребно. У последњем тренутку је још неколико великих складишта предато у наше руке под истим условима. Наш посао је био сасвим неутралан и само је сиромашнима и беднима требало да буде од користи. Војници или службеници, било из српске или бугарске владе, могу на силу узети оно што није било њихово, али ми смо увек јасно стављали до знања да смо строго неутрални и да смо ту само да помогнемо беднима. Л. Л. Литл (Little), Елмер Е. Чајлдс (Elmer E. Childs), Глен Р. Бел (Glen R. Bell) Николас Неоковић (Nickolas Neockovitch), В. Елиот Долд (W. Elliott Dold) и ja (D. M. Dold) смо остали и након што је Колумбија експедиција пружања помоћи расформирана. Док сам обављао лекарски посао у пољској болници у Босни, изгубио сам вид и вратио се у Ниш на лечење које је било у току када је објављен рат са Бугарском. Сви сигурни пролази за повлачење су од тада били затворени, тако да сам останком могао да захвалим за успешно лечење које су ми пружили Срби и Енглези. Тако сам и остао.

Након што смо се уверили да су сви магацини били сигурни, вратили смо се кући на шољицу кафе и крекере. Када смо стигли, сазнали смо да су нам додељене нове обавезе! У ходнику је стајао главни градски електричар. Да би могао да обезбеди да светла у граду и даље раде, мора имати америчку заставу и наше обећање да ће бити под нашом заштитом. Балканац у тоталном страху је велики проблем, али овај се човек, ако се изузму један или два испада, држао свог плана и одржавао светла у граду наредних ноћи. Литл је посебно био задужен да се стара о томе. Светла су у то време била веома важна и да је било потребе, неко од нас би отишао у електрану и остао тамо све време. Електричар није био једини који је чекао на нас. Госпођица Шели (Shelly) из Америчке дечије болнице

(American Baby Hospital) је такође била тамо са избезумљеним пекарем тик уз себе. Овај човек је правио хлеб за дечију болницу и на основу тога је прекрио предњи део своје радње ознакама Црвеног крста и "Americans" написаним на више начина. Мој брат Елиот је одмах послат тамо да избрише неправилно коришћене ознаке Црвеног крста. Ово је било важно и брзо је решено. У нашем дворишту и предворју тискала се гомила преплашених жена и деце, са понеким старијим човеком. Сви су викали тражећи заштиту и молећи да им се дозволи да остану ту где су. Сви који нису били у стању да пронађу скровито место трчали су у "Америчку мисију" да потраже заштиту. Већином су то били српски Цигани, луталице, бескућници и гладни које је војска напредујући сатерала у Ниш. Неколицина из више класе се разликовала по одећи и по томе што је углавном била склупчана у најудаљенијем углу чекајући одсудан тренутак. Турски сеоски елементи су преовлађивали. Скоро сви људи из града су били спремни да га напусте и зато су се гунгула и узбуђење, које су учени људи ублажавали својим утицајем, отели контроли као каква олуја. Стешњена тела су се њихала тамо-амо, а узбуђење је бивало све веће како је растао њихов број. Ништа није могло допрети до њих; ниједан аргумент није могао да се пробије кроз усађен страх у њиховим главама; нису знали шта желе, али су одбијали да поступе по било ком наређењу које би им се упутило. То је била "Американска мисија" и ту ће остати.

Пошто није било наде да се ишта може урадити са гомилом окупљеном у дворишту, Бел, Ник и ја смо опет почели да обилазимо магацине. Кренули смо ка станици, ка највреднијем и најзначајнијем месту. Док смо се приближавали, видели смо људе који су трчали, а убрзо чули узбуђене гласове иза којих је, још даље, допирао урлик гомиле. Бел се одједном дао у трк. Што сам боље могао, пробијајући се између људи који су журили и последњег конвоја владиних воловских запрега, оклизнуо сам се, и кроз збијену реку људи која се гурала покушавао сам да идем у корак са другима. Напокон сам се, гурајући се и псујући, пробио кроз групе потпуно непомичних сељака и стигао до магацина. Пљачкање тек што је почело, али Бел и Ник су успели да затворе врата тако што су стали

испред њих. И ја сам им се прикључио. Испред нас је била багра од криминалаца 20-ог пука, пијана и бесна што је заустављена у отимачини. Гомила је расла и маркирала плен. То је мамило пијане војнике. У том складишту је било ципела и слатких ствари – џемова и мармелада – и ови људи су то знали, а убрзо су и пијани војници то такође сазнали. Двадесет минута смо успели да задржимо пијану банду да не провали унутра. Бел, пребледео од љутине, стајао је испред врата псујући и гурајући оне који су наваљивали на њега. Ник је молио банду у име краља, принца, њиховог војсковође, патриотизма, њихове земље, у име сиромашних и рањених. "До врага и краљ Петар! Ми немамо принца; ми смо људи без земље, а што више рањеника умре, боље за све нас." Ово је био једини одговор који су, сада већ добрано разбеснели, дали одметници. Пошто су се поставили у клин-формацију и јурнули, ја сам се борио и ударао да бих себи прокрчио пут, али сам том приликом оборен и изгажен у блату. Кроз буку сам могао да чујем Белов глас који до неба псује пијану банду у тренутку када је гурнут у страну, када су врата проваљена и људи попадали једни преко других покушавајући из све снаге да се први дочепају богатог плена који их је чекао. Током јурњаве и туче изгубио сам Ника и Бела, али сам на крају успео да се пробијем кроз узаврелу банду и упутим се ка кући.

Пењући се уз препуну улицу, одгуривао сам све испред себе не правећи разлику између воловске запреге и људи. Ударао сам и шутирао на све стране, без обзира на то што сам налетао и сударао се са људима. Морао сам да се домогнем куће где су могли бити и остали. Нисам могао јасно да видим, људи су ми се стално налазили на путу — а њих нисам покушавао да заобиђем, већ сам се само залетао у њих, ударајући их ниско раменима и снагом тела, како сам учио тренирајући рагби, а они су без изузетка одлетали у сливник и били су толико изненађени да нису успевали ни да ме испсују. Напокон сам, задихан и сав исцепан, доспео до куће. Сви су отишли, али се усред окупљених избеглица у дворишту нашла делегација нишког епископа. Пре него што сам могао да разумем шта су желели, стигао је Ник и рекао ми да га је епископ молио да пође са њим у сусрет надолазећој бугарској војсци и помогне у предаји града како би жене и лепа били спасени.

Добити помоћ око складишта је деловало немогуће, а и било је прекасно, тако да смо Ник и ја сели на своја места и одвезени смо тамо где нас је чекао епископ. Изгледа да је епископ био вођен идејом да има неког ко је неутралан, неког Американца који би помогао да се дочекају бугарске снаге: "Сада нас неће убити", рекао је. "Велика земља, Америка, веома је утицајна у Бугарској, тако да неће смети." Како сам пришао епископу, он је устао и пољубио ме у оба образа, а како нисам знао за обичаје, узвратио сам на исти начин. Касније ми је Ник рекао да је то била велика грешка и да су само они који су исти по рангу поздрављали једни друге на тај начин. Ни сада нисам сигуран шта је под тим подразумевао.

Ник, капетан Литл и ја смо чинили америчку делегацију која је била у епископовој пратњи. У том тренутку сви су знали да су Бугари били на око миљу удаљени од града. Многи становници су на силу отворили бурад са пићем и како би уминули сопствени страх, попили су превише. Од трга испред наше куће до Саборне цркве смо се возили у оронулим двоколицама у које је био упрегнут последњи коњ у граду. Код цркве се држала Литургија на отвореном, коју је служио епископ. Гомиле уплашених људи тискале су се на великом, грубо поплочаном тргу испред зграде са округлим кровом, а многи од њих су били пијани и константно су викали и плакали. Епископ је покушао да им каже да се не плаше и забранио им је да пуцају из заседе на освајачку војску која је улазила у град, али бојим се да се веома мало његових речи чуло.

Веома утешно је било то што ће се епископ сусрести са непријатељем и што су са њим и чланови "Американске мисије", а то је за ове простодушне људе значило спас и наду да ће преживети. Шапат је прерастао у жагор, жагор у промуклу кукњаву, да би на крају сви покушаји да се врева стиша били потпуно безнадежни, тако да смо наставили низ Улицу Ћеле кула. Поворка је била сачињена од малог дечака обученог у црквену одору који је ишао на челу и носио белу заставу на штапу. Епископа са градоначелником, с једне, и са мном, с друге стране, носили су неки људи из града у великим столицама; одмах иза нас су ишли Ник, како би ми преводио, док је Литл ишао са стране покушавајући да направи понеку фотографију за његов

лист, "Њујорк Трибјун" (New York Tribune). Иза је текла поворка грађана која је наставила са кукњавом, врло сличној оној која се могла чути у погребним поворкама. Свештеници у својим најсвечанијим одорама су окружили епископа, који је седео као кип док му нека мисао није изненада пала на памет када би се окренуо Нику и тада би се шапатом развио жив разговор. Три пута смо застајали, а то је била последица гласина да су бугарске претходнице биле испред нас. Приликом првог застајања, жена која се јако нагнула кроз прозор, ишчупала је са зида зграде велико бело платно и копље на који је оно било заковано и бацила дечаку на челу поворке. Било је претешко да би га један носио, па су се окупила четворица и колона је наставила. На тргу, на коме се налазила британска амбасада и велики сат на торњу који се издизао изнад околних зграда, опет смо стали. Стигао је курир рекавши да су Бугари одмах испред нас. Пренапучене колоне иза нас, плачући, вриштећи и певајући црквене песме, о којима сам већ говорио, испуниле су влажно, топло јутро правом гунгулом. Људи су проклињали или мрмљали кроз неразумљиве речи кратку молитву за њихов спас. Епископ је био све узбуђенији и нагињући се пољубио ме је, након тога ме је благосиљао са испруженим прстима. Чекање је било исцрпљујуће и стрпљење је било на измаку када се одједном, далеко напред, могла разазнати висока прилика која се жустро кретала и напредовала њишући се у једнаком ритму. Брзо нам се приближавала и нагло стала испред нас. Официр, највиши међу Бугарима, иступио је и поздравио епископа. Сагињући се, официр је пољубио епископову руку, на традиционалан начин, ни за трен не показујући било какав знак неучтивости. Његови војници су стајали у ставу мирно у својим браон униформама, са равним руским капама, филцаним ногавицама, умазаним и испрсканим црвеним блатом до струка. Била је то прилично неуредна скупина са необријаним лицима, изнад које је светлуцала шума кратких, широких бајонета. Док су официри поздрављали епископа, преплашене девојчице са пуним рукама цвећа су иступиле и расуле га по војницима, мешајући разнобојне цветове са прљавим и измазаним униформама. У знак предаје и добродошлице, епископ је устао и одржао говор, монотоно певајући. Он је предао град Бугарима и замолио да они уђу тихо и без насиља, пошто су људи незаштићени и у њиховој су милости. Градоначелник је нестао, па сам тако ја, уз Никово превођење, рекао официру неутралних Американаца у граду и за њихов разлог за останак, замоливши војнике да чувају складишта и, на крају, изразивши нашу веру у добру вољу и дисциплину бугарске војске и тражећи да никакво насиље над незаштићеним људима не буде дозвољено. Високи официр нам је одговорио са неколико речи. "Ови људи су наши људи. Бугарска долази не као освајач, већ као заштитник и не треба да се плашите било каквог насиља." Изабрано је пет војника и наређено им је да крену са мном да чувају складишта. Људи су свуда дочекивали Бугаре са цвећем и усклицима добродошлице, покушавајући да искажу њихову увереност у заштиту освајача. Како је колона марширала дугачком улицом покривеном гомилама одбаченог оружја, муниције, поцепане одеће, итд., жене и девојчице су истрчавале са својих кућних прагова, руку пуних цвећа и расипале га по војницима који су марширали. Како је поворка напредовала, људи који су се сакрили по кућама почели су да је прате у све већем броју. Бука, хистеричан смех, јецање, уздизали су се изнад константног топота колоне обасуте цвећем. Ниш се напокон предао. Време од којег су страховали је наступило, али уместо потпуног масакра, за који су људи чврсто веровали да ће се десити, ове трупе су мирно марширале освојеним улицама на путу ка Саборној цркви како би обавиле молитву захвалницу. Све је било толико другачије од очекиваног да је било тешко схватити да је град освојен и да је уместо српског постао бугарски. Зелено-црвено-беле боје бугарске заставе су журно прављене од било чега и свуда качене. Беле крпе, одећа или чаршави су стављани преко улазних врата у знак предаје и све улице су биле прекривене њима. Пропињући лав Бугарске је заменио двоглавог орла Србије и град је одједном променио своју националност. Од сада су сви били Бугари.

Док смо, враћајући се кући, пролазили улицама, дим из уништеног магацина у старој тврђави вијорио се изнад града; с времена на време одјекнуо би залутали метак, али, некако, ништа што се догађало није изгледало превише необично. Када је неко недеља-

ма живео у напетој атмосфери узбуђења, помислити на прескочен оброк или обезбеђивање дрва за грејање могло би бити од већег значаја него бити у стању да се преда град или одједном добију залихе вредне више хиљада долара. У Нишу су мале ствари постале најважније и велике ствари које су се око нас стално одвијале чиниле су се као пуки, незанимљиви инциденти који се одрађују, али им се, ипак, придаје много значаја. Нисам био усамљен у овом чудном осећању, пошто је то и друге мучило на исти начин. Требаће ми само неколико речи да бих ово илустровао; један од момака се управо упутио према складишту на ободу града. Гранате су експлодирале на сто јарди одатле, тобџије су покушавале да добаце до артиљеријске јединице смештене баш испред овог складишта. Било је опасно, али уместо да се брине о гранатама, он је отишао забринут да ли ће моћи на време да се врати на топлу вечеру. Догађаји су нас толико преплавили да су престали да нас узбуђују.

Наших пет војника су у кући имали прилику да се одморе и очисте, док смо сви ми поредили белешке. Судећи по ономе што су други испричали, призори на улицама у време када смо отишли да помогнемо у предаји града мора да су били шокантни. Полуголе жене јуриле су улицама вриштећи, бебе су кукале, деца плачући трчала са неким мачетом или зецом у наручју. Многи људи су провалили у кафане или продавнице пића и били полупијани, викали су и борили се за свој бесциљни пут. Американци су свуда били тражени и где год да се било ко од нас појавио, људи би се окупљали молећи за заштиту, вукући нас, показивали би низ пут којим ће војска ући, а онда би прелазили прстом преко врата, драматично показујући шта мисле. "Бугари, Бугари" на све стране и из свих уста могле су се чути те речи. Били су то људи који су се довезли током ноћи и прикључили се онима који су већ били луди од страха, који нису могли на миру да остану у својим кућама, него су покушавали да побегну из града у последњој сулудој јурњави. Жене су малтретирали, старе људе гурали и газили, бебе напуштали и остављали уплакане на улици или на неком прагу. Деца, превише пијана да би се покренула, лежала су болесно у блату. Сцене по овим прљавим уским улицама не могу се описати, али је тужно што је све то било бескорисно.

Чувари које смо обезбедили били су веома заинтересовани да чују о Америци, а заузврат су нам причали о својим домовима. Сви они су били из малих села. Главни водник је живео у "Долини ружа", како га је звао. Његово занимање пре рата је било гајење ружа и прављење скупог уља од латица. Пре него што су отишли поклонио ми је купасту бочицу чистог екстракта. Од ових људи сам сазнао да је међу Бугарима постојало велико противљење рату, као и да су многи пукови били сачињени скоро у потпуности од социјалиста који никада не би испалили ниједан метак да се они питају. Касније сам ово чуо од многих из овог пука, који су рекли да нису испалили ниједан метак, нити су имали намеру.

Мој брат је нешто пре него што су Бугари дошли отишао да префарба ознаке Црвеног крста, које је пекар ставио свуда у својој радњи, и да се увери да је госпођица Шели безбедно стигла до Дечије болнице. После тога је пожурио назад и успут чуо хистеричан извештај од кувара како је складиште уништено и сви убијени. Давши се у трк ка складишту, затекао је пуно пијаних војника и људи који су га пљачкали. Пошто није видео никог од нас у близини, мислио је да смо унутра и да смо рањени, или још горе, па је, почевши да виче "Бугари, Бугари" и показујући низ улицу, налетео на гомилу људи који су узимали ствари из складишта и који су уплашивши се, мислећи да Бугари заиста стижу, излетели напоље гурајући све испред себе и који су почели да трче низ улицу. Нико од нас није био повређен, али је било сасвим довољно времена да се на врата набацају тешке вреће и кутије тако да је, док су војници схватили превару, улаз био забарикадиран. Три пута је ова стратегија прошла, али сваки пут се побеснела руља вратила, претећи и псујући. Тек када су пијани војници извадили бомбе, одврнули поклопце и спремили се да активирају ударне игле, тек тада су барикаде рашчишћене. Чајлдс и Литл су се спустили да виде шта се може урадити да би се спасао велики број џакова са пиринчем, неколико шатора и све оно што није отето или уништено. Они су пронашли мог брата како помаља главу кроз прозорчић изнад врата покушавајући да се расправи са гомилом бесних и пијаних војника који су стајали испод ударајући у забарикадирана врата кундацима

и спремајући се да употребе бомбе. Двадесет и четири пара ципела, шећер, разне конзерве, кафа и дуван нестали су као чаролијом. Оно што војници нису желели, покушали су да униште. Контејнери са алкохолом су разбијени и сав садржај се разливао по поду; чаше, медицински материјал – све то је било разбијено и поломљено; завоји и газе су били згажени у прљавштини; пешкири и поцепана ћебад су били разбацани около, док су одбачене пушке и муниција лежали свуда. Двадесети пук је остао у овом складишту достојан своје непријатне репутације. Врата су била снажно забарикадирана, а тројица су била упућена ка кући да је чувају, али и пре него што је иједан од њих био постављен, у складиште је опет проваљено. Међутим, успели смо да спасемо много више него што смо мислили да је могуће – медицински материјал, завоји, газа и џакови пиринча су помогли скоро опустошеним болницама наредних дана. У болници Ћеле кула и у Резервној војној болници све залихе су одузете и уништене. Прва је била централни депо за снабдевање лековима и инструментима, и пљачкање и уништавање овог места је осакатило све болнице у граду и не сумњам да је то узроковало смрт многих рањеника. Болнице су сада биле практично без анестезије, морфијума, кокаина, алкохола и многих других лекова који су стално били потребни. Завоји и газе су отварани и били тако прљави да их је било немогуће користити, али је у нашем другом магацину постојала велика залиха, мада се достава болницама којима је било потребно показала као велики проблем све док нисмо добили стари фордов ауто, који смо саставили од делова три друга, па смо онда били у стању да све то превеземо.

До тада су људи у граду почели да схватају да њихови животи нису били у опасности, те се стање мало стишало. Наших пет војника је затражило воду како би могли да се оперу – марширали су два дана, с времена на време се борили и за све време имали само по једну векну, али им је прво на уму било да се оперу. Вечера је била спремна и натерали смо ове људе да седну. За столом прекривеним ланеним платном, са светлуцавим кристалним чашама, сребрним ножевима и виљушкама и префињеним порцеланом – грубе, блатњаве прилике са једнонедељном брадом на лицима,

које су седеле у својим страшно изгужваним браон униформама са ногавицама обложеним са више слојева тешке беле тканине — биле су стидљиве и као да нису знале како да се понашају. Било је тешко наговорити их да узму јело које нам је припремљено и када је донето, било топло и пушило се, они нису хтели да га узму. Онда је Ник, окренувши се ка нама рекао: "Срамота их је да вам допусте да их видите како једу, веома су гладни." Наравно, изашли смо напоље, али смо сазнали и да Ела (Ella), конобарица, одбија да оде у трпезарију ако ми нисмо тамо. Тако смо позвали кувара Пају (Руа), док смо ми наговарали Елу и шалили се с њом како би је ослободили хистерије.

Гомила преплашених људи, који су се раније тискали у дворишту, скоро је сасвим нестала, али сада су појединачно или у групама гладни бугарски војници, привучени америчком заставом и ознаком Црвеног крста на кући, улазили тражећи храну. Ово је преплашило сву послугу која се негде сакрила, све док нисмо затворили тешку дрвену капију одбијајући да примимо било кога. Тог дана се догодио инцидент који најбоље од свега што знам показује како се просечан бугарски војник понашао. Стајао сам поред капије када ми је крупни, блатњави, необријани момак пришао и на веома лошем енглеском затражио хлеб. Рекао сам му да немамо (ово је било тачно; имали смо крекере, али хране је било све мање), на шта је он из своје напртњаче извукао помало тврду и бајату корицу и понудио ми је. Овај човек је вероватно током два дана тешког марширања живео на једној векни хлеба и мада је и сам био гладан, понудио ми је последњи комад хране када сам рекао да је немам. Сувишно је рећи да сам се стидео самог себе. Овакве ствари су се стално дешавале свуда у граду. Бугарски војници су били нарочито наклоњени деци и никада нису узимали ништа док нису платили, а често би то што су купили делили са неким дететом. Бугари су ушли у град, али нису заузели јужни или доњи део града, па је тамо, забарикадирано у неким од станичних зграда, било нешто српских војника. С времена на време смо из овог кварта чули слабу пушчану паљбу, тако да нисмо желели да поставимо ниједног бугарског војника на дужност да чува складишта близу станице, где је могло доћи до невоље.

Након што смо поставили једног чувара код другог складишта, одвезли смо се до оног које је било опљачкано да бисмо тамо видели да је оно опет проваљено. Овог пута су биле у питању градске ништарије и Цигани, којих смо се ускоро веома лако отарасили, без много галаме, и опет забарикадирали врата закуцавши их. Одавде смо отишли у велику Резервну војну болницу и затекли оне који су остали на лицу места у паници. Нико се није усудио да изађе, тако да нису ни знали шта се десило. Двадесети пук је похарао њихова складишта и пуцњава око станице се могла добро чути. Дежурни војни лекар је наредио секретару да крене са нама и обезбеди стражаре за болницу. Секретар, бојажљив омалени човек, пре него што је кренуо са нама кренуо је са сваким да размењује последњи поздрав. У бугарској амбасади, која је сада била војно седиште, проценили смо да је боље да пошаљемо по Ника да преводи, пошто је човек којем смо покушавали да помогнемо одмах покушао да наговори два стражара које смо ми тамо поставили да крену са њим. Ник је отишао са другим стражарима, али се убрзо вратио. У међувремену је овај мали пацов од човека учинио све што му је пало на памет да приволи наше стражаре да крену са њим, све док га нисмо послали у удаљени угао. Када је Ник стигао и сазнао за ово, није више могао да издржи. Читав дан је био под великим притиском и сада је експлодирао. Овај човечуљак у углу можда није ни био свестан да је у том тренутку био у већој опасности него што је био од читаве бугарске војске. На крају је послат назад у болницу цвилећи и молећи да неко крене са њим, пошто се он плашио. Ми смо сами обезбедили стражаре и послали их у болницу. Пошто је био мека срца, Чајлдс је пошао назад са секретаром.

Дан је био напоран и сви смо били изнемогли, али морали смо да се побринемо за комшије. Сви људи у околини су тражили заштиту од нас и даље су били забарикадирани у својим кућама. Отишли смо до оних у нашој улици и рекли им да више није било опасности и да је све било мирно, али они то нису могли да схвате још неколико дана, па би од сваког и најмањег инцидента, као на пример доласка неког официра у нашу кућу, одјурили у скровиште и сатима остајали иза закључаних врата. Раштркани српски војници

и одметници су стално долазили и предавали своје оружје, а пошто је наша кућа постала централни пункт са стражарима, двориште је ускоро постало затрпано предатим пушкама, муницијом, бајонетима, бомбама. Данима су се ови људи, било сами или њих двојица или тројица, вуцарали около или зато што су били обесхрабрени да наставе борбу, или једноставно, нису се осећали добро, или их је недостатак хране натерао да се предају.

Касније, по подне, истакнут је проглас који је говорио људима да су сигурни, да изађу из својих кућа и наставе са послом. Постојало је неколико правила која су се односила на оружје, муницију и предају до одређеног датума са именима и годинама старости. На крају је било наређење да до шест сати увече сви морају да се склоне са улице. До мрака су улице биле празне, осим што су патроле, по њих двојица, обилазиле своје рејоне и избацивале војнике из кафана, које су биле отворене, да се не би створила прилика за нереде због пијанства. Бугари су већ били све систематизовали, тако да је све осим проблема хране добро функционисало. Пре осам сати танка жица пољског телеграфа је прошла поред наших врата, па је на тај начин војни командант био у вези са свим деловима града. Наша два стражара су спавала на поду у ходнику, на декама које смо им дали, потпуно исцрпљена. Остали су били на дужности у складишту и требало је да буду отпуштени током ноћи. Пуцњава код станице је и даље настављена у виду местимичне паљбе, али док нисмо легли у кревет, овај звук је скоро сасвим утихнуо. Велики догађај – освајање Ниша – био је завршен и сви смо још увек били заједно са стражарима код наших складишта и с великом надом да ћемо задржати све што смо имали.

Наредни дани су били веома слични. Дугачке колоне трупа су константно пролазиле кроз град; свака јединица је имала свој бенд, а музика коју су свирали је била веома добра. Дан након предаје сви Турци у граду су обријали главе и појавили се у својим народним ношњама. Аустријски затвореници, који су избегли пошто су истерани из града, појавили су се и сви су носили F. J. значку на капама, а они који су имали медаље носили су њих. Где су били скривени, не могу ни да замислим, али било их је веома много. Аустријски

конзул је стигао и преузео своје просторије у аустријском конзулату у једној улици, где су се гомиле бивших аустријских заробљеника константно окупљале покушавајући да организују повратак кући. Срби су бацали гранате на град са различитих положаја са обронака брда удаљених око три миље. Ово, међутим, није наносило много штете, пошто су гранате испаљиване на периферију, где су били улогорени Бугари. Овакво бомбардовање се наставило три или четири дана, све док није послато довољно силе да измести Србе са њихове позиције. У неким периодима пуцњава је била стална и с времена на време се још појачавала, а ми смо видели да је доста граната експлодирало изнад града, иако је већина њих упућена преко реке. Бука коју су ове гранате правиле је била најгоре од свега и стално нас је држала на ивици живаца јер је деловало као да ће пасти на нас.

Отприлике трећег дана окупације стајали смо на улици гледајући бескрајну колону пешадије и артиљерије која је марширала напред; изненада, далеко низ улицу, зачула се вика која је бивала све гласнија и гласнија, а онда је војник којег смо могли да видимо, почео да трчи напред. Изгледало је као да су Срби утврђивали бокове ка граду. Мислили смо да ће бити борбе на улици, али док смо чекали да видимо шта ће се десити, велики сиви аутомобил је стао испред нас. Био је то бугарски главнокомандујући и војници су му, са усклицима, потрчали у сусрет.

Стражари које смо добили за складишта нису знали где је њиков пук отишао, нити коме да се обрате за храну, тако да смо неколико дана ми били обавезни да хранимо ове људе, док су нам и други долазили молећи за мало хлеба. Све пруге на север, исток и југ биле су уништене; град је био потпуно одсечен, а пут из Бугарске је био скоро непроходан од тешког марширања, запрежних кола и сталне кише. Оно мало хлеба које су власти имале, разделиле су војсци и грађанима, али то није било довољно и многи су патили и били гладни, премда се још увек није умирало од глади, осим у неколико случајева где су људи били превише поносни или превише уплашени да би молили од непријатеља. За неке од ових случајева се сазнало и пружена им је помоћ, али мора да их је било веома много првих дана, међутим, за њих нико није знао. Услови у болници Ћеле кула су били веома лоши. Тамо је сада радило осам Американаца – три лекара, а остало медицинске сестре и преводиоци - који су давали све од себе како би збринули осамсто седамдесет рањеника или болесника, а у исто време су били принуђени да се брину и за остала одељења. Скоро све особље које је раније ту било је отишло; нешто привременог помоћног особља, које је касније обезбеђено, побегло је првом приликом и у једном тренутку лекари су сами морали да сахрањују мртве које су нашли у мртвачници, а који су ту лежали пет или шест дана. Залихе ових болница су биле опљачкане; прозори разбијени од три експлозије; прашина и прљавштина која се скупила није могла да се очисти без додатне помоћи; након неког времена неки заробљени српски војници су упослени и уз њихову помоћ услови су се брзо побољшали, али тих првих неколико дана су били тешки и сви су то примећивали. Скоро све ране су биле од шрапнела и метака. Није мањкало доказа да су обе стране користиле одређену количину дум-дум метака, што су ране које сам видео доказивале. Били су потребни газа, завоји и лекови. Ишли смо около правећи спискове свега што је било потребно и тек смо тада схватили како су били лоши услови. Тетанус, богиње и црвени ветар су правили огромне проблеме, али је проклети тифус био под контролом. Доктор Боди (Boddy) нас је ужурбано проводио по болници и успут нам говорио шта им је било потребно. Доктор Пајл (Pyle) је после једнонедељног табанања од Боловије на северу, са колонама избеглица, по киши, снегу, блату, возећи воловску запрегу пуну жена и деце, коначно доспео до Ниша и придружио се Американцима на раду у болници. И он и доктор Траверс (Traverse) су оперисали у време када смо ми били тамо. Током пута од аустријске границе, Пајл и његов сапутник јели су само свињско, козије и телеће месо. Госпођица Метклаф (Metclaf) и госпођица Атли (Utley) су биле школоване медицинске сестре, док је госпођица Шели волонтирала; мадам Брадић, Црногорка, помагала је при превијању и преводила. Милош, Американац чији су родитељи били Срби, такође је преводио. Ово су, са изузетком доктора Пајла, били људи који су требали да воде Дечију болницу – сада претворену у избеглички логор – коју су госпођица Паркинсон (Parkinson), Енглескиња, и госпођица Шели, која је већи део дана била у Ћеле кули, држале отвореном за што је могуће већи број жена и девојчица из Ниша, наиме, за онолико њих о којима су могли да се брину. Прва три дана након предаје ово место је било пуно и препуно потпуно преплашених жена које су се бојале да се врате својим кућама, све док им епископ није рекао да је постало сигурно. Многи нису ни имали куће у које би се могли вратити; они који су имали куће, нису имали новца ни хране од којих би могли да живе, па се и о њима морало некако постарати, што је ускоро постао један од многих проблема. Једног поподнева госпођица Паркинсон и госпођица Шели су свратиле да о овоме попричају са нама. Било је касно кад су отишле, па их је Литл испратио до Дечије болнице. Кад се он враћао, било је шест сати и нико није смео да се нађе на улици, био је ухапшен и смештен у двориште са неколицином других који су били до касно на улици. Тамо је остао неколико сати, очекујући да ће морати да проведе читаву ноћ, трљајући руке и ходајући како би се загрејао, али након што су га испитали и препознали био је пуштен и наредног дана му је обезбеђена пропусница за задржавање и после полицијског часа.

На станици су се налазиле велике консигнације војних камиона, које нису испрегледане и сва ова возила су сада нетакнута пала у руке Бугара. До нас је допро извештај да су неколико великих топова, које Срби нису могли да повезу са собом па су их закопали, Бугари откопали. Они су постављени на главни трг као трофеј. Велика нова телеграфска станица, близу болнице Ћеле кула, коју је подигла група француских електричара за Српску владу, била је напуштена у читавом стању. Једно пуњење експлозива или једноставно пресецање проводника би у потпуности онеспособило ову скупу грађевину.

Авиони су сада постали чест призор. Велике беле прилике кружиле су изнад града са добро видљивим црним крстом на крилима. Немци су стално извиђали српске положаје. Мора да су ови авиони, по мом мишљењу, допринели гласинама да ће Немци заузети град, док би Бугари напредовали даље на југ. Људи су били преплашени

и сав пређашњи страх се вратио због ових извештаја. Пукови пешадије са оркестром који је свирао, константно су марширали на југ, док су дуги, троми каравани волова и запреге, споро вијугали кроз град; митраљези и топови су звекетали; тешке хаубице које је вукло шест или осам волова тутњали су неравним улицама потресајући земљу. Један од наших слуга, Јохан (John), бивши аустријски затвореник и помоћник у складишту, дошао је код нас и рекао да је добио наређење да одмах иде кући. Дали смо му новац, ћебад, шињел и храну за дуго табанање по снегу од Ниша до Софије и још дужи пут до Аустрије. Овај човек је био веома захвалан на љубазности коју смо били у прилици да му приуштимо и његове последње речи су биле веома дирљиве: "Господине докторе, не желим да одем. Не желим да се борим, али нећу моћи уопште да одем кући ако не кренем сада; можда и нећу морати да се борим. Једино што желим је да живим и радим као и пре овог грозног рата." Тамо је био млади Аустријанац који је претходно био преводилац у Америчкој санитарној делегацији (American Sanitary Commission) у Нишу. Био је из Будимпеште и био је школован да се бави дипломатским послом, па је говорио неколико језика. Пошто су га Срби ухватили, предат је америчкој санитарној делегацији, а кад су они отишли, он је прешао у велика складишта српског Црвеног крста да им помогне. Захваљујући његовим напорима многе залихе на том месту су спасене у раној фази окупације и он је код нас стално долазио по савет и дружење; али када су телеграфске везе поново успостављене, добио је вест да му је мајка болесна, тако да се припремио за одлазак. Увек смо му помагали, рекао је, а аустријски конзулат мора сазнати за нашу љубазност, што се касније показало од велике помоћи. По Драгутину смо слали писма и телеграме из Софије преко тамошњег америчког конзула. Било је велико олакшање знати да су наши код куће коначно с разлогом могли да очекују и да чују да смо сигурни, без обзира на то што смо телеграм послали преко војних званичника неколико дана раније. Мајор Азманофр (Azmanofr), некада војни аташе у Нишу, био је именован за војног команданта града. Он је знао све о нама пошто нас је често виђао преко лета. Ово је била олакшавајућа околност пошто је овај човек чинио све што је било у његовој моћи

да нам помогне и кад год смо имали неке потешкоће, он нам је био на услузи. Отприлике трећег дана посетило нас је санитарно особље бугарске војске и били су веома задовољни када су чули да желимо да наставимо са радом. Телеграм је одмах послат краљу и Генералштабу како би се добила званична дозвола и уз посебну поруку захвалности од краља, чланови санитарног особља су били стални посетиоци наше куће и проведени су кроз све магацине. Саветовали су нас о послу и увек су били пажљиви, иако би била најлакша ствар на свету да узму шта год су желели за њихово одељење. Пуковник на челу санитарног особља је обезбедио воловску запрегу за нас, па смо били у стању да преместимо на безбедније место оно што је још увек било за употребу из опљачканог складишта. За ово је било потребно два дана и било је врло опасно, пошто су гранате често падале на сто јарди од нас, а изгледало је као да ће свака засигурно пасти на зграду. Батаљон од осамнаест топова је био смештен управо испред овог складишта и војници који су се налазили на овом попришту су били веома љубазни према нама и вољни за премештање робе. Ниједном од њих није било дозвољено да напусти свој табор и пошто их је неколицина мало говорила енглески, стално смо засипани питањима. Међу њима је био један малиша, који је имао око четрнаест година, и један старији, који је мало говорио енглески, па ме је питао шта мислим о њиховом малом војнику. "Он пуши и пије и псује, баш као прави војник. Шта кажеш на то?"

Коморе су стално пролазиле, а једног дана око петнаест теретних кола и испрегнутих волова нашло се баш испред наше куће и поред једне од наших зграда коју смо звали "складиште од цигле". Место је било под сталним надзором, тако да ту није постављен ниједан стражар. Недуго након вечере, гледајући кроз прозор, Бел је приметио групицу возача и неколико војника на вратима складишта. Истрчали смо напоље и видели да је проваљено унутра и да су ствари делимично оштећене. Када је ово откривено, официр каравана волова и запреге је изјавио да његови људи то нису урадили, него да су затекли већ разваљена врата и покушали да их затворе. Неки од нас су, међутим, отишли позади и док су разгледали рупу пробушену на задњем зиду, возачи и војници су преко ограде пре-

бацили неколико пакета ћебади, пешкира и шињела, одмах упрегнули волове и дали се у бег, јер су веома добро знали да ће бити изведени пред војни суд ако их ухвате. Двојица од нас су одмах отишла до команданта, док су друга двојица пратила караван волова не би ли видела број њиховог пука, како бисмо касније могли да их идентификујемо. Двојица која су пратила караван волова су управо то и радили на железничкој станици; одмах су примећени, а официр каравана, веома узбуђен, исукавши мач и јурнувши дуж колоне, наредио је двојици стражара да их одведу назад. Ово је врло ефикасно изведено и разбеснела двојица су марширајући одведена низ улицу, око четврт миље, са бајонетима упереним у њих и које би, с времена на време, час једног, час другог, гурали и убадали уколико се нису кретали довољно брзо. Никада нисмо успели да пронађемо ову воловску запрегу, али један од двојице који су враћени, марширајући, пронашли су након неколико минута старијег човека иза складишта са пакетима у рукама који су били бачени преко ограде. Одмах смо схватили о чему се ради када смо видели тог старијег човека како журно долази иза угла са пушком упереном у леђа. Када су два Бугарина дошла из Генералштаба, одмах су нас питали да ли желимо да човек буде стрељан одмах или касније. Био је потпуно преплашен, а пошто је он само покупио оно што је нашао бачено у високу траву, затражили смо да буде ослобођен. Осим неколико мањих крађа ћебади, капута и шатора, ништа друго није изгубљено током остатка мог боравка у Нишу.

Литл је писао чланке за његове новине и покушавао на све расположиве начине да их протури преко линија фронта. Бугари су се према нама скоро у свакој прилици односили добро, па је у тексту који описује предају Ниша, Литл то веома очито показао. Санитарно особље је током поподнева дошло на чај и показали смо им чланак. Били су толико свиме задовољни да су га одмах послали у седиште, одакле је (како сам касније чуо) био послат директно у Софију авионом, како би био штампан у свим бугарским новинама. У сваком случају од Литла је захтевано да напише сваки дан по један и ово је био главни узрок стабилности постављања на ноге нашег боравишта у Нишу.

Наредне ноћи су код нас дошла три члана санитарног особља и господин Стерноф (Sternoff), начелник свих бугарских железница, који је рекао да је њихов камп гранатиран, па је у њиховом одсуству био премештен. Ноћ је била веома хладна и они нису знали где је њихов камп смештен, тако да смо организовали да се пронађе кревет за све. Господин Стерноф нам је рекао да се у наредних неколико дана очекује долазак престолонаследника, а пошто су они били пријатељи, он је желео да нас упозна на пријему који ће он организовати. На главном тргу је почела да се гради тријумфална капија испод које ће принц проћи; иронија је била у томе да су се на многим копљима, која су се користила за ношење француских и српских боја улицама, сада вијориле заставе којима је дочекиван освајач. Рекао бих да је случај хтео да престолонаследник никада није дошао у Ниш док сам ја у њему боравио (због путева између Ниша и Софије, који су били у веома лошем стању, сматрало се да је немогуће доћи аутомобилом). Али је немачка војска, ипак, у дугим колонама прошла парадним кораком испод капије док су их бугарски и немачки официри посматрали.

У Нишу је било све хладније; сваки дан је хладноћа била све већа и потреба за огревом је постала велики проблем. Само једна соба у нашој кући је могла бити загревана, а и једва да је било довољно дрва за потребе грејања и кувања. Вода би се у кухињи смрзавала; устајање ујутру је постало искушење, а прање великом грудвом леда је представљало херојски напор за одржавање хигијене. Било је сигурно да ћемо увече јести пасуљ и пиринач; понекад бисмо имали мало овчетине из конзерве, али и тога је било веома мало. Крекери, кафа и доста чаја су чинили остатак наше исхране. Ако се зна да су други, сиромашни, људи једва ишта имали, живот који смо ми водили је био луксузан. Снег је првог дана нападао четрнаест инча, а српски заробљеници су тресући се од зиме рашчишћавали улице, док су јадни људи, који су се, табанајући кроз снег, враћали у град и тражили неко склониште. Складишта су била веома добро чувана. Понекад би било потребно и два сата да би се у њих ушло. Прво смо морали да одемо у главни штаб дивизије и дођемо до официра страже. Стража се мењала на неколико сати и генерално смо морали да чекамо док се ова церемонија не заврши да би онда каплар, ако није био заузет, пошао са нама. Наш печат је морао да буде идентификован и поново ударен када смо напуштали место. У почетку смо, када је град био подељен на војне дистрикте, сваки са главним штабом дивизије, правили многе грешке, одлазећи по погрешне официре који нису имали никакву јурисдикцију над складиштима које смо желели да отворимо – и све ово на хладном времену, снегу или кишици која је ромињала. Услови су били отежавајући за доставу потребних ствари болницама, јер смо имали само један непоуздан аутомобил којим смо могли да их превозимо, а и њега је било веома тешко покренути по хладном времену. Несташица бензина и зарђале и закрпљене цеви су све још више отежавали. Дошао је нови префект, господин Демјетров, и правила су бивала све ригиднија. Када смо одлазили код службеника, скоро увек су били љубазни и извињавали се због неугодности кроз које смо морали да пролазимо, али био је рат и војни систем се није могао променити. Ниш је био у средњоевропској временској зони, али пошто је Софија била у источноевропској временској зони, неки официри и званичници су користили једно, а неки друго време. То је било веома збуњујуће и правило је много проблема, пошто је у питању био сат времена разлике.

Једног јутра је постављен проглас којим је наређено да тог дана сви остану у кућама. Српски комита је пресекао телеграфске жице и требало је да буде обешен; могуће да је то био разлог за проглас о останку у кућама. Престолонаследник је требало да стигне и нису се могле ризиковати ни бомбе ни меци. Говоркало се да је цар Фердинанд путовао у Мађарску и да је требало да прође кроз Ниш. Санитарно особље ми је рекло да је требало да буду нападнути врхови планина иза града и да су се на улицама могли очекивати залутали меци, а о гранатама да и не говоримо; људи не смеју бити повређени. Два дана су сви били у кућама и тек смо касније чули да је Фердинанд ипак прошао кроз Ниш на путу ка Мађарској. Побуњеник је био обешен у тишини — престолонаследник никада није дошао, а од очекиваног напада на врхове изнад града ни трага ни гласа. Међутим, Литл је затражио дозволу да оде на фронт како би у њего-

вом обиласку и разгледању сакупио материјал за чланак. Дозволу је добио трећег дана, па су он и мој брат почели да пешаче ка линијама фронта. Кренули су наоружани војном пропусницом и ранцем од двадесет и пет фунти. Кренули су путем који је пролазио поред наших опљачканих складишта и ускоро су били усред кампа тешке артиљерије. Коњички одреди су све време пролазили овим закрченим путем. Ово је била одступница за српску војску у повлачењу и није било времена да се било шта, осим мртвих и рањених, раскрчи - одећа, муниција и свакојако смеће су прекривали блатњави пут, као што је био случај и са улицама Ниша. Мртви коњи и волови су лежали поред пута. Избеглице које су се враћале у град гацале су кроз све то и сви су носили завежљаје и изгледали промрзло и гладно. Једна жена је имала само црну мачку и бесциљно је лутала около. Група од шесторо је прошла носећи музичке инструменте, а судећи по њиховој неуредној одећи били су то Цигани. Градски затвор, који је претворен у болницу, стајао је туробан и хладан на пустом пољу; тамо је лежало две стотине рањеника, али је директор одбио да ради, јер је био професор. Коњичке патроле су биле уз све путеве, али њима је било довољно само да питају, тако да дозволу није ни требало показивати. Када су дошли до првих ровова, око три миље од града, они су били празни, осим тепиха од блатњавих кукурузних стабљика. Тела људи која су се ослањала на ово до рамена високо блатиште су га изглачала и свуда су се могли видети знаци вишедневног заузимања. После овога, били су ровови на сваких педесет јарди. Напредовало се јуришима, уместо паралелно. Свеже направљене хумке штрчале су овде-онде покрај пута. Телеграфски стубови су били уништени и сада су били замењени малом војном линијом. Терен је био делимично поплављен и прошавши око пола миље ровова могла се видети река. У овом тренутку је било јасно да су све борбе престале и да су гребен иза реке освојили Бугари. Постојао је тежак челични мост преко реке, али су два средња лука била дигнута у ваздух и лежала у води. Док ово није обновљено, постављен је привремени понтонски мост и ту је била улогорена понтонска дивизија са свом потребном опремом. Чамци су били метални, а не дрвени – српски понтони су били и деловали веома лаки и лако се њима руковало. Код моста су се морали показати пасоши официру, веома заинтересованом за фотографије два моста које је Литл направио. Неки од војника су говорили енглески и показивали пут којим се могло прећи на другу обалу. Сви ови људи су желели да рат престане, јер су желели да се врате у Америку. Пошто су доспели на другу обалу реке, могли су видети српске ровове. Простирали су се дуж читаве обале, а и изнад, на врху стрмине, било их је још. Мало село је било скоро уништено од гранатирања. Један велики магацин је био директно погођен по средини и могла се видети правилна рупа спреда, али позади је читав зид био срушен; мање зграде су стајале са разваљеним зидовима и крововима накривљеним под чудним углом; друге су лежале спаљене или раскомадане у дрво за потпалу. Огромних рупа на падини и путу је било свуда. На једном месту које је раније било гробље, очигледно се налазила српска артиљеријска јединица где је у пречнику од стотину квадратних стопа експлодирало преко двадесет граната. Разваљени надгробни споменици били су разбацани свуда около, грмље са ритама и разним другим стварима које су висиле са њега било је ишчупано, док је земља била црна и спаљена на местима где су гранате експлодирале. Дуге колоне воловских запрега су вијугале ка горе, идући преко брега на путу ка фронту који је бивао све ближи. С времена на време би звук тешке артиљерије са одређене даљине прекинуо тишину. Свуда поврх гребена су Срби, који су контролисали прилаз мосту, ископали дубоке тешке ровове и управо се овде показала бугарска вештина доброг гађања. Гранате су падале директно иза ровова, проузрокујући одроне при експлозији или би само сравнили земљане ограде правећи велике рупе. Празне конзерве, одећа и муниција су лежали свуда около. Мртви се нигде нису видели, али су несумњиви трагови свуда били видљиви. Изгледало је као да није постојало неко место на коме је била постављена артиљерија и мора да су Срби покушавали да држе положај са пушчаном паљбом и брдским јединицама против тешке артиљерије и снажнијих Бугара. Било је тешко ходати кроз дубоко лепљиво блато; ранац је бивао све тежи, а далеки пут је још био пред нама. Ровови су се простирали још четири миље у том правцу и онда су били испрекидани

на растављене позиције са којих су контролисана уска или плитка места на реци. Земља је била гола и напуштена, једини знак живота осим коњичке патроле било је утврђено турско село на обали реке. Много даље уздизало се усамљено брдо које је подизало из долине своју главу крунисану капелом. Ово брдо, које се налази на путу за Лесковац, нагло се и веома стрмо уздиже наредних неколико стотина стопа од нивоа равнице оивичено и крунисано белом капелом, веома је упечатљив призор који се може видети миљама. Табанање до ове тачке се показало веома дуго, тешко и самотно, а у тренутку када смо доспели до пута који води ка реци, сунце је управо залазило. Када смо угледали мостове преко реке, били су искошени под различитим угловима и чинило се да је било немогуће прећи реку; пешачки и колски мост је био дигнут у ваздух са обе стране и лежао је постранце у реци, чинећи неку врсту бране. Нешто даље, железнички мост је био сломљен по средини и потопљен, док су оба краја била измештена из темеља; али на овом месту је понтонски одред обавио свој посао и привремени дрвени прелаз је развучен између изувртаних челичних конструкција премошћујући тај део реке. Официр који се ту налазио је тражио дозволе, док је у исто време одузимао пушке и муницију четворици изнемоглих српских војника који су се управо предали. Дозвола му је показана и уз последње зраке залазећег сунца начињено је неколико фотографија овог моста. Одавде до Ниша има отприлике седам миља, што би значило да бисмо морали напорно да потегнемо, а можда успут и да преноћимо ако би патроле биле сумњичаве. Део оних који су се повлачили је очигледно ишао овим путем, иако су мртви волови и коњи, и уобичајено ђубре, лежали дуж читавог пута. На све слабијем светлу лешеви ових животиња су лежали са укрућеним удовима који су гротескно штрчали, са безизражајним стакластим очима, а понекад и рупом од гранате, а можда и од неког гладног војника или пса који су искидали велике делове.

Идући овим путем пуних јаруга, који је вијугао до подножја брда, пролазило се поред суморних рушевина старе турске тврђаве чија се силуета видела на хоризонту. Ветар је читав дан дувао у снажним налетима, а сада је постао хладан и оштар. Прошли смо

поред једне групе војника - телеграфска јединица. Били су радознали и после уобичајеног "Добро вече", нашли смо једног који је знао енглески. Он је радио у Детроиту, и даље на западу, и желео је да се врати у САД. Ови људи су чекали вечеру, тврду убуђалу векну хлеба. Недуго затим могао се чути топот коња који су долазили и ускоро су пристигла кола пуна сена. Глас са врха једних од њих нас је поздравио на веома лошем енглеском и понудио да нас повезе у Ниш. Ово је била изненадна срећа коју смо са захвалношћу прихватили. Пут је трајао још два сата, ноћ је бивала све хладнија, а и с муком смо покушавали да поведемо неки разговор. Кола су долазила у Ниш по хлеб за телеграфисте на које су интендантске службе, изгледа, заборавиле. Копајући по сену, водник који је радио у западном делу Сједињених Држава и Канаде, извадио је два тешка шињела и понудио нам их да нас заштите од ветра. Уморни коњи су напокон стигли у Ниш и путовање је скоро било завршено. Тешком муком сишавши с кола, промрзли и укочени, уз последње "благодарим", а онда и "лека ношћ", прешли смо преостали кратак пут и после толико сати безбедно стигли до куће.

Посета фронту је била фарса, али како је фронт изгледао неколико дана раније, мора да је било потпуно фрапантно.

Наредног дана све куће су претражене у потрази за оружјем и муницијом који нису предати. Јавним прогласом је свим грађанима наређено да властима предају све што су пронашли или које су они сами имали. Многи људи су били превише уплашени да изађу на улицу и нису видели или чули такво наређење те су због тога настали велики проблеми. Током читавог дана уплашене и хистеричне жене су улетале у нашу кућу молећи да их спасемо пошто је у њихову кућу проваљено и требало је да буду ухапшене због пушке, мача или неког посебно опасног ножа који је у њој нађен. Проглас је налагао одређене казне за сваку врсту оружја, али је истовремено сав српски папирни новац проглашен безвредним, а сребрни динар (20 центи) је сада вредео само педесет пара (10 центи). Једна жена је рекла да ју је комшија оптужио да је шпијун. Она се бојала да ће бити стрељана и била је сасвим преплашена. Касније су две жене утрчале и испричале нам да су другу жену тукли у њиховој кући, јер

је била оптужена да је украла мало чоколаде. Рекле су да ју је тукао мали грбави градски трговац. Стари човек и његова породица су се затворили у кућу још пре предаје и од тада одатле нису ни мрднули. Када је ова кућа претражена, откривено је да он није пријавио властима своје име, нити имена чланова породице и био је ухапшен. Ово су само неки од многих примера, али наша дужност је била да покушамо да помогнемо овим људима у ситуацији коју нису могли да разумеју нити са њом да се носе. Власти су у многим случајевима имале обзира и покушавале да помогну људима, и да при том прекрше строга војна наређења. Највеће потешкоће је сада представљало то што је новац био безвредан. Многи људи су имали довољно новца од којег су могли још неко време да живе, али сребро је било дефицитарно. Када је папирни новац проглашен безвредним, скоро све радње које су биле отворене и имале још нешто да продају, затвориле су своја врата. Почело је право страдање.

Господин Демјетров (Demietroff), префект нишке области, стално је покушавао да ово наређење опозове или барем суспендује на неко време, али уступак којем се надао никада није стигао из Софије, где је, како нам је речено, оно било и издато. Болнице су добијале пиринач, пасуљ и онај медицински материјал којег је било на располагању, али је дистрибуција хране за великопродају људима била немогућа. Наша складишта су била пљачкана. Неколико породица је, које смо и сами запазили и за које смо знали да немају ништа, добијало помоћ, али ово није било довољно. Стање у коме су се људи налазили, стално просјачење, хладноћа и снег учинили су скоро извесним да је дошло време да се искористи храна коју смо имали. Господин Демјетров, главни цензор, један од санитарног особља, бугарски капетан, градоначелник и госпођица Шели из Дечије болнице, често су се сретали код нас у кући на чају. План да се направи комитет за дистрибуцију хране је добро напредовао. У сарадњи са бугарским цивилним властима ово би могло да се оствари. Са војницима који би чували ред, бившим српским градоначелником који би одредио оне којима је помоћ најпотребнија, госпођицом Шели, захваљујући чијем раду су уочени многи случајеви немаштине, и нама, који би одрадили посао и водили евиденцију, план се

чинио изводљивим и на крају је прихваћен. Господин Демјетров је био маркантан човек. На Балкану је скоро свако више волео да виче него да разговара, нарочито када су били узбуђени. Са овим човеком то није био случај; његов глас је био прилично тих, али јасан и сваку реч би добро измерио и дао јој одговарајућу нијансу значења. Он је пре свега био дипломата и циљ његових долазака код нас на чај, осим малог предаха од званичних дужности, чинило се да је био да нас увери да је Бугарска ишла у правцу који јој је једини био на располагању. Седећи испод лампе с абажуром, његове брижљиво неговане руке додавале су речитост и снагу његовим примедбама, увек је одавао утисак добро дотераног члана клуба, у "принц алберт фраку", са белим прслуком и високом крагном, скоро јединим у Нишу. У најбоље одабраном тренутку његова висока фигура би се нагнула напред и јасно истакла црте лица или би напола устао са столице док би наглашавао неки аргумент. Дискутовало се о Букурешком мировном споразуму; бугарским проблемима у то време; дипломатским и војним промашајима, како оним прошлим, тако и садашњим. Изношени су многи случајеви које је само неко од "интерних дипломатских кругова могао знати" и када су се речи: "Бугарска би ступила у савез и са ђаволом не би ли вратила оно што јој је тако неправедно одузето" отеле са усана овог човека, мислим да се већина нас осећала исто као и он. Ми смо, наравно, били група новајлија и нисмо ништа знали о државништву и његовим правилима, и да смо били боље информисани можда све то не би изгледало тако убедљиво, али смо знали за велики проценат Бугара на југу, о земљи отетој Бугарској и знали смо главне тачке Букурешког мира, споразума очигледно неправедног према Бугарској, која у то време није била у могућности да протестује, али која никада није могла да заборави неправедан и издајнички поступак из тог времена. Господин Демјетров уопште није био пронемачки настројен – никада нисам срео таквог Бугарина – и након што су тевтонске снаге ушле у Ниш, најблажи епитет који су Бугари користили за њих био је "Schweinerei". Када смо напустили Ниш, схватили смо да је у читавој Бугарској превладавало овакво осећање. Прибојавали су се да ће на крају имати проблема са Немцима, али све што је Бугарска

желела било је да врати оно што је мислила да јој с правом припада.

Отприлике један дан пре него што је донета одлука о томе да наше складиште заиста буде раздељено, у граду су се појавили први Немци. Два улана, на великим добро истимареним коњима, јахала су касом низ улицу у њиховим сиво-зеленим униформама, пресвученим кацигама и искошеним бајонетима који су се њихали изнад њихових рамена. Дошли су као пратња неком званичнику који је вршио припреме за улазак немачке војске која је у то време била у Алексинцу. Овај званичник је био висок човек пријатног лица. Његову добро грађену фигуру је прекривало тамно, лепо скројено одело за јахање од штрукса, на грудима је носио ленту са Гвозденим крстом, кожне гамашне, а тешка крзнена козачка шубара чинила је остатак његове униформе. Наредног дана је дошао један део официра и званичника, а следећег је гомила комесара и официра за смештај преплавила улице. Улазили су у сваку кућу, прегледали је и на вратима обележавали број људи који би у њих могао бити смештен. Људи у граду, које су ове и разне контрадикторне гласине узнемириле, били су уплашени и тај страх нико није могао да контролише. Неколико Немаца, који су већ били ушли, врло сликовито су показали шта се може очекивати од ових који су ишли за њима. Свуда је било исто. "Deutschland über Alles" и са овим слоганом владавина терора је почела и није уопште престала када смо напустили град, пошто су неки од ових људи још увек били смештени код сиромашног становништва. Бугари су имали искуства са немачком "Култур" од раније, тако да су нас замолили да још једном запечатимо сва наша складишта, испред којих су постављена по два стражара. Тог поподнева, око један сат, војска је саопштила да је војска од преко осамдесет хиљада војника промарширала улицама Ниша и испод тријумфалне капије, подигнуте за дочек престолонаследника Бугарске, где их је примио бугарски генерал Бојађев и немачки Шварг (Schwarg), коњица, артиљерија, пешадија; пољске кухиње у којима се кувало током марша; кола за поправку; пољски телеграф и телефон; бициклистички корпуси; болничке јединице; велики камиони; ковачке радионице на точковима – тог дана је покретни град прошао кроз Ниш – све је било уредно, без журбе, без узбуђења – док се сива колона ваљала улицама, строј за стројем, земља се тресла од парадног корака којим су пролазили поред генерала који су их посматрали. Створен је утисак непобедиве силе док је пук за пуком, њишући се, пролазио, а сваки војник носио ранац тако да и по неколико дана није морао да зависи од комора које су ишле спорије. Пролазили су крупни војници на великим, добро истимареним коњима. То су били оклопници у свечаној униформи, светли грудни и леђни део оклопа који се носи у миру одбачени су и замењени једноставним и практичним сивим ратним туникама. Челични шлемови који су падали ниско преко врата и очију били су такође сиви, дугачки прави мачеви били су у металним корицама; нигде се није сијао бакар или челик – све је било сиво – таласало се докле год је поглед сезао. Сто двадесет и други пешадијски пук марширао је у бескрајној колони. Постајало је досадно гледати ту монотонију, али се ритмичка хипнотичност сивих колона које су се ваљале није могла одагнати. Хусари на лакшим коњима, који су носили равне гардијске капе свог пука, са легендарним "Gott mit uns" на врпци спреда, ишли су касом иза пешадије испод шуме копаља. Следило је мноштво улана; не оних које сам ја волео. Ови нису носили чувену шапку из Француско-пруског рата, са њиховом малом коцкастом дречавом платформом, перјаницом и врпцама које су висиле на китњастој униформи, него су то биле сиво обучене фигуре са шлемовима пуним шиљака које су јахале са руком на струку и црно-белим заставицама које су се вијориле са врхова њихових копаља. Било је много пешадије – читаве хорде. Одреди пољске кухиње су пролазили звецкајући и опор мирис сагорелог дрвета, помешан са мирисом куване хране, дувао је у лица гладних људи који су могли само да стоје и гледају. Никада пре нису видели ништа слично овоме. Многи од њих једва да су до тада и схватали да Немаца има толико. Затим је ишла артиљерија, митраљези, брдске јединице, пољска артиљерија различитих величина, хаубице и бродски топови на точковима. Ови последњи су били сигурно преко двадесет стопа дугачки и пролазили су уз тутњаву са цевима упереним ка небу. Затим опет коњица и пешадија; колица за поправку и огромни камиони. Њихово константно протицање се одвијало читаво поподне, марширали су уз познату немачку музику. Док је сунце западало иза врхова брда и последња пешадијска бригада је прошла испред централне ложе и било је време да људи пожуре ка местима које су звали домовима или да буду ухваћени на улици након полицијског часа. Када смо кренули ка нашој кући, пролазећи поред бочних улица, видели смо групе Немаца који су улазили у многе куће. Почеле су невоље. Ако врата не би била отворена, веома брзо би била проваљена и ако у кући није било довољно места за војнике, људи би били избачени напоље. Пожурили смо и видели да у нашу кућу још увек нису ушли, али зграда до нас, која је припадала српском званичнику, убрзо је проваљена и двадесет или двадесет пет Немаца је почело систематично да ломи ствари. Доведени су коњи и смештени у мању зграду иза главне куће у којој је боравила послуга. Ручно изрезбарен намештај је био раскомадан и коришћен као дрво за потпалу. Дрвенарија је свуда ишчупана и коришћена као дрво за огрев, иако смо знали да га је било у дворишту иза куће. Манија деструкције изгледа да је обузела ове људе и почели су да уништавају све чега би се дочепали. Одећа, углавном женска, извађена је из ормана и комода са фиокама, поцепана и бачена на двориште; слике су поразбијане и уништене; завесе свучене; огледала смрскана; све док на крају нису на тавану нашли нешто вина и конзерве са храном. Вино је само додало последњи детаљ овој сцени, јер су скоро сви били полупијани и свуда около су просипали лепљиве конзервиране посластице. За мене је било потпуно чудо како и наша кућа није била спаљена за време њиховог боравка тамо. На срећу, ове прве ноћи, кућа у којој су били смештени ови вандали показала се као веома богато место за пљачку, па им није ни пало на памет да нас узнемиравају, иако су у неколико наврата групе војника долазиле у наше двориште захтевајући немогуће ствари, али смо сваки пут успели да их се отарасимо без великих проблема. Изгледа да нису знали шта да раде када смо сва петорица изашла напоље и рекла им да оду, јер смо ми били део Црвеног крста, па тако и неутрални. Увек би одлазили након неког времена, псујући и говорећи како мрзе Американце. Просечан тевтонски војник, по ономе у шта смо се ми уверили, имао је посебну способност да постане осион у свему што је радио тако да ни током читаве ноћи ни ови људи нису били изузетак. У читавом Нишу резултати активности те ноћи су дуго памћени. Кућа за коју сам ја чуо је само један пример од многих; деструкција је била немилосрдна, без икаквог разлога, и што је било још горе – све је то учињено у граду који припада савезнику. То вече, док смо седели за вечером, чула се слаба бука у суседној соби; испоставило се да су то била два немачка официра и три човека који су ишли кроз кућу процењујући да ли да ту остану на спавању. Када смо ушли у собу сви су имали своје мале електричне, упаљене лампе на грудима и свуда су загледали. Мали дебели официр са брковима, који су били оштро подигнути нагоре, захтевао је да му кажемо ко смо, а онда нас обавестио да је он смештен ту. Нити је он, нити неки други Немац спавао у тој кући докле год смо ми у њој били, иако смо имали много оваквих посета и већ смо се и навикли да наиђемо на Немце у нашим собама који су се припремали да се раскомоте и да нас избаце из нашег боравишта. Читаве те ноћи је комора била улогорена на празном простору испред куће; немачки војници су порушили ограде и запалили огромну ватру око које су седели на свилом пресвученим столицама, отетим из кућа, пили, певали и викали као да су глуви; један је сатима свирао хармонику. Наредног јутра један од наших је питао немачког официра зашто је војницима дозвољено да се понашају тако како су се понашали. Он је одмах постао нервозан и љутито одговорио: "Они су храбри људи који се боре за отаџбину, треба им дозволити да се добро проведу кад дођу у непријатељски град".

Наредног дана, како је пристизало све више извештаја о разбојништвима, деструкцији и зверствима, Немци су почели да марширају напоље, али уместо њих су се могле видети хорде људи из интендантских служби и комора. Мислили смо да су они војници били лоши, али ови су били далеко гори. Док су ова товарна кола, која су вукли одлични коњи, великом брзином улазила у град, могла се видети огромна разлика између других војних комора за снабдевање које смо имали прилике да видимо; били смо изненађени бројем људи на тим колима који су изгледали образовано и који су носили наочаре. Касније смо сазнали да су сви људи чији вид није био

довољно добар за регуларне пукове били послати у интендантске службе и на овај начин је велики број образованих људи могао бити од користи. Увек се каже да је најопаснији образован лопов, па је и овом приликом то потврђено. Све што је претходно урађено, сада је поновљено уз додатак. Када су војници отишли, пошли смо у кућу до нас и покушали да поправимо стање како смо најбоље могли, спасивши неколико вредних ствари које нису биле уништене или су биле претешке да се понесу. Пошто кућа није имала довољно ствари које би ове људе могле забавити макар и на кратко, и ми и послуга смо били забринути. Штале иза куће смо им предали за њихове коње, али то није било довољно; захтевали су и јасле из којих би хранили коње, као и сено. Сено нисмо имали, али су угледали јасле, а када смо им рекли да су разбили све чега су се дохватили и да су нам јасле потребне, разбеснели су се и рекли да ће их узети без обзира на све. Те ноћи су провалили у споредну зграду и украли оно што су хтели, а наредног јутра је наш бунар био пун свакојаке прљавштине и блата, иако су ови људи знали да смо радили за спасилачку мисију Црвеног крста. У једној кући, удаљеној неколико кућа низ улицу, украли су или уништили око хиљаду и по динара вредну имовину која је припадала старијој жени. Једној жени, недалеко, девојачки сандук био је разваљен и отворен, са садржајем су се забављали и на крају га уништили. У истој кући је била и удовица, чији је син био официр у српској војсци и који је погинуо; натерали су је да им да неколико малих успомена на њега које је још увек имала код себе – неколико слика, нека марамица, прамен косе и сличне ствари; све је било уништено, били су то најскареднији поступци. Није никакво чудо да је и помен Немаца изазивао страх и трепет за све који су били у било каквом контакту са њима. Извештаји из читавог града су бивали све гори и гори. Неколико жена је извршило самоубиство; сви су се бојали најгорег и били су спремни да почине исто. Чуле су се гласине да су Немци сместили коње у Саборну цркву и пребили два бугарска жандара који су покушали да их натерају да оду. Тамо је послат одред Бугара и ти Немци су избачени. У малој цркви изван града, Немци су исцепали и исекли иконе и оскрнавили целу грађевину. Бугарски официри и војници су почели да мрзе појаву сивих униформи и у многим деловима града је било многих неприлика између Немаца и Бугара.

То вече, оставивши двојицу у кући, остатак наших људи се распоредио по комшилуку и спавао по кућама у које је било вероватније да ће бити проваљено, како бисмо заштитили уплашене људе. Немачке коморе су стално пристизале, док су други напуштали град, тако да је увек било нових извора невоље за које се требало побринути. Деца која су још имала нешто чоколаде за продају на улици, сада су престала то да раде, јер су им многи Немци то одузимали, а када би протестовали, ошамарили би их или гурнули с пута. Спавање по разним кућама се наставило све док највећи број Немаца није напустио град. Све ово време није нам било дозвољено да отворимо наша складишта, пошто Бугари нису веровали Немцима ништа више од нас самих и то су нам отворено рекли, желећи да спрече проблеме. Инцидент који је један од наших момака видео показује какво је осећање владало у то време. У граду је владало правило да где год да је постављен стражар, пешак је морао да сиђе са тротоара и прође улицом. Испред једног од наших складишта два немачка војника која су ишла тротоаром одбила су да послушају упозорење које им је стражар упутио, већ су наставили својим путем, непосредно испред њега; дато је и друго упозорење и пошто се они ни тада нису обазирали, стражар је замахнуо пушком и ударио кундаком Немца у образ, који се урлајући откотрљао у сливник. Други Немац је отрчао, док је овај који је ударен устао и отишао тетурајући се. Бугарски официр је посматрао све с друге стране улице и онда је пришао и питао стражара зашто је ударио човека. "Мени је наређено да све држим на одстојању од зграде", одговорио је. Официр, који је деловао веома задовољно, потапшао је војника по леђима, рекао му да је добар војник и отишао.

Госпођица Шели из дечије болнице се договорила око чувања десет беба и саопштила нам своју намеру да остане у Нишу до краја зиме како би се бринула о овој деци. Мадам Грујић није успела да достави упутства о правцу којим је требало кренути, али је прва сврха ове болнице ипак била прихваћена. Сва средства намењена овој институцији су била у српским папирним новчаницама, које

су заправо биле безвредне; потребног материјала је било све мање; дрво за потпалу је представљало проблем, али госпођица Шели је и даље инсистирала на томе да болница буде отворена све док она не добије упутства од мадам Грујић. Било је потребно много ствари које је само префект могао набавити, а њему је тих дана недостајало људи. Сви су нешто желели, а нарочито госпођица Шели која је стално посећивала његово седиште. Питање новца је постало највећа јабука раздора и префект је на крају понудио приватну позајмицу, мислећи да ће се на томе завршити. То поподне, госпођица Шели је дошла код нас скоро у сузама. Префект јој је понудио личну позајмицу, јер он ништа није хтео да учини за болницу и одбијао је да врати српски новац у оптицај. Ово је била једина прилика у којој сам видео госпођицу Шели толико узнемирену, али она је била са Југа (САД-а), а њен отац, генерал бригаде у Конфедералној војсци, тако да је идеја о прихватању приватне позајмице од мушкарца била превише за њу. Мислим да се префект заиста прибојавао ове омалене жене и она је зацело успевала да добије скоро све за чим би посегнула.

Међу људима су на неки начин почеле да се шире гласине о томе да је администрација одлучила да нас натера да напустимо земљу. Резултат тога се могао одмах уочити. Гомиле узнемирених жена су се брзо окупиле на улици и све док их нисмо уверили да је гласина лажна, нису хтеле да оду. Све оне су осећале да су биле на сигурном докле год смо ми тамо, и кад год би се нешто лоше десило, знале су да бисмо ми први били обавештени о томе. Ови једноставни људи су се бојали да оду до префекта и увек би долазили код нас са својим проблемима, потпуно верујући да ћемо ми успети све успешно да решимо. Њихова вера и поверење су били дирљиви и тог дана када сам напуштао Ниш све је организовано да се одрже народне манифестације захвалности, што је Ник, молећи и их и износећи аргументе против, једва спречио. Уместо тога, ови захвални људи су донели много малих поклона и успомена.

Доктор Пајл, који је верно и ефикасно радио у болници Ћеле кула са америчким контингентом, требало је да се врати у Америку у јануару, пошто је тада требало да добије посао у Рузвелт болници

(Roosevelt Hospital) у Њујорку. Пробити се кроз Европу је изгледало као веома тежак задатак, али на крају смо нас тројица — Пајл, мој брат и ја — одлучили да покушамо.

У читавом Нишу се осећала узнемиреност. Пристизале су свакојаке гласине, иако се ништа није са сигурношћу знало. Причало се да је немачка војска, која је прошла кроз град, била нагло повучена како би се супротставила руском напредовању у Галицији. Причало се да су Руси заузели Константинопољ, док су Срби и савезници сигурним кораком напредовали од Солуна. Ово последње је деловало као тачно, пошто се могао видети пук за пуком бугарске пешадије како маршира територијом коју су у последње време заузели. Али, прочула се и гласина да је Румунија објавила рат Бугарској и да је заузела Никопољ далеко на северу, тако да смо мислили да су трупе које смо видели биле усмерене против Румуна. Чули смо да је и у Сједињеним Државама и у Аустрији било проблема, а то су биле најужасније од свих вести, пошто је Аустрија била једини пут који нам је остао да се домогнемо куће. Побољшање проблема са мојим очима је било у потпуном застоју и било ми је све горе. Када се приближило време напуштања Ниша, пошто је дистрибуција хране договорена и пут се чинио проходнијим, до нас су допрле вести о Аустрији. Драгутин, међутим, није седео скрштених руку у аустријској амбасади и када смо тамо отишли да обезбедимо пропуснице кроз Аустрију, урађено је све што је било могуће да нам се помогне. Принц Виндеграц (Prince Vindegratz), војни аташе, чуо је нашу причу и преузео на себе обавезу да договори све детаље. Уопште нисмо знали који је његов ранг нити какво је његово знање енглеског језика све док нам није понудио своју помоћ у амбасади. До њега је допрло неколико ствари које смо урадили за Аустријанце и изгледа да је знао све о нашем раду. Пасоши су визирани и сређени. Означили су нам најбржу и најлакшу руту коју је требало да следимо и напустили смо кућу уз мноштво добрих жеља које уопште нисмо очекивали.

Литл је добио дозволу да иде на југ са бугарским генералом Стафом (Staff), како би дошао до вести за његове новине. Колико је мени познато, он је био једини дописник из бугарске војске. Дан

пре него што смо отишли, он је кренуо на фронт са Стафом, поневши ћебад, рисеве папира, портабл писаћу машину и тежак ранац на леђима. Сигурно је изгледао импресивно док је марширао. Тешко је било опростити се са неким са ким си провео неколико месеци под условима у којима смо се ми налазили. Литл је оставио иза себе туробну, носталгичну кућу и чинило се да се све распадало; а и када ћемо се сви ми опет срести?

Префект је обавештен о нашој намери да одемо и одмах нам је дао на располагање војни аутомобил да нас одвезе до Софије. Пропуснице су направљене; позајмицу од сто бугарских лева смо били принуђени да узмемо. Наредно јутро је требало да кренемо, али је до нас доспела вест да су велики чопори дивљих паса и вукова изашли на пут којим је требало да прођемо, што је изазивало поприличну забринутост. Тог дана је такође била и веома јака снежна олуја и саветовано нам је да сачекамо до следећег дана. Тако се по граду и прочуло да ћемо отићи и само захваљујући Никовом залагању спречене су јавне манифестације. Бел, Чајлдс и Ник је требало да остану у кући барем још једну недељу како би се уверили да је дистрибуција хране протекла како треба. Након тога прва двојица је требало да крену за нама, док је Ник остао да ради у граду и чека Литлов повратак. Све је било спаковано и Пајл је дошао из болнице Ћеле кула да проведе са нама последње вече у Нишу. Сви Американци су се поздравили, дали нам писма да их носимо кући, а онда је дошао тренутак за најтежи задатак од свих – провести вече са момцима који су остајали. На растанку су сви били тужни и покушај да се орасположимо је био само патетична маска којом смо покушавали да сакријемо дубља осећања. Бугарски официр из резерве, чије је име било Асманов (Asmonoff), рођак првом војном команданту града, био је веома љубазан према нама, долазио је по неколико пута дневно и помагао нам кад год је могао. Веома смо се свидели овом човеку, тако да је и последње вече дошао са неколико малих поклона и писмима која би нам могла бити од помоћи у Софији. Рано следећег јутра он је дошао у кућу са цвећем (нисам био у стању да схватим где га је набавио) и пре него што смо отишли, инсистирао је да нас пољуби у оба образа. Био је новембар 1915. године.

Снег је падао уз мање ударе ветра неколико дана; температура је била испод нуле и док се сиво возило у коме је требало да путујемо паркирало испред куће, перспектива путовања које је било пред нама није уопште била примамљива. Пртљаг је стављен у гепек, ћебад је била савијена и све припреме против хладноће којих смо се могли сетити су учињене. Префект је инсистирао да будемо наоружани због вукова, а и зато што није било места да с нама пође и стражар. Није се смирио док се није уверио да смо понели и револвер. Доста узбуђених жена – Ела (куварица), Паја, деца у кући и тројица који су остали, махали су опраштајући се од нас. Свратили смо до префекта и свако је добио кутију цигара, док је он одржао говор захваливши нам се и пожелевши срећан пут. Шофер је био млади Бугарин који је доста добро говорио немачки. Његов аутомобил је био мали немачки "М. S. U." за који се касније испоставило да није могао да скрене лево, јер је преносник на волану био оштећен, што се касније показало као велики проблем и у неколико наврата је претио да скоро у потпуности оконча путовање.

Престолонаследник није могао да дође до Ниша због услова на путу, тако да смо се припремили за лоше путовање, али када је он покушао, све се заледило, па је постојала реална могућност да се пробијемо. Кренули смо Ћеле кула путем, кроз који је у град ушла победничка бугарска војска; прошли смо болницу где су наши амерички пријатељи и даље радили са рањеницима; аутомобил је тако добро ишао преко јадног, снегом прекривеног, неравног пута, да су се све сумње и упозорења која смо добили испоставиле као неутемељене. Кроз налете слабог снега на крају смо доспели до уске стрме јаруге, где је дугачка колона воловске запреге стала да се одмори. Овде су почели проблеми: низбрдица је била превише стрма, неравна и клизава за аутомобил; шофер је изашао да стави ланце. Када нам је рекао шта је намеравао да уради, то је деловало доста једноставно, али ланци су били превише дугачки и крути, а њима је требало обавити точкове, па затим и причврстити бакарном жицом. На крају путовања један задњи блатобран је скоро отпао од сталног ударања, а други је био веома лабав. Ланци су коначно стављени. Сви смо изашли и ходали унаоколо како би се загрејали. Шофер

није имао рукавице, па смо нашли неке дебеле вунене чарапе за његове руке како би наставио посао. Ланци, иако су били веома лабави, много су помогли и коначно смо могли да се домогнемо врха ове готово јаруге од пута, на ком је аутомобил морао да иде у рикверц неколико пута, близу ивице литице од педесет стопа, како би могао да скрене улево на оштрој кривини. Због снежне олује се ништа није могло видети, али је она сада престала и могли смо да видимо дугачки вијугави пут испред нас; снег је прекрио обронке дугог планинског ланца; црне стене и неколико чворноватих стабала са којих је све лишће опало разбијали су монотонију белине предела. Прошли смо поред неколико угинулих волова и коња, од којих су неки лежали онако како су и пали; са других је кожа била одрана и они до пола раскомадани, док би ту и тамо остао само залеђен црвени скелет усред утабаног терена – са људским и траговима дивљих паса свуда около. Ових лешина је било све више и више како је земља бивала све суровија и напуштенија. Дубоке залеђене бразде усецале су се с обе стране пута и ауспух је стално стругао и ударао о залеђену земљу и грумење по средини. Високи обронци заклањали су већи део сунчане светлости, а шкрипа и пуцкетање залеђеног снега је наставило константан дует са лупањем ланаца о блатобране. Наш циљ је био да, ако је могуће, стигнемо те ноћи до Софије и сутрадан наставимо даље. Када смо већ кренули кући, желели смо да стигнемо до Божића, ако је могуће. Ако је холандски брод и даље испловљавао из Ротердама у петак, имали смо само две недеље да стигнемо на тај брод. Након искуства са Немцима, које смо имали прилике да видимо, нико од нас није желео да путује кроз ту земљу; размишљали смо да ли постоји било који други пут којим смо могли проћи. Али, којим год путем да смо кренули, било је сигурно да ћемо привући пажњу због наше зелене одеће и страног језика. Пајл је имао среће јер је имао америчко одело на себи, али је преко њега носио стару кабаницу, а затим и крзном постављену кратку јакну, тако да је доњи део кабанице вирио испод јакне, па је са безобличним филцаним шеширом изгледао потпуно комично. Мој брат је носио танку униформу каки боје, јахаће чизме које су му биле превелике, а претходно су припадале српском секретару спољ-

них послова, шињел аустријског затвореника и српску војничку капу. Што се мене тиче, ја сам имао довољно среће да обезбедим официрску униформу и шињел – још један разлог да не путујемо кроз Немачку. На ногама сам имао пар превеликих ципела и као мој брат и ја сам носио српску војничку капу. Са декама, кесама и ранцем хране, наша група је била чудан призор и изазивала је велику пажњу куда год да смо пролазили. Кола су наставила да споро грабе путем кроз сметове, час се клизајући низ стрмине, час започињући још један кривудави успон. Пут до Беле Паланке је био скоро сасвим пуст, ако изузмемо мртве волове насред пута. Ту и тамо бисмо се мимоишли са воловском запрегом на путу ка Нишу, а касније када смо почели да се спуштамо у долину у којој се налазила Бела Паланка, српски затвореници су под стражом поправљали пут на разним местима. Кроз долину је дувао ветар, а пут био скоро сасвим без снега, тако да смо убрзо стигли у несрећну Белу Паланку, где се двадесети пук отео контроли. Још увек су се могли видети многи трагови онога што се тамо десило, али већина зграда је сачувана од ватре и само су ту и тамо угљенисани остаци неке куће показивали своје црне греде као подсетник на насиље које се недавно десило. Кроз град, па преко моста и веома брзо смо ишли узбрдо ка истоку. Пут је ишао стрмо горе дугим, равномерним успонима са ту и тамо кратким кривинама, које су представљале велики проблем када су завијале улево. На неколико оваквих места смо морали да се враћамо по српске заробљенике да би гурали кола уз стрме, залеђене делове или да би их зауставили да не склизну с пута док смо ишли у рикверц да бисмо могли да скренемо. Све ово је узело доста времена и када смо дошли до врха гребена и били већ добро на путу за Пирот – старог српског града на граници – већ је прошло подне. Снег, камење, каравани волова и запреге, лешине и затвореници, све се то растакало у хладан, неинтересантан призор, док је сунце почело да запада и ветар звиждећи дувао у јаким налетима. С времена на време смо морали да излазимо из кола, шутирамо и копамо пут кроз залеђене грбаве наносе, да гурамо кола која су споро се труцкајући, инч по инч, напредовала ка проходнијем путу испред нас; ка туробним висоравнима где је снег био дубок, а кола шлај-

фујући напредовала споро као пуж, шиштала и мучила се када би идући у рикверц ударила у снежне препреке; сунце је падало све ниже, а ми још увек нисмо стигли до Пирота, где је требало да добијемо још бензина. Напокон је пред нама био проходнији пут у долини. Да бисмо доспели до њега, морали смо да се спустимо низ неколико дугачких стрмина и ускоро смо били близу Пирота. Уплашени коњ је збацио свог јахача у снег и галопом ушао у град испред нас. Свуда бугарски војници. Каравани волова и запреге преплавили су улице и пут је морао бити рашчишћен да бисмо могли да доспемо до депоа за снабдевање. Овде нам је предстојало још једно дуго чекање, јер последњи преостали танк бензина није био отворен и након што нам је дата дозвола за добијање горива није било алата којим би се тешки затварач могао отворити. После четрдесет петоминутног рада са длетом и чекићем на све већој хладноћи, затварач је скинут, а пртљаг је морао бити испражњен из задњег дела кола како би се доспело до резервоара. Са пуним резервоаром и пртљагом поново чврсто спакованим кренули смо ка Цариброду. На периферији Пирота се налазио огроман камп са воловском запрегом и возачима. Изгледа да многи волови нису могли да поднесу хладноћу па су угинули, а људи су их драли и транжирали. Читавим путем којим смо сада путовали наилазили смо на коморе које су се вукле и отежавале сигуран пролаз, било којом брзином, по клизавом путу. Овде је долина била равна као даска, огољене тополе и врбе оивичавале су пут на појединим местима, док је с наше леве стране ишла једносмерна пруга. Брзи поток је био потпуно залеђен и прешли смо га с једне на другу страну неколико пута, понекад преко моста, а понекад преко нечега што је изгледало као прелаз. Цариброд је био отприлике на пола пута између Ниша и Софије и био је то први бугарски град који смо видели. Снажни сметови, стално намештање ланаца, коморе и добијање бензина су потрошили толико времена да се чинио будаластим покушај да се доспе даље од Цариброда то вече, нарочито пошто су нас чекале високе планине и бескрајно лош пут који су били опасни у било које време, а дупло више ноћу. Шофер је био вољан да покуша, али је рекао: "Најмудрије је да не идемо; не познајете тај пут, који је и преко дана лош, а ноћу ће се, без светала и колима која су у стању у коме су, нешто непријатно десити." На нашу срећу, послушали смо његов савет и остали у Цариброду. Када смо документа која смо набавили у Нишу показали команданту, било је довољно да добијемо дозволу да останемо те ноћи. Могли смо да пронађемо само једну гостионицу у којој смо могли да преноћимо и када је шофер отишао да паркира кола, нас тројицу су одвели у малу собу где смо после велике муке успели да добијемо неколико цепаница за малу тучану пећ. Када се шофер вратио, сви смо отишли у велику собу у приземљу. Место је било пуно војника и официра који су јели, пили или су били окупљени око велике округле пећи, пушећи и покушавајући да се мало згреју. Космати дечак од око осамнаест година, који је носио пръаве албанске бриџ панталоне и дроњаву кошуљу, носио је храну онима који су му довољно досађивали да је добију. Температура је била близу минуса и прљави дашчани под, прљави голи зидови и климави столови са гладним људима, који су се тресли од зиме и халапљиво јели, чинили су једну од најдепресивнијих слика којих се могу сетити. Било је неког исеченог меса и пасуља, мало парче хлеба и турска кафа. Сви војници су донели свој хлеб, који су прождирали у великим комадима након што би га мало угрејали на пећи. Питали смо када полази воз ка Софији и сазнали да је једини којим смо могли да кренемо управо отишао, а да следећег неће бити до касно следећег дана. Једино што нам је преостало било је да извучемо најбоље из лоше ситуације и како бисмо се утоплили, окупили смо се у нашој малој соби, увили се у ћебад, шињеле и постељину коју смо затекли и покушали да спавамо. Прво бледо сивило наступајућег дана се напокон помаљало кроз прљаве прозоре и убрзо смо устали и припремили се за полазак на последњу половину нашег пута до Софије. Шоља турске кафе и нешто крекера, које смо понели са нама, био нам је доручак и отишли смо по кола. Била су паркирана иза војног штаба и чувана целе ноћи, али сада никако нисмо успевали да упалимо мотор. Шофер је убацио курблу и покушавао да стартује; уз помоћ војника, кола прекривена ледом, испаркирана су и гурана низ улицу, али све ово уопште није помогло. Угрејали су воду и ставили је у хладњак, а бензинске цеви прекриване угрејаним крпама. Ништа није помагало; понекад би креснуло и то је била једина награда за наше напоре. Заинтригираним школарцима, са руменим образима и књигама испод мишке, који су се окупили и гледали, пажња је била подељена између кола и нашег чудног изгледа, али ускоро су морали да крену својим путем, јер би у супротном закаснили на часове. На крају смо се уморни, промрзли и обесхрабрени вратили у гостионицу убеђени да ћемо ипак морати да сачекамо воз. Шофер је и даље нешто чепркао и радио, док смо ми седели увијени у шињеле и ћебад, посматрајући како се сенке вуку по прљавим и хладним зидовима скоро празне собе. На крају као "по ћуди", познатом само психологији аутомобилских мотора, кола су упаљена. Ужурбано смо утоварили наше ствари и напустили смо град у десет сати. Убрзо смо се сетили шоферових речи од синоћ. Долина се завршила неколико миља изван града, снег је све јаче падао и пут је почео да вијуга пењући се уз високе кршевите планине. Стално смо морали да излазимо и лопатом чистимо снег и гурамо кола која су се, силазећи у рикверц, заривала у снежне наносе или стврднути снег. Дубоке јаруге су на неколико места биле пуне воде и често се чинило да ћемо се заглавити у једној од њих и тамо остати. Земља је изгледала напуштено и осим пута и железничке пруге која се ту и тамо могла видети, чинило се да смо били удаљени стотину миља од било каквог насељеног места. У подножју брда су густо расли борови и кедрови и ту је снег био дубок и тежак. Кола су милела и застајала, опет милела, а онда смо морали да станемо и сачекамо да се прегрејани мотор охлади док су се ланци учвршћивали. Оштар и хладан ветар наносио је на нас у облацима суви снег, али ми смо се ипак све више и више прикрадали голетном, стењем прекривеном планинском пролазу. Овде је ветар још више дувао и делови пута су били скоро очишћени, тако да смо на овим деловима добро надокнађивали време, али сметови који су следили на незаштићеним тачкама су били велики и били смо приморани да прокопавамо пут на многим местима. Време је брзо пролазило, али је шофер рекао да ако успемо да се пробијемо кроз овај део, остатак пута неће бити тако тежак и моћи ћемо да надокнадимо доста времена. Снежна олуја је сваких неколико минута дувала кроз стеновиту клисуру, прекривајући и нас, и стење и пут пред нама. Хладноћа је била велика и ветар је пролазио кроз све што смо имали на себи. Три сата смо час узмицали, час јуришали на снежне наносе, лопатом смо склањали и гурали снег или се полако пробијали кроз беле налете ветра. Напокон, након једне од ових брзих олуја, угледали смо велику равницу која се простирала пред нама у својој белини и монотоности. На крају смо доспели до проходнијег дела и убрзо смо стигли до равнице, да бисмо угледали још један планински гребен преко којег је водио пут. Овде су српски затвореници рашчишћавали пут од снега и уз њихову помоћ кола су се попела на два најгора успона овог путовања. Већ је било подне, а ми још нисмо прешли ни половину пута до Софије, али смо ипак били задовољни што нисмо покушали да наставимо пут претходне ноћи. Велика равница која се сада простирала пред нама у монотоној усталасаној белини изгледала је бескрајна и ускоро смо летели њоме остављајући иза себе планине које су се све слабије виделе, да би на крају сасвим нестале. Једном смо скренули на погрешан пут, што нас је успорило, а када смо изашли на пругу, воз са трупама који је ишао на фронт нас је побркао са високим званичницима и свечано поздравио. Неколико раштрканих стабала су били једини објекти који су разбијали монотонију наредна два сата. Неколико пута смо промашили пут, прекривен новим снегом или смо упадали у јарак или се возили равницом неко време док не бисмо увидели грешку и онда морали да се вратимо истим путем. Око четири сата смо на дугачком равном потезу ударили у оштру, снегом прекривену стену и пробушили две гуме. Њихово поправљање на температури око нуле и поправљање ланаца на задњим гумама је дуго трајало, али смо на крају, ипак, наставили путовање и убрзо смо прошли кроз снегом прекривен град Сливницу. Плавичасти дим се вијорио из димњака кућа и прекид монотоније беле равнице је представљао олакшање, тако да смо сада били на последњој етапи нашег путовања. Све је више било дрвећа, људи и кућа, али је пут почео да кривуда и бивао све незгоднији, а снег све дубљи. На једном месту, где је пут веома благо завијао, склизнули смо у дубоки јарак и да се ауспух није зарио у земљу и зауставио нас, преврнули бисмо се и

завршили путовање управо овде. Били смо принуђени да чекамо док нису дошле две воловске запреге и извукле кола из јарка; кола су често исклизавала са средине пута, па смо морали поново да се враћамо. Мора да се у јарку преносник волана још више покварио, тако да су кола стално клизила с пута удесно, тако да се пут, након великог аеродрома удаљеног неколико миља од Софије, показао као још напорнији него што је био остали део пута. Ушли смо у град тек што се почело смркавати, пролазећи поред фабрика и сиромашнијих делова града на периферији, све док нисмо доспели до централног дела града, изграђеног око брда на ком се налазила Краљевска палата. Овде смо, након покушаја у два хотела, обезбедили собе. Све је било пребукирано, а немачки официри су се могли видети свуда. Наш пртљаг је истоварен и однет у наше собе. Поздравили смо се са шофером и обрадовали га поклоном, којим је могао себи да обезбеди најбоље и најтоплије рукавице које је могао да нађе и да му још нешто остане. Затим смо се окупали и уредили, изашли напоље на прави оброк и вратили се да спавамо у чистој постељини у парним грејањем загрејаној соби. Наш чудан изглед је привукао велику пажњу у ресторану у ком смо јели и многи су нас питали ко смо и одакле стижемо. Када су сазнали да смо Американци, неколико добро обучених младића је дошло за наш сто, причало са нама и понудило помоћ док смо у граду. Сви су похађали Робертс колеџ (Roberts College, америчка институција) и сазнали смо да у влади много важних места заузимају људи који су ту стекли своје образовање. Сви ови људи су говорили енглески и чинили све што је било у њиховој моћи да нам помогну. Наредног јутра смо почели да организујемо путовање до најближе отворене луке. Наши пасоши, који су претходне ноћи послати у полицију на проверу, били су враћени и пошли смо да пронађемо америчког конзула или амбасадора у Булгар хотелу. Након што смо у хотелу добили упутства, пронашли смо господина Марфија (Murphy), генералног конзула, и предали листу свих Американаца за које смо знали да су још остали у Србији; такође смо све средили око Никовог изгубљеног пасоша. Из канцеларије генералног конзула смо се вратили у Булгар хотел и срели се са господином Луј Ајнштајном (Louis Einstein), америчким

отправником послова, који се највише заинтересовао за нашу причу и планове и уз његов савет, писмо и специјалну званичну депешу за господина Пенфилда (Penfield) у Бечу, краћа рута преко Доњег Ливеног и узводно Дунавом се чинила могућом. Одавде смо отишли у аустријску амбасаду да добијемо дозволу да Дунавом дођемо до Аустрије. Није било времена да све тада организујемо, тако да смо отишли мислећи да ћемо коначан одговор добити то поподне. После ручка смо отишли у полицијску станицу и након дугог чекања и разних компликација, добили смо дозволу да то вече напустимо град. Одавде смо се вратили у аустријску амбасаду и сазнали да наши пасоши морају бити прегледани. Предали смо их и речено нам је да се вратимо касније. Брзо смо се вратили до хотела и спаковали оно мало ствари које смо имали, а онда отишли да разменимо злато за аустријски новац за дуго путовање до Беча. Сви су нам рекли да је пробити се до Аустрије рутом преко Доњег Ливеног било немогуће, а и господин Ајнштајн, лично, био је веома сумњичав, пошто је то била војна рута преко које је само Аустријанцима, Немцима, Турцима и неколицини Бугара било дозвољено да путују. Дужи, сигурнији и скупљи пут је водио кроз Румунију до Букурешта, па одатле у Аустрију. Када смо се коначно вратили у аустријску амбасаду, врата су била затворена и изгледало ја да ћемо морати да проведемо још једну ноћ у Софији; али пошто смо упорно куцали и звонили на врата, коначно смо примљени и одведени код службеника којег смо желели да видимо. Као прво, рекао је да је било превише касно да би могао било шта да уради, а као друго, само је један могао добити дозволу да иде са званичним документима. Пајл који је веома добро говорио и немачки и француски, износио је аргумент за аргументом; говорио је о раду постигнутом у Нишу; о помоћи пруженој Аустријанцима као и другима; о несрећи са мојим видом и о томе како смо се трудили из све снаге да ухватимо пароброд који је испловљавао за мање од недељу дана. Ништа од ових аргумената није дотакло службеника, неопходну дозволу нисмо могли добити, али су наши пасоши били визирани, тако да то нисмо морали да урадимо у Букурешту. Док је аустријски званични печат био стављен и за ово нешто мало плаћено, осећали смо се прилично без-

бедно и спремни да кренемо; али баш када смо хтели да изађемо напоље, човек нас је позвао и рекао да је, ако смо вољни да кренемо рутом преко Доњег Ливеног на нашу одговорност, постојала шанса да прођемо тим путем, иако он то не би препоручио, јер је било вероватно да ћемо бити враћени. Захвалили смо му, пожурили у хотел да узмемо свој пртљаг и нешто прегриземо и били смо потпуно спремни да "ризикујемо". Само што смо ушли кроз хотелска врата, два доктора која су истим бродом са нама стигла из Америке су изашла. Сусрет у Софији је био последња ствар коју смо очекивали, али је било мало времена за разговор. Ови људи, доктор Мек Линден (Mac Linden) и доктор Рајнхарт (Rinehart) су отишли у Солун из Србије, одакле је било немогуће наћи брод. Враћали су се кроз Грчку и Бугарску и били на путу ка Букурешту, а потом преко Европе на западну обалу. Посаветовали смо их шта би било најбоље да ураде, из нашег искуства, и онда смо, након ужурбаног растанка, обезбедили такси и одвезли се на станицу. Бугарски возови су кретали на време. Наишли смо на младог службеника који је радио у Тексасу и говорио је енглески, а њихова помоћ је била од великог значаја и ускоро смо се нашли у купеу дугачког воза са пртљагом сигурно смештеним. Вагони су се ускоро попунили Немцима, Аустријанцима и Бугарима, а од 19.45 до 2 сата смо провели најнепријатније, вруће и загушљиво време. Неколико путника је било веома болесно; ту је био и непријатан пруски подофицир, који је носио велики гвоздени крст и инсистирао да у купеу остане његов јазавичар који је кукао и цвилео, а свуда се могла осетити охола тевтонска војна атмосфера. Била је то Пруска у малом, на точковима, са офарбаним прозорима, лошом расветом и вентилацијом. Путовање се одвијало између загушљивих тренутака спавања, мумлања грлених гласова, испрекиданих шкрипом точкова и цвиљења пса, док су ту и тамо пробојно пиштање локомотиве и трзаји вагона значили да пролазимо кроз неко село или заселак. У Доње Ливено смо стигли у 2 сата ноћу. Одатле до реке је било око једне миље и расклиматане кочије су чекале да пребаце путнике. Ту смо чекали на хладноћи скоро читав сат, покушавајући да осигурамо једна од неколико кола, која су све убрзано возила тамо и назад, како не би пропустила да наплате карту заосталим војницима на станици. После хладне вожње кроз дугачко раштркано село, доспели смо до реке. Наш пртљаг је бачен, новац зграбљен из руку и возач је био на путу назад како би наплатио још једну вожњу. Сви су се окупили на омањој станичној теретној платформи на којој су биле нагомилане бале и сандуци, док су у близини биле поређане пољске кухиње, а испред нас су се налазили дугачки низови теретних вагона које су чували немачки војници са крзненим шињелима. Није било скровишта, а жива се вртела око нуле. Оштри налети ветра су мрзнули тело, док је утабани снег чинио од ногу санте леда. Из разговора око нас ускоро смо схватили да је брод који смо чекали већ два дана каснио због магле, али је могао да стигне сваког тренутка. Најпаметнији су одмах потражили топлу, али убогу кафану, нешто даље уз улицу. Они који нису били толико паметни дуже су чекали, али за један сат је платформа била скоро сасвим празна. Ми смо остали, јер нисмо били свесни ситуације, нити смо знали где да идемо, а и морали смо да пазимо на пртљаг; с друге стране, с обзиром на осећања која су Немци гајили према Американцима, било је пријатније остати на хладноћи и бити скупа, него се склонити у кафану пуну Немаца. Раширивши наше најдебље ћебе по залеђеном снегу у заклону од гомиле чаура, легли смо и покрили се са друга два ћебета. Од тада, па све док се није разданило, био је то најхладнији и најмизернији период који сам икада доживео. Када је свануло, устали смо, укочени и промрзли и, препуштајући пртљаг каквој год судбини да га је чекала, почели смо да ходамо тражећи место на ком би се огрејали. Недалеко, узбрдо, у улици пронашли смо једину кафану у овом месту. Тамо смо попили нешто слабог, врућег чаја и мало се згрејали. Када смо се вратили до пртљага, од неколико окупљених људи смо сазнали да пароброд неће стићи пре десет. Читавог дана смо на смену ишли до кафане на врућ чај и сазнавали нове извештаје да пароброд неће стићи још један сат. На крају је стигао – у осам сати то вече. Око четири сата нас је прегледао бугарски командант, који нам је поставио неколико питања на веома добром енглеском, лупио печате у пасоше и одагнао све наше страхове од укрцавања на пароброд и напуштања земље. Ризиковали смо и добили, иако смо у међувремену били веома напети; сада се ни ветар није чинио тако хладним, а ни неколико крекера које смо јели тако суве. Пошто је пароброд два дана каснио, велика гомила људи је чекала када је брод пристао поред неколико теретних пароброда. Гурајући и утркујући се, људи су се пробијали кроз уске бродске степенице и одмах попуњавали и најмање слободно место. Велики одред аустријске пешадије се укрцао и направио још већу гужву, иако су ови људи смештени напред. Док смо се укрцавали, разишли смо се и требало нам је доста времена да поново пронађемо једни друге. Морали смо да пазимо на тешке торбе и било је тешко пролазити са њима кроз уске пролазе између великих гомила терета до салона горе, а када смо доспели до њега, изгледало је да је свако место било заузето. Коначно смо нашли мали ћошак у једној собици и сместили се тамо. Након дугог чекања и константног досађивања заузетим бродским конобарима, успели смо да добијемо нешто за јело и пиће – први прави оброк после више од двадесет четири сата. Бродска кабина је била недостижни луксуз, тако да смо се испружили на уским клупама које су се простирале дуж свих зидова собе и ускоро смо заспали. По реду вожње је требало да стигнемо наредног јутра, али пароброд је изгубио доста времена у Доњем Ливеном и тек је у три по подне доспео до Оршаве, аустријског приграничног града. Током пловидбе Дунавом – брзаком пуним муља, а не како смо га увек замишљали, плавим и мирним – закључили смо да је најпаметније да останемо у салону. Брод је био пун официра, и немачких и аустријских, а ми смо пролазили кроз области које су држале војне снаге и било какво неприкладно интересовање које бисмо показали за земљу кроз коју смо пролазили, одмах би наилазило на негодовање. Ако бисмо покушали да се задржимо на уској палуби, неко би увек био близу нас и пратио наше кретање. Као и у Нишу, ускоро смо схватили да Американце нису волели више него Енглезе и од тада, па све док нисмо стигли до Холандије, Немци су нам стално с великим пребацивањем говори: "Зашто ваша земља снабдева муницијом наше непријатеље? Не убијају наше храбре људе савезници, већ америчка муниција." На крају је доктор Пајл, који је течно говорио немачки, дао одговор на ове оптужбе у виду говора који је трајао око пет минута, а био је заснован на тврдњи да су Енглези започели пропаганду у Немачкој, како би навели људе у тој земљи да мисле да су Американци одговорни за сву муницију коју су савезници користили. Иако је одговор био измишљен, захваљујући њему смо успели да се извучемо. Многи људи на пароброду су се враћали из Турске; официри у једноставним сивим униформама и браон астраганским капама; медицинске сестре и војници. Један човек, шведски официр, који је имао чин и у немачкој и у пруској војсци, управо се враћао из Персије где је радио као инжењер за Немачку. После путовања на мазги, које је трајало више од три недеље и прошавши кроз различите авантуре, доспео је до железничке станице и сада је био на путу кући, на одмор. Непосредно пре уласка у Ђердапску клисуру, на последњој етапи нашег путовања, четири аустријска контролора су протутњала поред нас. Сви присутни су појурили на палубу, салутирали и махали рукама, док су контролори парадирајући пролазили. После упорног пробијања кроз водену бујицу у уском каналу Ђердапске клисуре, прошли смо окуку и ушли у мирније воде којима смо доспели до Оршаве. Овде су се сви искрцали и упутили ка царинским службеницима. Били смо изненађени како је наш пртљаг површно прегледан, а били смо упозорени на најгоре и на то смо били спремни. Након што су нам ударени печати у пасоше, потражили смо смештај, јер је воз који смо мислили да ћемо ухватити сат пре тога отишао, а другог није било до наредног дана. Град је био крцат и неко време се чинило да ћемо морати да проведемо ноћ напољу, али на крају нам је, након дуге потраге, власник једног малог хотела обећао да ће учинити за нас све што може; тако да смо се сместили у кафеу овог места чекајући развој ситуације. Место је било пуно Аустријанаца и Немаца који су играли карте, домине, шах и пили. Непосредно пре немачке офанзиве, на град су пуцале српске комите с друге стране реке, тако да је још увек био у лошем стању. Након три сата чекања, наша соба је била спремна. Спроведени смо кроз блатњаво двориште и уведени у уџерицу која је изгледала као некадашња штала. Прозори су били полупани, али су постојала два кревета и кауч, а били су видљиви и покушаји чишћења. Опрали смо се и вратили у хотел да нешто поједемо. Дугачка трпезарија је била

пуна војске и жена. Прегледајући јеловник, уочили смо да су свим јелима дата имена популарних хероја немачке војске, тако да смо наручили грофове, генерале, принчеве и адмирале и платили у складу са тим. Цигански оркестар жичаних инструмената је свирао дивље и тужне мађарске мелодије док смо јели; вођа оркестра, високи, дебео човек црних очију, са виолином увученом испод браде, ишао је од стола до стола за којима су седеле лепше жене и нагињао се свирајући им своју музику на ухо. Укрућени официри су ушли, окренули се на све четири стране света, салутирајући баш код сваког окрета, да би се онда придружили групи својих пријатеља. Музичари су прошли кроз пуну просторију сакупивши сав бакшиш који су могли за своју музику. Једна мала група је показивала интересовање, али и недоумице о нама; нико није могао бити сигуран ко смо, а због разнолике одеће коју смо носили, одговор је било тешко дати. Наша такозвана спаваћа соба је била веома хладна. Пајлов кревет је пропао док је лежао на њему, али смо сви били преуморни да бисмо се на то обазирали, тако да смо спавали до касно наредног јутра. После кифли и кафе, отишли смо у мењачницу, а пошто је у једној курс био висок, потражили смо другу преко пута улице. Овде је курс био потпуно исти, па смо решили да изађемо у тренутку када је ушло неколико немачких официра. Жена која је ту радила од почетка је била сумњичава према нама, јер смо изашли пошто су немачки официри ушли и ускоро смо сазнали да смо пријављени као шпијуни. Нисмо имали проблема после тог инцидента, али то довољно говори какво је стање било свуда када су у питању шпијуни.

Испред полицијске станице, у коју смо отишли да добијемо дозволу да напустимо град, морали смо дуго да чекамо у реду на хладноћи и након што су нас испитали и задржали два сата, речено нам је да дозвола коју смо тражили није била нужна. Само нам је речено: "Ако сте они који тврдите да сте, проћи ћете, а ако нисте, готови сте".

Око три сата смо се одвезли на станицу, миљу и по изван града. Поред пута којим смо путовали простирали су се венци и венци планина са својим магловитим плавим гребенима. Мали купеи у возу, који су личили на кутије, били су пренатрпани углавном вој-

ницима. Нашли смо места тако што смо морали да се раздвојимо и распоредимо по различитим купеима где смо и остали читавог тог дана, ноћи и дела следећег дана, све док нисмо стигли до Будимпеште. Наш воз је милео излазећи из станице, милео је и кроз долине и кланце, док су се планине све више приближавале и постајале све више и суровије како је падала ноћ. Заустављао се у сваком селу или засеоку који се могао похвалити да има станицу. Путници су се стално мењали током читаве ноћи, а спавати у врућем препуном купеу је било скоро немогуће. Да бих избегао могућност неприлике или неспоразума, био сам принуђен да носим тешки шињел, како бих испод њега сакрио енглеску униформу, а у врућем возу ово је било веома неугодно. До јутра смо доспели до равнијег предела, након ког је наступила велика равница, кроз коју је воз, сада већ са неколико сати закашњења, и даље споро хуктао. Није било воде да се оперемо, нити смо могли доћи до хране, али до тада смо се већ и навикли да путујемо без хране, а наша највећа брига је била да што пре доспемо до Будимпеште. Сељаци су се укрцавали на воз како би провели недељу у граду. Последњих двадесет пет миља путовања, ови људи, у њиховим чудним ношњама, попунили су сваки инч простора у нашем вагону, јер су вагони намењени за њих били препуни да би примили било кога.

У Будимпешти смо имали среће да ухватимо воз за Беч. Овде се све променило на боље. Воз је био средње брз и ишао је на време; барем смо могли да се оперемо, а они који су путовали у нашем купеу били су изузетак од уопштеног типа путника које смо срели, дајући нам савете где да идемо када стигнемо у Беч. Када смо ушли у велику станицу у граду, пао је мрак. Хотел у који смо намеравали да одемо био је близу станице и уз портирову помоћ око тешког пртљага, ускоро смо се у њему и сместили. Место је било пуно — људи су буљили у нас; многи су постављали питања, а један старији господин у мантилу и са свиленим шеширом је зауставио своје кочије не би ли сишао и дознао ко смо. Напокон смо успели да добијемо такси и после неколико покушаја обезбедили собе у хотелу Метропол, где смо сазнали да су се доктор Рајан (Ryan) и његова група из Београда сместили само неколико дана раније. Овде смо

могли макар да се уредимо, али скоро два дана и једна ноћ без хране нам је свакако отворила апетит и без бријања или било каквог покушаја да изгледамо барем пристојно, отишли смо изравно у трпезарију. Била је то пространа бело-златна соба са кровним витражем, са балконом заклоњеним са три палме које су стајале са три стране. Доктор Рајан је оставио добар утисак, тако да смо доспели на сами центар просторије и били под будним оком многих добро одевених људи који су се тискали око столова, јели и слушали музику која је долазила са балкона. Покушавали смо да уштедимо новац на сваки могући начин, али ово је била специјална прилика и све што смо пожелели, добили смо. Људи су стално буљили у нас и руком позивали нашег конобара за свој сто распитујући се о нама, а неки су били толико радознали да су нам прилазили и питали. Обријали смо се у Софији, а од тада смо спавали у одећи, која је била лоша и пре него што смо пошли, блато из три земље је прекривало наше чизме и ципеле, а униформа енглеског официра у ресторану, у главном граду Аустрије, слободном и нечуваном, изгледала је прилично чудна овим људима. Сада, пошто смо јели и имали где да спавамо, све нам је то било смешно и пошто је одавно изгубљен сваки осећај стида, било је забавно гледати прелепо обучене жене и елегантне мушкарце који су извијали вратове како би што боље осмотрили овај призор и затим се препустили живом разговору нагађања. Читаво вече је било успешно и јако смо уживали. Беч ноћу, чак и у време рата, призор је за дуго памћење.

Наредно јутро је било почетак онога што се могло назвати "дан таксија", пошто смо журили од места до места и успели све да обавимо пре него што смо ухватили воз за Берлин исто вече. Укратко, време је протекло на следећи начин: прво смо потражили амерички конзулат да би нам били испечатирани пасоши, одатле смо наставили у полицијску станицу и добили дозволу да напустимо град и земљу то вече; у немачком конзулату смо добили дозволу да уђемо у Немачку, с циљем транзита на путовању у Холандију, па су у наше пасоше ударени одговарајући печати. Ово делује веома лако, али реалност је била врло различита и само уз стрпљење и велику упорност је било могуће остварити ове три ствари у тако кратком

времену. Време је сада било најдрагоценије и после ручка и сусрета са Куковим (Cook) представником у вези са најбољим начином стизања до Сједињених Држава из Беча, одлучили смо да идемо трасом до Холандије преко Немачке. Свуда нам је било речено да је у ово време Швајцарска вероватно затворена за путнике, па чак и ако бисмо се пробили кроз ову земљу, путовање до Бордоа се никад не би могло обавити кроз Француску у садашњим условима и стићи на време како би се ухватио "божићни брод", ако је такав брод уопште пловио. Кроз Француску ништа није било сигурно и речено нам је да бисмо скоро сигурно били притворени. Пошто смо коначно одлучили да идемо у Холандију, обезбедили смо карте од Куковог представника и пожурили у америчку амбасаду да се видимо са господином Пенфилдом (Penfield) и предамо му документе које смо носили из Софије. У амбасади смо срели господина Јанга (Young), који је представљао Сједињене Државе у Нишу; такође смо знали два млада доктора, који су дошли из Србије и чекали на новац од куће. Господин Пенфилд је примио документе, саслушао нашу причу и додао клаузулу у наше пасоше за коју је сматрао да нам је била неопходна за пролазак кроз Немачку. Овде смо били упозорени да при уласку у Немачку можемо очекивати да нам буду одузете све слике, камере, писан и штампан материјал, али пошто смо до сада имали необично много среће, одлучили смо да кренемо исте ноћи. Напуштајући амбасаду, пожурили смо до холандског министра да наши пасоши буду визирани на време, након чега смо разменили новац и обавили неопходну куповину. У хотелу смо ужурбано обавили ручак и отишли на станицу и тако је почео наш пут до Берлина.

У пет сати следећег јутра дошли смо до немачке границе и овде је доктор Пајл остао без свих својих неразвијених филмова, али ништа друго није узето, тако да смо прошли веома добро, након прича које смо чули у Бечу. После једночасовног чекања, укрцали смо се у други воз и стигли у Берлин у пола једанаест. Следећа етапа нашег путовања није почела све до вечери истог дана, тако да смо имали практично читав дан у Берлину. На улицама су свуда биле жене, војници и официри, који су се такође могли видети у великом броју, али мушка цивилна популација се, по свој прилици,

свела на шачицу. Никада нисам видео озбиљно рањеног немачког војника. Како сам чуо, сви људи који су изгубили руку или ногу или на било који други начин били осакаћени, били су смештени у болнице и санаторијуме у унутрашњости. Велики број војника, два дана рибе недељно, систем бонова за хлеб и нека врста свечаности која је владала у свим кафеима и јавним местима, били су једини трагови рата који су се могли приметити у главном граду Немачке. Храна је била добра и не толико скупа као у Њујорку, иако су порције које су сервиране биле далеко мање од оних којих сам се сећао да сам јео на претходном путовању у Немачку, у време мира.

Кроз прозоре воза смо могли да видимо поља која су највећим делом била на исти начин култивисана и жене које су обављале велики део послова. На прузи су се стално могли видети затвореници који су радили, а већина њих су били Руси. Немачка је функционисала као веома прецизан сат, а чињеница да је земља била у рату је деловала скоро смешно, све док се нисмо укрцали у воз који ће нас одвести до холандске границе. Нове трупе су одлазиле на фронт исте ноћи када смо и ми кренули; мајке, очеви, пријатељи и девојке или жене су се мували преко платформе поздрављајући се у плачем испуњеној тишини. Дугачки воз са трупама који је доклопарао, напунио се и брзо кренуо, остављајући тужан скуп да се поздраве у тишини и чекају у својим кућама, надајући се повратку њихових вољених са фронта. На крају је стигао наш воз, на време – у минут, и обезбедили смо места за нас и наш пртљаг. Многи официри су пратили претходни воз који је већ кренуо, овим у ком смо ми били. По ономе што смо чули, очекивала се офанзива и зато су се ове трупе концентрисале на неком месту близу пруге. Ту ноћ смо опет провели у возу, спавајући што смо боље могли све до пола пет, када нам је речено да изађемо, пошто смо дошли до немачке границе – у Бентхајм, где смо морали опет да прођемо кроз царину. Кроз маглу хладног кишног јутра, преко светлуцавих шина, сви су убрзо кренули у велику ниску собу где се обављао преглед пртљага. На улазу су нам тражили пасоше које су проверили и онда нас послали до ниског шалтера где нам је отворен пртљаг ради инспекције. Овај пут је претрес био детаљан и морали смо да се растанемо са свим писаним и штампаним материјалом, као и развијеним филмовима. Бајонет који је мој брат носио као сувенир је узет и сав садржај наших торби је био детаљно претражен. На крају, када су били задовољни што у торбама није остало ништа важно, прешли смо у другу собу где су нам пасоши опет прегледани и печатирани, постављана питања и таман када смо мислили да је све било готово, били смо послати у мале уредне свлачионице где су нас љубазно замолили да се скинемо како би и наша одећа могла бити прегледана. Овде смо изгубили сва писма која смо до сада успели да пренесемо од оних који су остали у Нишу; адресе, визиткарте, отворена писма и све остало писано или штампано што смо носили са собом. Пошто смо оставили имена, адресе и поштарину, схватио сам да ће све што није било од значаја са војне тачке гледишта бити враћено након истраге. На крају су ми многе од ствари које су ми узете стигле у Америку, чак и неки званични документи из Ниша и многи филмови из камере, мада су они најбољи недостајали. Моји џепови су били пуни свега и свачега – дугмади, папирића, комадића чоколаде, две медаље које ми је стара Српкиња дала и много других ствари. Све ово сам испразнио на мали сточић и описао сваки од њих и понудио војнику који ме је прегледао да узме мало чоколаде, што је било у супротности са правилима. Мој немачки је био веома лош, али је он успео да разуме да сам скоро слеп и ускоро је закључио да сам истовремено и полудео. Медаље су оставиле утисак на њега и читава претрага се завршила тиме што смо обојица пузали около по поду скупљајући све ситнице које су испале из мојих џепова. На тај начин сам успео да сакријем малу залиху злата, а и остали су имали среће да на сличан начин прошверцују њихове. Дневник мога брата је био завијен у дебелој пиџами коју је држао у руци и који нису открили. Тако сам се присетио многих наших свакодневних догађа, које бих иначе заборавио да су га Немци пронашли.

Касније смо, у малој трпезарији, срели неколико Американаца који су покушавали да ухвате исти брод као и ми. Скоро сви су у претраживању изгубили много више ствари од нас, нарочито у новчаном смислу. Све злато које је нађено Немци су одузели, а заузврат је добијен немачки папирни новац по немачком курсу. Једна жена је

преносила прилично скупе парфеме и све су их одузели и просули, вративши само боце. Друга жена, која није говорила немачки, била је принуђена да изује ципеле и, по ономе што је рекла, покаже табане како би доказала да нешто није написано на њима. Свако од нас је нешто изгубио и због овог кашњења нисмо успели да ухватимо воз, што је значило да смо морали да чекамо три сата на следећи. Један човек, међународни трговац крзном, оплакивао је своју судбину речима: "У Немачкој не могу да послујем јер сам Американац; у Енглеској ме сумњиче да сам шпијун јер имам немачко име и хапсе ме када покушам да уђем у своју кућу; у Русији ме одмах избаце из земље, а када покушам да доспем до Париза, није ми дозвољено ни да пређем границу. Проклети посао. Идем кући, мојој породици."

После шољице кафе, кифлама и сиром и дугим чекањем, дошао је воз. Напокон смо били у холандском возу и на путу за Холандију. Људи су дубоко уздахнули и почели да говоре шта су заиста мислили, а ништа од тога није ишло у прилог пруском систему односа према путницима. Свуда је критика била иста и нико није осетио ни трунку пронемачког осећања, иако је изврсно систематизована машина кроз коју смо сви недавно прошли оставила утисак који нико од нас није могао да заборави.

На холандској граници наш пртљаг је био само означен и прешли смо у станицу где смо морали да чекамо два сата на воз за Ротердам. Испред станице се налазило крдо великих фламанских коња, сви су били намењени немачкој влади која сваке године, како сам сазнао, купује на хиљаде ових животиња из Холандије. Само коњи млађи од две године су могли да напусте земљу, али и уз овај ембарго није их мањкало, пошто су цене биле екстремно високе и тржиште увек отворено.

Свуда кроз Холандију је владало веома страствено антинемачко осећање. Холандски резервисти на броду, враћајући се кући, рекли су ми да је пук возача и део краљевске гарде био повучен са фронта због сталних проблема и конфликата са Немцима. У нашем купеу су седела три млада Холанђанина који су говорили енглески и они су нам, када смо им пришли, скренули пажњу на дугачке штале и мале уредне коцкасте куће у којима су били смештени интернирани

Белгијанци. Нешто даље био је велики војни камп и тамо су гомиле холандских војника вежбале или имале војне вежбе на пешчаним динама. Ту и тамо су се могла видети управо завршена утврђења у појасу који се могао видети из воза и свуда је, изгледа, лозинка била "Спремност", а ови млади људи су нас информисали да су сва склоништа које су направили Немци била пронађена и уништена. Холандија је зарађивала брзо и много новца преко својих трговачких послова и ако би Немачка задржала Антверпен на крају овог рата, владало је осећање да би засигурно врло брзо искрсле трговинске компликације између две земље.

Након што смо иза себе оставили више пешчане дине, сада смо пролазили кроз ниске ливаде које су биле испресецане мноштвом дугачких равних канала и јарака. Ту и тамо би споро протицала мања река или већи канал између високих насипа, понекад и двадесет или двадесет пет стопа изнад нивоа околног земљишта. Свуда су градови били чисти и уредни, путеви оивичени тополама, непрекидно и глатко су се праволинијски простирали кроз равницу, док су ветрењаче које су изгледале као играчке вртеле своје огромне руке на ветру који је дувао са мора. Управо када је сунце почело да залази, ушли смо у Ротердам, опростили се са нашим холандским сапутницима и ускоро смо се возили калдрмисаним улицама до нашег хотела.

Наредног дана смо обезбедили карте за "божићни брод", који смо ухватили имајући само један слободан дан. У петак, 10. децембра, испловили смо у 11.30 увече, остављајући за собом мирни холандски град и његову поморску вреву и стајали смо на палуби да видимо канал и Хук ван Холанд. Наредно јутро смо се нашли укотвљени у Даунсу, са још доста других бродова, и сви смо чекали на дозволу да наставимо. Одатле до Фалмута је била само кратка пловидба, али је брод био укотвљен цели наредни дан, чекајући да преузме енглеске путнике, као и да вреће са поштом прођу инспекцију. Власти су ослободиле брод све немачке, бугарске и турске преписке и на крају нам је, касно по подне, дозвољено да наставимо. У њујоршку луку смо споро упловили 23. децембра, пробијајући се кроз густу измаглицу, па милећи кроз Нероуз и Беј, дошли смо на-

АВАНТУРА НА БАЛКАНУ 1915.

покон и до чувених силуета високих зграда које су истурале своје шиљасте врхове изнад копрене магле, што је за нас значило — дом. Брод је каснио, али да ли је то сад било важно? Све се претворило у узбуђење, пријатељи и рођаци су нас чекали, наше авантуре су биле готове и коначно смо били код куће!

ДАГЛАС МЕРИВЕДЕР ДОЛД (DOUGLAS MERIWETHER DOLD)¹ 1888–1931.

аглас Мериведер Долд рођен је 7. фебруара 1888. године у Њујорку, у породици угледног психијатра Вилијама Елиота Долда (William Elliott Dold). Пратећи породичну традицију, 1915. године дипломирао је медицину на Колумбија универзитету. Одмах после завршених студија, као члан Колумбија експедиције пружања помоћи (Columbia Relief Expedition), стигао је у ратом захваћену Србију.

Након престанка рада Експедиције одлучио је да се не врати у САД, него да настави са хуманитарним радом на Балкану. Током боравка у Босни, где је радио као лекар у пољској болници у Добруну, готово у потпуности је изгубио вид. Ради лечења вратио се у Ниш, где га је затекла бугарска објава рата Србији. После повлачењу српске војске и већине становништва из Ниша, заједно са још петорицом америчких пријатеља, остао је у граду и био је сведок уласка бугарске и немачке војске у ратну престоницу Србије. Заједно са епископом нишким Доситејем учествовао је у званичној предаји Ниша бугарској војсци молећи за безбедност незаштићеног становништва, а у наредним данима са својим америчким пријатељима често је био посредник између становника Ниша и окупационих власти.

Због све већих здравствених проблема, Даглас Долд је крајем новембра 1915. године напустио Ниш и вратио се у САД. Током наредних го-

¹ У грађи Архива Војводине и доступној литератури као средње име Дагласа Долда наводи се Мегіweather. На основу хабилитованих извора, пасошких докумената Дагласа Долда, одлучили смо се за средње име Meriwether. National Archives and Records Administration (NARA); Washington D.C.; Roll #: 248; Volume #: Roll 0248 - Certificates: 58501-58600-1-300, 08 Jun 1915-14 Jun 1915, доступно на: https://www.ancestry.com/interactive/1174/USM1490_248-0389?pid=812825&backurl=https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?indiv% 3D1%26dbid%3D1174%26h%3D812825%26tid%3D%26pid%3D%26usePUB%3Dtrue%26_phsrc%3Dpzj89%26_phstart%3DsuccessSource&treeid=&personid=&hintid=&usePUB=tr ue&_phsrc=pzj89&_phstart=successSource&usePUBJs=true, 9. август 2018.

дина последице оштећења вида су постајале све веће, док на крају није потпуно ослепео. Ипак, то га није спречавало да активно ради и осим што је писао, био је и уредник три часописа: "The Danger Trail", "Miracle Science and Fantasy Stories" и "Astounding Stories" (претпоставља се уз помоћ брата Елиота). Објавио је један роман "Valley of Sin" (1931), као и низ приповедака научнофантастично/авантуристичког жанра.² Умро је у Њујорку, 6. маја 1931. године.³ За санитетске заслуге у Првом светском рату југословенска држава га је постхумно одликовала Крстом милосрђа.⁴

² The Encyclopedia of Science Fiction, Edited by John Clute and Peter Nicholls, New York 1993, 347; Everett F. Bleiler, Richard J. Bleiler, Science-Fiction: The Gernsback Years: A Complete Coverage of the Genre Magazines Amazing, Astounding, Wonder, and Others from 1926 Through 1936, Kent, Ohio 1998, 97–98.

³ Dold, Douglas, http://www.sf-encyclopedia.com/entry/dold_douglas, 4. август 2018; Douglas M. Dold, http://www.isfdb.org/cgi-bin/ea.cgi?19051, 4. август 2018; https://www.findagrave.com/memorial/76657275, 4. август 2018.

⁴ Papers of the Dold family [manuscript] 1915–35, https://search.lib.virginia.edu/catalog/u3901273, 4. август 2018.

СЕЋАЊЕ НА АМЕРИЧКЕ ХЕРОЈЕ ИЗ 1915.

војевремено је познати српски књижевник Јаков Игњатовић писао да се нада, да ће доћи доба "када ће се потомци опет сећати својих учитеља, и чуваће спомен њихов као скупоцени аманет", додајући "Који своме роду ма у чем добра чини, тај је велик човек". Међу такве заслужне, врле Србе, спада и Михајло Идворски Пупин, професор, научник светског гласа, проналазач и популаризатор науке, добротвор и задужбинар. Одгајан у духу српске православне традиције, остао је везан за отаџбину својих предака и за народ из ког је поникао. Својом богатом родољубивом и добротворном делатношћу, он је то потврђивао целог живота.

Почетком прошлог века Михајло Пупин, као Србин са америчким држављанством и један од четири стотине тада најпознатијих и најутицајнијих грађана Сједињених Америчких Држава, неуморно је радио на повезивању и организовању Јужних Словена у Америци. У време анексије Босне и Херцеговине 1908. године, веома је много допринео да америчка шира јавност подигне свој глас против овог чина Аустро-Угарске монархије. Исте године, постао је председник Централног одбора српских организација у Америци и председник Словенског усељеничког друштва у Њујорку. Од 1909. године био је један од оснивача и председник Савеза уједињених Срба "Слога", а од 1912. до 1920. године почасни конзул Краљевине Србије у Сједињеним Америчким Државама.

Србија, Црна Гора, Грчка и Бугарска су 1912. године успеле оно што је цела Средња Европа покушавала од средине XVII века, да протера Турке из Европе и да оцртају обрисе европског културног идентитета. Велики светски рат, у коме су подједнако учествовале и идеје и војске, почео је 28. јула 1914, тачно у дванаест сати и тридесет минута. Потресао је Стари континент и произвео драматичне последице — милионске жртве и материјална разарања — до тада непознате у европској и светској историји.

По избијању Првог светског рата, Пупин је интензивно радио на организовању српских добровољаца у Америци и анимирању америчке

јавности за помоћ Србији. У ову активност, због које је био и под истрагом Министарства правде, јер је био оптужен да крши америчку неутралност, заложио је не само свој научни углед, већ и сву своју имовину. Једна од таквих хуманитарних акција — анимирања америчке јавности да се непосредно ангажује, била је и "Колумбија експедиција пружања помоћи Србији", коју је Пупин покренуо као професор Колумбија универзитета у Њујорку. На Пупинов позив јавила су се двадесет и четири америчка студента углавном са Колумбија универзитета да би кренули у Велики рат, али не да ратују, већ да помажу, негују и лече. Та њихова одлука, вредна је не само поштовања, већ и дивљења. Вођени жељом да помогну српском народу у борби са епидемијама, глађу и ратним ужасима, ризикујући добровољно свој живот доказали су да борба за идеале хуманости и правде има виши, универзални смисао. Многи од њих, и после званичног престанка рада хуманитарне Експедиције, одлучили су да остану на Балкану и наставе са хуманитарним радом у оквиру Црвеног крста.

Када имате двадесет и пет година, тада вам се чини да можете све. И не бојите се никога и ничега. Замислите ситуацију у којој се двадесет и четворо младих људи са престижног америчког универзитета, у јуну 1915. године укрцавају на прекоокеански брод и крећу, не на заслужени одмор на нека тропска острва, већ одлазе веома далеко, у непознато. Крећу на други континент на коме бесни рат. Ти људи полазе да помогну Србији, која се после ратног сукоба из 1912–13, налазила поново у ратном вихору. Сама та чињеница да ови млади Американци напуштају своје родитеље, родбину и топле домове и крећу да помогну унесрећеним Србима, а да при томе ризикују своје животе, фасцинантна је и херојска. Верујем, да они за Србе никада нису ни чули, нити знали где је Србија, али су поверовали свом професору физике и учитељу хуманости, чувеном Михајлу Пупину, који их је позвао да помогну његовом народу. Иако Америка 1915. године није била у рату, они су се руководили принципима праведности и изабрали да помогну онима који су били нападнути на правди бога. Тај праведник је била малена Србија, која је нападнута од велике и моћне Аустро-Угарске, Немачке и Бугарске.

Амерички лекар и писац Даглас Мериведер Долд и његови другови; Е. Колби, Г. Р. Бел, Е. Е. Чајлдс, А. Џ. Коукфер, В. Е. Долд, В. Р. Итон, Џ. К. Енд, А. Е. Еванс, А. М. Франц, И. Х. Џесуп, П. Ф. Џоунс, Л. Л. Литл, Џ. Б. Логан, Д. С. Мекчесни, В. Х. Малори, Д. Питерс, В. Прикет, П. Х. Рајан, Г. Сандерс, П. Смит, М. А. Танкок, Д. Д. Ворнер, Н. Банић са "Колумбије"

заиста су истински хероји, који су веровали у принципе и идеале праведности и хуманости и то су практично и показали. Они треба да буду златним словима забележени у српској меморији, јер су најбољи пример оних времена у којима су српско-амерички односи били веома добри. А тих добрих времена у нашој историји двовековних односа, од обнове српске државности, било је много више него неразумевања.

Даглас М. Долд, тада тек свршени лекар, учесник хуманитарне Експедиције, оставио је јединствено сведочанство времена, своје дневничке записе и зато је књига која је пред нама, верна животу и документу. Публикујући ову грађу, Архив Војводине жели још једним својим издањем поводом догађаја везаних за Први светски рат, да обележи сећање и захвалност неумрлој генерацији српског народа која је превазишла себе борбом, патњама, али и величанственим победама у одбрани слободе и отаџбине, као и америчким пријатељима, племенитим младим људима који су се борили на страни правде и слободе. Даглас Долд је током свог хуманитарног рада међу Србима изгубио вид. Та чињеница да је неко изгубио део себе приликом помагања нашим прецима је фасцинантна. И због тога му ми, ево након сто година, овим издањем одајемо сву захвалност и славу, као што га је и Југословенска краљевска влада, постхумно 1935. године одликовала Крстом милосрђа за санитетске заслуге у Првом светском рату.

Иако је српска војска крајем 1915. године била избрисана из списка савезничких армија, јер се веровало да је пропала у леденим кланцима Албаније, то се ипак није догодило. Срби су се опоравили на Крфу и показали задивљеним пријатељима и запањеним непријатељима како се бори за отаџбину. Прослављени француски адмирал Лаказ, овако је то описао у делу *Узроци нашет фораза*: "Србија се ставила међу највеће нације и чини ми част у моме животу морнара што сам са обала Јадрана могао прикупити ту дивну војску, за коју је непријатељ рачунао да ју је уништио заувек, што сам јој морао помоћи да се реорганизује невероватном брзином да бих је превезао на Солунски фронт, где је она допринела да се рат славно заврши."

Један од Пупинових дечака из Колумбија експедиције, Елбриџ Колби, и сам је био сведок српског јунаштва. Он је то исказао у тексту "Српске борбене песме", који је објавио у америчком књижевном часопису 1917. године: "Народ који негује своју омладину, као и Хомерови јунаци, старим песмама о узорном јунаштву, заувек чува древну храброст и ствара нове јунаке за инспирацију новим генерацијама. Ратници Куманова и Призрена

слушали су о оваквим причама током свог детињства. Срби се увек боре до краја, јер се увек боре за слободу. Експедициони корпус који се бори далеко од куће је непознат у њиховим војним аналима: они се увек боре на својој земљи да би се одупрли агресији."¹

Српски ратници су јурнули 15. септембра 1918. године, на челу са крушевачким Дванаестим пуком "Цар Лазар", и снажним замахом отворили Капију слободе и, љубећи родну груду, незадрживо полетели на север према својим кућама. Ови наши ратници, јунаци из бајке, херојски су задобили победу на Солунском фронту, о којој су три године сањали у македонским планинама. То је био српски пут Голготе и Васкрса, дуг 1.500 километара. Од седамсто педесет хиљада војника колико је Србија извела на бојна поља у Првом светском рату, на барикадама слободе, остало је у вечном покоју четири стотине хиљада. То је трећина највиталнијег дела становништва, највећи губитак међу савезницима и највећи проценат који је једна земља изгубила у свим ратовима XX века. Није тешко закључити шта значи за будућност једног народа овакав губитак.

Роберт Лансинг, амерички државни секретар у Влади Вудроа Вилсона, овако је описао српске див-јунаке: "Срби су прави узорни и неупоредиви војници. По храбрости и јунаштву не беше им раван ни један од наших многобројних непријатеља."

Ми данас треба да знамо да смо потомци славних српских војника који никада, током борби у Првом светском рату, нису изгубили ниједну пуковску заставу, и тај ген не може нестати све док је потомака храбрих и часних српских ратника. На то нас подсећају речи Елбриџа Колбија: "Ипак, у свим овим безнадним балканским ратовима, не постоји народ са бољим сведочанством о храбрости него ови Срби. Њихова вредност се тестирала не само у победи, јер то не значи ништа, већ током страшног пораза, јер то значи да ће више идеализма прећи у риме. Ако, као што је Бернс рекао, песме обликују државу, у Србији храброст обликује песме."²

На крају, реч захвалности упућујемо Покрајинској влади АП Војводине, на челу са господином Игором Мировићем, која је имала разумевања да подржи објављивање ове књиге. Посебну захвалност дугујемо амбасади Сједињених Америчких Држава у Републици Србији и Његовој

¹ E. Colby, "Battle Songs of Serbia", The Sewanee Review, Vol. 25, No. 1, Baltimore, Maryland, (Jan, 1917), pp. 74–79. Published by: The Johns Hopkins University Press. https://www.jstor.org/stable/27532972, 20. avgust 2018.

² Исто, 79.

Небојша Кузмановић

екселенцији, амбасадору Кајлу Скату, који је дао свој лични допринос објављивању грађе Архива Војводине.

Истовремено, надамо се да ће наша књига бар мало помоћи бољем разумевању Срба и Американаца, које нам је у овом времену и те како потребно, како бисмо превазишли трагичне неспоразуме, па и непријатељство с којим смо завршили прошло столеће. То нам је тим више потребно, јер смо скоро цео двадесети век, у много тежим околностима, били највећи савезници. Нека херојска мисија Дагласа Долда и његових другова из 1915. буде залог нашим бољим везама и односима.

У Новом Саду, 28. августа 2018.

Др Небојша Кузмановић

ПРИЛОЗИ / ADDENDUM

Молба за издавање пасоша Дагласа Мериведера Долда, ради одласка у Србију у саставу Колумбија експедиције пружања помоћи, 11. јун 1915. године.

A passport application by Douglas Meriwether Dold, with the aim of traveling to Serbia as a member of the Columbia Relief Expedition, 11 June 1915.

Извор/Source: National Archives and Records Administration (NARA); Washington D.C.; Roll #: 248; Volume #: Roll 0248 - Certificates: 58501-58600-1-300, 08 Jun 1915-14 Jun 1915.

48" This blank must be completely filled out. The legal fee of one dollar, in currency or pustal money order, must accompany the application.

A woman's application must state whether she is matriced or not, and a married woman must state whether ber busband in a native citizen.

The rules should be carefully read before mailing the application to the Department of State, Bureau of Citizenship, Washington, D. C.

[EDITION OF 1914.]

[FORM FOR NATIVE CITIZEN.]

UNITED STATES OF AMERICA.

STATE OF NEW YORK.
COUNTY OF KINGS
1. Douglas Menwetter Dold, a Native and Loyal Citizen of THE
United States, hereby apply to the Department of State, at Washington, for a passport for myself.
secompanied by my wife,, and minor children, as follows:
born at, on the day
of, born at
I solemnly swear that I was born at New York City in the State of New York on or about the Just day of February 1888: that
my hatter is a
United States, my permanent residence being at New York City . in the State
of Man 45 th, where a follow the occupation of Medical student:
that I am about to go abroad temporarile: and I intend to return to the United States within
with the purpose of residing and performing the duties of citizenship therein; and that I
desire a passport for use in visiting the countries hereinafter named for the following purpose:
(Greek) (In order to reach Servia)
Serva Relief Expedition.
(Name of country.) (Object of visit.)
OATH OF ALLEGIANCE.
Further, I do solemnly swear that I will support and defend the Constitution of the United States against all enemies, foreign and domestic; that I will bear true faith and allegiance to the same; and that I take this obligation freely, without any mental reservation or purpose of evasion: So help me God.
Douglas Minnetter Dold

[SEAL OF COURT.]

*A person born in the United States in a place where births are recorded should subwith his application. [OVER.]

DESCRIPTION OF APPLICANT.

DESCRIPTION OF	APPLICANI.			
Age: 2-1 years.	Mouth: Wadning lips . Woderate S			
Stature: 5 feet, 5 4 inches, Eng.	Chin: Pointed, Protuding			
Forehead: High _ 13 452d	Hair: Blond			
Eyes: Blue - Swell, Yar apart	Complexion: Dark Touned.			
Nose: Roman (Brokan)	Face: Thin			
IDENTIFICATION.				
	Dung 10 1015			
I. Doulaisingo sole				
of the United States; that I reside at AsiaRia &	3. County of a : that I have known			
the above-named Douglas Whiteh	pot bersonally for BOW years and			
know him to be a native citizen of the United States	s; and that the facts stated in his affidavit			
are true to the best of my knowledge and belief.				
1	Davidisies			
	964 Boulward, Astri			
Sworn to before me this				
[SEAL.] OF June 19/5 [SEAL.] OF CHER OF the U.S. Witnestouri at Brooklyn, My.				
(Description	Stylla 11			
Clerk of the W. W.	webourt at Brooklyse, NY.			
Applicant desires passport sent to following addre	sa:			
Douglas Meruntes Dold				
Douglas Meruntes Dold	storia			
New York City N.y. (25)				

A duplicate of the photograph to be attached hereto must be sent to the Department with the application, to be affixed to the passport with an impression of the Department's seal.

Columbia University inthe City of New York

DEPARTMENT OF ENGLISH

" June 1915,

This is to eartify that Douglas M. Dold is a sember of the COLUMBIA EXPENITION going to Serbia to do relief work, carrying medical, farming, and food supplies in our can automobiles for

RAPHOLINATION of Red Crose, and Agricultural Red let work.

Hon. Serbish Consul General

Sondo Gov.

true and exhoe in expediting the lessance of passports will

American Embassy Vienna.

NEW YORK

June 11-

Ucc. 6 19/5.

to Nonglas Municipal World

has this day been amended, upon the sworn
application of the holder, for use in
visiting the additional countries
hereinafter named, for the following
objects:

to uturn from and tria to The United States via Germany and Stolland

FC.P.

APPEAL ISSUED FOR RED CROSS VOLUNTEERS

Committee of Mercy Donates \$10,000 ents Immune from Diseases

An appeal for volunteers to work this summer with the American Red Cross in Serbia has been issued by Prof. Michael I. Pupin to all American College students who own or canoperate automobiles. Extraordinary arrangements are being made to insure these students against any possibility of contracting a contagious disease, so that they may render the services so urgently needed without incurring personal danger.

Professor Pupin's purpose is to organize an automobile corps of American students such as the one now existant in France, to carry supplies ACK and provisions from one part to an- ES TODAY of case. other and to render other similar aid as occasions may demand.

The Harvard auto squad in France has been of invaluable assistance in relief facilities of that country considered that the transportation facilities of that country are incomparably better than those of Serbia, it will be realized how great a service such a body as the one proposed could render the little country prostrated by three wars. Districts in the interior face starvation, which cannot be combatted for want, not of food, but of carrying that food to the places in question. Worse armost than that, disease which ordinarily might be under control is spreading simply be cause the most necessary medical supplies cannot be furnished rapidly enough to the doctors and nurses engaged in fighting it.

All available means of transportation are of necessity in the service of the army ,leaving a terrible situation for the civilan population. It is to relieve the suffering caused thereby that the "Varsity Volunteers" as the Serbian Consul-General has termed them, will direct their efforts.

Prof. Pupin has been able to issue this appeal for student volunteers only because of the generous suport received from the Committee of Mercy, which has apropriated \$10,000 for the work in question. With this fund, it will be posible to form a special camp for the college men, entirely protected from the danger of infection. Thanks to the Committee of Mercy the camp will have its own modern sanitary kitchen, its own laundry, water distilling plant and all the other health preserving devices known to the sanitary engineer. All the expenses of the volunteers at camp will be paid, as well as all or part of their transportation.

Spectator

NEW YORK, MONDAY, APRIL 26, 1915.

RESS CLUB STUDENT BOARD

ELECTIONS START

Polls Open Daily Until Wednes day, 10:00 to 4:30 in Earl Hall

SIX MEN TO BE CHOSEN

atub attached. It is requested that the voter does not detach the stub nor drop the ballot into the box, but hand the ballot entire to the ticket-teller who will perform the recessary operations himself. Six of the candi-

en by the entire student body. The Prof. Michae (Centinued on Page Eight.)

this after-MEMORATIVE EXERCISES arranger

Barnard will start her Twenty-fifth shirt Barnard will start her Twenty-fifth shilling of Anniversary celebration on Twenty disease, as with commemorative exercises at 3:39 services as P. M. in the Columbia gymmanium lineuring. Bishop Greer will read the opening prayer and Dean Gildersleve will of genatics an studen dent Nicholas M. Butter, President stars in Wooley, of Mount Holyoke College and Goorge Medney, president of the bloard of Aldermen wil deliver addresses. An informal reception at The Harmard will follow the opening exercises.

HARVARD EASILY DEFEATS VARSITY

son Fields Perfectly, While Blue and White Plays Erratic Ball

SHEA'S ERRORS COSTLY

PROF. N

APPEAL 1 RED CF

PROF. MICHAEL I. PUPIN Servian Consul General

song and dame and atbletic contests (question). The contest of the second of the secon

"Позив за волонтере Црвеног крста", y: Columbia Daily Spectator, година LVIII, бр. 159, **Бујорк**, 26. април 1915. "Appeal Issued for Red Cross Volunteers", Columbia Daily Spectator, Volume LVIII, Number 159,

New York, 26 April 1915

AID THAT SERBIA NEEDS.

Dr. Strong Tells How the Typhus Plague May Be Ended.

That the epidemic of typhus in Serbia would be under control soon if the necessary means were provided was the essary means were provided was the information received by the New York office of the American Red Cross yesterday. The information came by cable from Dr. Richard P. Strong of the Harvard Medical School, who is at the head of the American Red Cross Sanitary Commission. The commission is made up of some of the most eminent sanitarians in this country, and is being jointly financed by the Red Cross, the Rockefeller Foundation, and the Serbian Relief Committee.

jointly financed by the Red Cross, the Rockefeller Foundation, and the Serbian Relief Committee.

Furthermore, Dr. Strong cabled that he hoped that Major Gen. William C. Gorgas would accept the offer to become the head of the sanitary work undertaken in Serbia.

Dr. Strong said that the International Board, which had been organized at Nish, had as its President, Prince Alexander of Serbia, and as Vice President, Sir Ralph Paget of England. Dr. Strong is medical director of the board, and the members include the heads of the French, Russian, and English sanitary commissions, which, like the American Commission, were sent to Sarbia to assist in checking the ravages of typhus and other epidemic fevers and cholera. Other members of the board include representatives of the civil and military medical departments of Serbia and Skoplje members.

At least twenty-five more doctors and medical inspectors are needed, says Dr.

At least twenty-live into doctors and medical inspectors are needed, says Dr. Strong, and he also urges that a large quantity of disinfectants, cholera vaccine, ten large field autoclaves, (sterilizing outfits,) and ten motor trucks be

sent.
The International Health Board needs an experienced sanitary engineer, the Medical Director advises, and the Amer-ican Red Cross hopes to be able to fur-nish a highly qualified officer for that

work.
For the Serbian Government, and not necessarily for the Board of Health, Dr. Strong appeals for the services of 150 doctors, inspectors, or fourth-year medical students.

"Молба за аутомобиле за Србију", y: The New York Times, Њујорк, 30. април 1915.

> "Calls for Autos for Serbia", The New York Times, New York, 30 April 1915

"Помоћ која је потребна Србији", y: The New York Times, **Бујорк**, 30. април 1915.

"Aid That Serbia Needs.", The New York Times, New York, 30 April 1915

CALLS FOR AUTOS FOR SERBIA.

Pupin Asks College Students Who Own Machines to Volunteer.

Professor M. I. Pupin of Columbia University, the honorary Consul General of Serbia in this country, has issued an appeal to American college students who own or operate automobiles to go

an appeal to American college students who own or operate automobiles to go to Serbia and aid in the fight against typhus. Professor Pupin hopes to organize a complete sanitary ambulance corps and the Committee of Mercy, of which August Belmont is the Treasurer, has set aside \$10,000 to purchase the sanitary equipment.

The automobile corps being organized by Professor Pupin is similar to that which already exists in France, which carries supplies and provisions from one part of the country to another and renders all the aid which is within the power of an intelligent college man with an automobile. The Harvard auto squad has been a most important factor in bringing relief to the devastated region in the northern part of France.

Districts in the interior of Serbia face starvation because of the lack of facilities for carrying the food to the starving; and the epidemics of disease, which under ordinary conditions might be under control, are spreading simply because medical supplies cannot be furnished rapidly enough.

The \$10.000 appropriation of the Committee of Mercy will be used to euip a special carp for the college men, entirely protected from the danger of infection. The camp will have its own laundry, a water distilling plant, and all the other health preserving devices known to the sanitary engineer.

Contributions intended to help defray the expenses of this sanitary equipment should be sent to August Belmont, Treasurer of the Committee of Mercy, 200 Fifth Avenue, New York,

The New Hork Times

Published: April 30, 1915

Professor Pupin of the Physics Department and Serbian Consul General to the United States, addressed a meeting of students interested in the Serbian Relief Corps yesterday noon in 209 Philosophy. All arrangements for the proposed expedition were fully explained by him, along with the conditions under which students may

Professor Pupin laid stress upon three points which will determine whether the trip is feasible. The first is, of course, the need of volunteers, from 30 to 50 men are needed to make the trip a success. The second is the acquirement of the necessary automobiles, and the last is the safeguarding of the men against the contraction of typhus, typhoid fever and cholera, which are more or less prevalent in Serbia.

Professor Pupin guarantees the fulfillment of the last two requirements if the first is satisfied by a good showing of volunteers from the University. Therefore, the success of the expedition rests entirely with the students of Columbia.

The value of such an experience to the individual is considerable as it affords him much novelty and adventure and places him on his own mettle. As far as the chances of contracting diseases are concerned, Professor Pupin declared that he would never have proposed such a trip if he thought there was any real danger from contagion. None but healthy men are supposed to undertake the trip. Everything is being done to safeguard against contagion. The camp, or camps, will be isolated, each will possess its private kitchen, laundry, water purifying apparatus, as well as medical equipment, All the men will be under the supervision of Doctor Strong of Harvard University, who is at present in charge of the work of sanitation in Serbia. Of course each man must be responsible for himself; a man who constantly runs risks in exposing himself to sickness will undoubtedly have a good chance of contracting one of the diseases. Doctor Plotz, of Mt. Sinai Hospital, has offered to innoculate as many of the party as desired, with his newly-discovered typhus vaccine.

General Gorgas, who rid the Canal Zone of yellow fever and other pestiiences, has been asked to take the Serbian sanitation campaign into his hands, and may accept. In that case the expedition from Columbia should come under his supervision, affording the members are opportunity to become acquainted with General Gor gas' effective methods of sanitation.

All students who decide to take the trip should write to Prof. Pupin as soon as possible after reaching their decision. Those who have never operated an automobile, will have an opportunity to learn during the 20 days sail from New York to Salonica, Greece. When the party reaches the latter city, each man will be assigned a car and all will proceed into Serbia, where each driver will be given an English-speaking Serbian as an assistant, interpreter and guide. The work will consist in carrying food and medical supplies from one town to another. At no time are the men likely to be near the firing line.

The expenses for each man will vary. If he can afford to pay his passage over, he should do so. If he cannot, it will be paid out of the fund. All expenses of the men will be paid while they are in Serbia and also their return passage. It should be borne in mind that the spirit of the work is one of charity.

The men are advised to provide themselves with khaki suits and shirts. Excellent suits of this material may be had at the Army and Navy Store at 14th street, at greatly reduced rates.

The prospect of the situation will be announced in about a week by Professor Pupin. He hopes, however, that the expedition will be ready to sail abount June 5th.

"Професор Пупин говори о помоћи Србији", y: Columbia Daily Spectator, година LVIII, бр. 176, Њујорк, 15. мај 1915. "Prof. Pupin Tells of Serbian Relief", Columbia Daily Spectator, Volume LVIII, Number 176, New York, 15 May 1915

"Помоћ Србији", у: *Columbia Daily Spectator*, година LVIII, бр. 178, Њујорк, 19. мај 1915.

"Helping Serbia", *Columbia Daily* Spectator, Volume LVIII, Number 178, New York, 19 May 1915

Helping Serbia

Every man has somewhere, deep down in him the desire to do some good for his fellow man. Some of us are unwilling to admit it, but it is there nevertheless. It is bred in us by centuries of civilized existence—it is one of the deep-seated heritages of the human race. How to satisfy that desire, however, has been a big problem to a great many people, for giving to charity, and the so-called "uplift work," have seemed to be so utterly futile and insignificant.

j

lid

es

First

Once in a man's life, however, comes the opportunity he is waiting for. Such an opportunity is that given to Columbia men now, in the invitation of Professor Pupin to spend the summer in relief work in Serbia. If there ever was a cause that pleaded ardently for recognition in the eyes of civilized peoples, it has been that of the little country in Southeastern Europe which has struggled so valiantly against the encroachments on its liberty of Russia on the one hand, and Austria on the other. For years and years this courageous people has been fighting to preserve its political independence. For years it has been struggling to keep from being caught between the millstones that menace on either side. It is a fight for freedom that rivals our own united stand against economic discrimination, or Switzerland's refusal to bow to the Hapsburgs. But to be forced to fight, not only against human foes, but against the tentimes deadlier typhus bacillus, is a task that ought to enlist the aid of those nations that still show the signs of civilization.

25 COLUMBIA MEN TO HELP SERBIANS NEW YORK TRIBUNE. WEDNESDAY, JUNE 2, 1913.

Auto Relief Commission Will Return Refugees to Homes.

SENT BY PROF. PUPIN AND AID SOCIETIES

Nearly \$25,000 Subscribed by Mercy and Other American Relief Committees.

Professor M. I. Pupin, of Columbia University, announced yesterday that he had practically completed raising funds for a relief commission of twenty-five Columbia students to spend the summer in Serbia. Each will be equipped with a Ford chassis and a body made of the crates when they reach Greece, and the twenty-five machines will help relieve the transportation problem in that country. Headquarters will be at Nish, and the men and machines will be sent wherever the government may have need for them.

Arrangements have been made in regard to sanitation, a field kitchen, a laundry, special cooks and other accessories being chosen under Professor Pupin's direction. The party will leave here between June 15 and June 18.

The Committee of Mercy, the Serbian Agricultural Commission, the Serbian-American League and Professor Pupin are back of the proposition. The Committee of Mercy subscribed \$10,000 immediately. The other commissions followed with about half that amount each, and Professor Pupin says he will see to it that the entire \$25,000 is supplied somehow.

As some of the boys have done little more than guide a machine, Eber C. Sherman, foreign agent for the Ford Motor people, has offered to aid them learn as much as possible in the limited time they have in the matter

INTERESTS WOMAN'S LIFE

RRIAGE FACTOR IN A WOMAN'S LIL 5 HER A POOR BUSINESS INVESTMENT, AND AN INEFFICIENT WORKER

a Successful Business Frankly Pessimistic to Say That Only the Ex-Woman Is Big-Minded

tin Believes in Equal Women Must Do Equal with Men to Earn It.

of repairs and general knowledge about the cars.

Professor Pupin estimates that there are 600,000 Serbians now congested in the southwestern part of Serbia, unproductive, starving and unsanitary because of lack of facilities for keeping clean. He says that typhus is practically gone, but that these refugees should be taken back to their homes and put to work rather than that they should continue living on the country as they now do. Part of this work may fall to the college boys and their interpreters furnished by the govern-

Those who will make the trip, with three still to be chosen, are Allen J. Cokefair, Allan C. McDill, Joseph Rosenzweig, G. R. Bell, Gilbert Sanders, H. R. Bullock, D. W. Johnson, George S. Parker, A. H. Temple, Palmer Smith, George Kenneth End, Webster W. Eaton, Albert E. Evans, Payson St. Ryan, Charles F. Phillips, Edward Mayer, H. J. Mankiewicz, W. H. Mallory, Silas F. Seadler, Ellbridge Colby, D. Peters and L. L. Little.

\$8,000 for Polish Relief.

Philadelphia, June 1.- The Polish committee of the Emergency Aid Or-ganization of this city to-day sent \$8,000 to Henryk Sienkiewicz, the head of the European Polish Relief Commission. This makes a total of \$13,000 sent to the commission from this city.

Fur Storage Vaults Remodeling and Repairing

John Wanamaker Broadway at Ninth, New York 5 COLUMBIA MEN
TO HELP SERBIANS
unto Retiet Commission
Will Return Retugees 25 COLUMBIA MEN

"25 људи из Колумбије иде у помоћ Србима", v: New-York Tribune,

Њујорк, 2. јун 1915.

"25 Columbia Men to Help Serbians", New-York Tribune, New York, 2 June 1915

WAR WORK IN SERBIA FOR COLUMBIA BOYS

Party of Students, Some from Medical School, Soon to Sail for Saloniki.

WILL GO FULLY EQUIPPED

Prof. Pupin Arranges for Their As-Caring sistance in Wounded and Refugees.

Twenty-five undergraduates of Columbia University, some of them from the Medical School, have volunteered to go to Serbia for the Summer months as an auxiliary Red Cross to aid in caring for the wounded and refugees and in the transfer of supplies. They will sail on or about June 18, and will go by water to Saloniki, on the Aegean Sea. There they will put themselves at the disposal of the authorities and be transferred by rail to the destinations selected for them.

The announcement was made yesterday by Dr. Michael I. Pupin, Professor of Mathematical Physics at Columbia, a Serbian by birth. The idea originated with Professor Pupin, and the response to his appeal was hearty. The professor, however, would permit none to join the expedition who was unable to obtain per-mission from his parents. The applicants must also pass a rigid physical

examination.

"All of those who are going on the trip are American boys," said Professor Pupin last night. "They are enthusiastic over the chance to get somewhere near the front, but of course they will not be permitted in the danger zones and not be permitted in the danger zones and the greatest care will be taken to guard their lives and health. It won't be a life in the trenches or anything like that, but the boys will be able to do a lot of good. Those who wish to make the trip are now registering with my assistant, and there will be at least twenty-five in the party. "Ратни послови у Србији за момке из Колумбије", y: The New York Times, Њујорк, 2. јун 1915.

"War Work in Serbia for Columbia Boys", The New York Times, New York, 2 June 1915

The idea came to me and I communicated with the Committee of Mercy, which considered my plan excellent and promised to provide some of the funds. The remainder of the money needed is coming from private sources.

"The equipment will include twenty-five automobiles, a complete field equipment."

five automobiles, a complete field equipment with tents, field hospitals, a laundry, beds, and mattresses. Hospital supplies in abundance will be carried,

and care will be taken to see that there

is plenty of the best food.

"Just where the boys will go after they reach Salonici, I do not know, but they will be detailed to posts where they can do the most good. They will be in no danger of death or disease, the experience will benefit them, and they will be in position to accomplish much will be in position to accomplish much for the wounded and the refugees. They will remain in Serbia throughout the

will remain in Serbia throughout the Summer vacation, returning here for the Fall term at the university."

Professor Pupin is not going with the expedition, and the students will elect their own Captain and other officers on the trip to Saloniki. They expect to be thoroughly organized and drilled when they reach that port and ready for immediate work. No students under 20 years of age will be accepted.

The New Hork Times

Published: June 2, 1915

STUDENTS GOING TO SERBIA.

Committee of Mercy's Expedition Is to Sail on Saturday.

The 24 Columbia students, twenty-five Serbian-Americans, Miss Anna Mitchell, a sister-in-law of Anson Phelps Stokes, and Miss L. Regan, a trained nurse, who compose the Committee of Mercy's Serbian Expedition, which sails for that country on Saturday to aid in the work of ridding Serbia of typhus and other diseases, had a farewell reception at the diseases, had a farewell reception at the Hotel Majestic last night. Mrs. Margaret C. Gaffney was the hostess, and those present, in addition to the members of the expedition, included Dr. Nicholas Murray Butler, president of Columbia University, and Professor M. S. Pupin, the Serbian Consul General to the United States the United States.

The expedition, which will co-operate with the work under the supervision of the American Red Cross Samitary Commission now in Serbia, will sail on the Greek liner Themistocles next Saturday afternoon. The twenty-five automobiles of the cynedition were contained agriculture. of the expedition were sent on an earlier steamer. It is planned to establish a central camp in the vicinity of Nish, and from there to conduct the transportation service, distributing farming, medical, and food supplies under the direction of the Red Cross. Transportation is Schlich bus hereseen here liming the control of the research and limin schlich hereseen here liming the control of the Red Cross.

medical, and food supplies under the direction of the Red Cross. Transportation in Serbia has heretofore been limited to the ox-cart, and the assistance which this party will give should expedite the work of the Sanitary Commission to a remarkable degree. The college men will return in time for classes in October.

The leader of the expedition is Elbridge Colby, instructor in English at Columbia, while the student members are G. R. Bell, N. Banitch, E. E. Childs, A. T. Cokefair, D. M. Dold, W. E. Dold, W. W. Eaton, G. K. Eads, A. E. Evans, A. M. Frantz, E. H. Jessup, P. F. Jones, L. L. Little, G. B. Logan, D. S. McChesney, W. H. Mallory, D. Peters, W. Pritchett, P. H. Ryan, G. Sanders, P. Smith, N. A. Tannock, and D. D. Warner.

Dr. Harry Plotz, discoverer of the new typhus antitoxin, sails with the expedition.

typhus antitoxin, sails with the expedition.

The New Hork Times

Published: June 24, 1915

"Студенти одлазе у Србију", у: The New York Times, Њујорк, 24. јун 1915.

"Students Going to Serbia", The New York Times, New York, 24 June 1915

GOWN TO WARD OFF TYPHUS

Physicians Going to Serbia Have a New Germ-Proof Garment.

When the Greek steamer Themistocles sails today she will have on board twenty-five Columbia University students bound for Nish on a Servian relief mission and thirty-five physicians from different parts of the country who make up a Red Cross expedition. These make up a Red Cross expedition. These doctors are taking with them a new costume which has been invented to meet the special requirements of their work by Dr. William Clark and Dr. F. T. Van Buren of the College of Physicians and Surgeons. The particular feature of the costume is that it is made from top to toe in one piece, which includes a kind of hood for the head furnished with mica-covered eye holes. holes.

The garment is to protect the physicians from insects which carry typhus germs. As a further precaution against the germ-carrying insects the physicians will sleep in cots suspended by ropes covered with a tar preparation. The physicians will also wear underclothes of silk which will be washed in gaseof silk, which will be washed in gaso-line each night to guard against infection

Elihu Root, Honorary President of the Society of Mercy, has given to Elbridge Colby, leader of the expedition, the Colby, leader of following letter:

To Whom It May Concern:

I beg to commend to the consideration and courtesy of all kind and compassionate persons Mr. Elbridge Colby and his associates, who are about visiting Serbia to take part in the relief for the suffering caused by the present war. The gentlemen go from the United States at the expense of funds raised by voluntary conpense of funds raised by voluntary contributions under the auspices of the organization known as the Committee of Mercy. The primary object of the committee is the relief of "the women and children made destitue by the world war." Many of the best known and highly respected citizens of the linited States are members of the comthe United States are members of the committee, and I write this letter because I bear to the committee the relation of Honorary President.

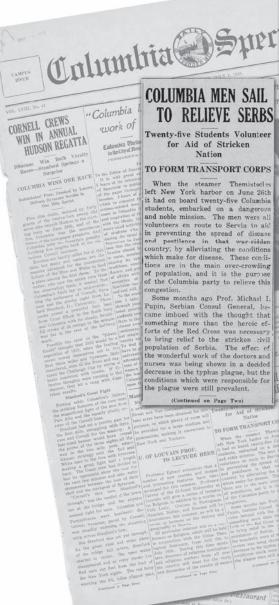
ELIHU ROOT.

The New Hork Times

Published: June 26, 1915

"Заштитна одећа од тифуса", v: The New York Times, Њујорк, 26. јун 1915.

"Gown to Ward off Typhus", The New York Times, New York, 26 June 1915

"Колумбијци плове у помоћ Србима", y: Columbia Daily Spectator, година LVIII, бр. 185, **Њујорк**, 5. јул 1915.

"Columbia Men Sail to Relieve Serbs", Columbia Daily Spectator, Volume LVIII, Number 185, New York, 5 July 1915

COLUMBIA MEN SAIL

TO RELIEVE SERBS Balkans.

army advanced the people fled from how to operate the people man and southern Serbian. These people, numbering over 600,000, became huddled together under the most unsanitary conditions with the result that disease became rampant.

Transportation Facilities Poor Interpreters were necessary, and a call from the Consul's office for twenty and the people fled from the party of the Serbian in the Party A difficulty presented itself in the form of the Serbian language. Sian fective under normal conditions, but hardly so in a work of this character later present were necessary, and a call from the Consul's office for twenty flexible properties.

Prof. Pupin conceived the idea of call from the Consul's office for twentaking these people back to their taking these people back to their taking these people back to their ty-five to accompany the expedition farms, substituting healthful work for brought over three hundred applications from all parts of the country. Those who were finally chosen to on modern efficiency methods came make the trip are young Serionas of into play in the thought of using automobiles. Why not send twenty-five able for the Columbia men. It is exproperly manned serviceable machines pected that by the time the students for this work? Prof. Pupin submitted This organization contributed \$15,000. The chassis of twenty-five Ford-tomobiles were a committee of the contribution of the contribution of the contribution of the contributions have brought the total up to a little short of \$25,000.

The chassis of twenty-five Ford-tomobiles were a contribution of the contributions have brought the total up to a little short of \$25,000.

The chassis of twenty-five Ford-tomobiles were a contribution of the contributions are brought the total up to a little short of \$25,000.

All supplies the time the students are ready to return about the initial base of the care ready to return about the initial sample to the contribution of the care ready to return about the initial sample to the care ready to return about the initial sample to the care ready to return about the initial sample to the surface and the initial sample to take up the work and will be able to take up the work and continue it where the Columbia b.ys will have left off.

Equipment for the Cample to the care and the contribution of the care and the care and the contribution of the care and the ca

PROF. M. L. PUPIN

look no further than Columbia for the right type of man and the call for volunteers was answered immediately.

Many Volunteers Respond

partment of Enginement of the party are:
G. R. Bell, Denver, Col.; E. Child,
Lyons, N. Y.; A. J. Cokefair, Yonkers,
N. Y.; D. M. Dold, Astoria, L. I.; W.
E. Dold, Jr., Astoria, L. I.; T. H.
Eaton, New York City; G. K. End,
Victoria, W. W. A. L. Fyans, New E. Dold, Jr., Astoria, L. I.; T. H. Eaton, New York City; G. K. End, Shebogan, Wis.; A. L. Evans. New York City; L. L. Little, Champaign, Ill.; C. T. Logan, Jr., Pittaburgh, Pa.; D. E. McChesney, Syracuse, N. Y.; W. H. Mallory, Castleton, N. Y.; D. Peters, Carbondale, El.; W. Prickett, Wilmington, Del.; P. H. Ryan, New York City; G. Sanders, New York City; Palmers, Smith, Fair-bury, Neb.; D. D. Warner, Riverhead, L. I.; M. Banitah, New York City. Preparing for Trip

Before leaving every member of the party was inoculated with serums to guard against typhoid and typhus fevers. The last named anti-toxin was discovered by by Dr. Plotz, a young graduate of the College of P.yssicians and Surgeons. The men wore also vaccinated as a smallpox preventive, and when they reach Serbin they will be inoculated against cholera. In preparation for departure each man was instructed to consult a sewist

preparation for departure each man was instructed to consult a dentist and have his teeth put in order to guard against possible trouble fro

that source during the sojourn in the

The novices also spent much time Continued from Page One.)

These conditions dated back to be presence of the Austrian army during the early months of the war. As the which they would be expected to know army advanced the people fled from how to operate upon reaching Serbia.

gave large sums and many smaller contributions have brought the total up to a little short of \$25,000.

The chassis of twenty-five Ford automobiles were bought, it being he purpose to build up the back of the cars with platforms in order to facilitate the carrying of various supplies, and five tents. 48-25 feet, with the name Columbia in large need to drive these cars and generally supervise the work of transportation. Prof. Pupin saw that he need when the party arrives in Nish (about the 15th of July) it will be met by the Serbian Red Cross and will proceed with supplies a short distance to the control of the con

proceed with supplies a short distance into the country where a permanent camp will be established. The man-agement of the camp will be under the agement of the camp will be under the direction of Miss Mitchell, who is accompanying the party at her own ex-pense and taking with her a trained nurse to safeguard the health of the men. The location of the camp will be far away from the battle front and the men will at no time approach the firing line or be in any danger from the actual conflict. Their chief f.e will be the deadly bacteria and these they are taking every precaution to guard against

Reception Tendered Party

As a send-off the Daughters of Onei-da Society, of which Miss Cecilia Gaffney is president, tendered a re-ception to the members of the expedi-tion on the evening of June 23rd. The affair was held in the Hotel Majestic, the headquarters of the Society.

Many Volunteers Respond
Although two or three of the first volunteers found it necessary to resign because their physical requirements were not altogether up to the standard, their places were immediate. Ity filled from other quarters.

The expedition is under the leadership of Elbridge Colby, '12,0 of the Department of English. Other members of the party are: Dr. John D. Quackenbos, a former tions.

Consul General Pupin in a most interesting talk outlined the history of the expedition from the time when it was first thought of until its culmina-tion on the eve of the departure of the

COLUMBIA PARTY HAS LEFT SERBIA

Members of Relief Expedition Now on Their Way Home-Expected in New York Shortly

After spending about two months in Serbia, the members of the Columbia Serbian Relief Expedition are now their way home. The party reached Nish in the latter part of July, and it set sail for New York last Saturday, due to reach port shortly after the opening of college.

During their stay in the stricken country, the Columbia men rendered invaluable services to the natives in transporting them from one section of the country to another. For this purpose they had at their disposal a number of Ford cars, but they were greatly handicapped by a slip in arputs rangements which held up the majority of their automobiles in Salon-Have ika, Greece, for several weeks.

During the course of the outbound trip, Elbridge Colby '12 resigned his T position as leader of the expedition, in favor of W. H. Mallory, whose knowledge of engineering seemed to better qualify him for organizing the camp. Arrived in Serbia the party was met by representatives of the government who assigned a location for a camp and explained the nature of the services required of the men.

In all the letters received from the members of the party, the writers have expressed their astonishment at the sanitary conditions which already I obtained in the war-ridden country. Mr. Colby, in a letter, said:

"We have found Nish very much cleaned out-there is practically no typhus in the country and now in mid-summer there are not even any of the usual hot-weather diseases, cholera or typhoid. We shall therefore be able to carry on our relief work with but few handicaps."

NERAL COLUMBIA PARTY HAS LEFT SERBIA

Their Way Home-Exp in New York Shortly

was After spending about two months ciecty, in Serbia, the members of the Columber all bia Serbian Relief Expedition are now the on their way home. The party with reached Nish in the latter part of was July, and it set sail for New York ation last Saturday, due to reach port the abortly after the opening of college.

fore be able to carry on our relief work with but few handicaps."

to the university authorities.

Monthly Better Than Ever

"SPEC" COMPETITION STARTS IMMEDIATELY

Women Candidates and Business Boar Report at Office

STUDENTS AND ALUMNI MOURN DEATH OF VAN AM

"Учесници из Колумбије напустили Србију", у: Columbia Daily Spectator, година LIX, бр. 1, Њујорк, 28. септембар 1915.

"Columbia Party has Left Serbia", Columbia Daily Spectator, Volume LIX, Number 1, New York, 28 September 1915

Those returned are: P. Smith '17J,

A. J. Cokefair '18, D. D. Warner '17,

G. K. End '18, and G. Sanders '16.

curing grain near Belgrade and seven

in camp at Nish ready to go out on hospital work with Dr. Strong.

The party was gotten up by Professor Pupin, the Serbian Consul General, and professor of Physics at Columbia, to aid in the relief work in Serbia. The men sailed on the 26th of June and arrived safely at Piraeus where they had to change ships and also where they picked up the machines which had been sent ahead, and then continued to Salonica.

Considerable trouble was experienced in getting the cars through Greece and at first only eight were available. Work was started with these and after two weeks the remaining seventeen were obtained.

The members of the group were inoculated on the way over by Dr. Plotz, the discoverer of typhus serum, but they found that the sanitary conditions were very satisfactory.

A large camp was formed at Nish from which parties went out accompanied by Dr. Strong to inspect the sanitary conditions in the surrounding country. The camp was visited by many prominent people, among whom were the chief of police and Dr. Ryan, head of the American hospi-Self tal at Belgrade.

> Some discussion took place, and a special cabinet meeting was held to determine whether the expedition should come under the ministry of the interior or the ministry of war. was finally decided that in should be unneutral to class it under the war department. While in camp the members of the party had occasion to visit some of the trenches on the river but not much fighting was seen since the army was in the northern part of the country.

Those of the party who remained are intending to continue the work of transporting hospital suppiles with the machines. It is feared, however, that if war should break out in the Balkans, the machines would be re-Of the rest five are in Bosnia, four Iniversity quisitioned for the use of the army.

The members of the expedition were very grateful to Mrs. H. Zinsser wife of one of the professors at P. and S., for furnishing part of their equipment, and also to Mrs. Cecelia Gaffney for a reception given to them at the Hotel Majestic before starting.

"Студенти волонтери се вратили из Србије", у: Columbia Daily Spectator, година LIX, бр. 4, **Бујорк**, 1. октобар 1915.

"Student Volunteers Return from Sebia", Columbia Daily Spectator, Volume LIX, Number 4, New York, 1 October 1915

Montenegrins Bag an Aeroplane.

LONDON, Oct. 18.—A Reuter dispatch from Cettinje, dated Oct. 12, says that attacks, delivered the preceding day by the Austrians against Montenegrin positions on the Drina Grahovo front, were repulsed with heavy losses. One of three aeroplanes, flying over the Montenegrin positions, fell near Plevlje and the pilot and an officer were captured.

COLUMBIA STUDENTS SAFE.

No Alarm Felt for Those Who Went to Do Sanitary Work in Serbia.

The Committee of Mercy denied yesterday the report published in the papers of Sunday that fear is felt for the safety of eight of the Columbia students who went with the committee's students who went with the committee's Serbian expedition, which left this country for Nish, Serbia, last June to aid in the sanitary work carried on by the Sanitary Commission of the American Red Cross and the Rockefeller Foundation.

Ten members of the expedition have

already returned.

already returned.

Members working in Lady Paget's hospital at Skoplje are W. W. Eaton, M. A. Tancock, D. Peters, and Mr. Lovell. W. Prickett was with the expedition on Sept. 22, but was expected to go to England within a fortnight to take up his work as a Rhodes scholar.

Dr. Douglas Dold, a member of the expedition, is stationed at Dobrun in charge of the clinic for Bosnian refugees, and he has with him W. E. Dold, E. E. Childs, P. F. Jones, and G. R. Bell. Elbridge Colby left Serbia for France before the committee's expedition came to an end on Sept. 22. L. L. Little remains in Serbia as a war cor-Little remains in Serbia as a war correspondent.

ENOS LONG AN ALLIED BASE.

Turkish Port Has Been Used as Place to Transship Troops.

The Allies have had a base at the Turkish port of Enos, near the northern side of the entrance to the Gulf of Saros, since April 21, and have there discharged troops from transports, reshipping them on barges twenty or thirty miles south to where they were needed at Gallipoli.

Twelve miles northwest across the open Gulf of Enos is Dedeaghatch, where the railway from Saloniki from the west (230 miles) joins that from Kuleli Burgas on the Nish-Sofia-Constantinople road (60 miles) at the north. South of this railway (the famous Orient Express) from Kuleli Burgas to the Chatalja lines, which run seventeen miles west of the Turkish capital, from the Black Sea to the Sea of Marmora, the land, low and marshy and cut by innumerable creeks, is not suitable for military operations.

In the Russo-Turkish war of 1828-29 the Russian General Diebitsch fought his way from Midia across the isthmus and captured Enos, a matter of 110 miles, in three weeks, and thereby established communication with the Russian fleet blockading the Dardanelles. The result of this movement was that the Russians held a line, from sea to sea, about 100 miles in length, within 120 miles of the capital, with only 20,000 men until peace was signed at Adrianople on Aug. 28, 1829. The Bulgarians with the aid of 60,000 Serbs held a line even nearer Constantinople in the Spring of 1913.

The Bulgarian port of Dedeaghatch has a bad anchorage, but is superior to Enos as a base. Between the two towns is the delta of the Maritza. The railway to Kuleli Burgas ascends the broad and marshy valley of this stream as far as Dimotika, on the River Chat, eight miles southwest of Kuleli Burgas. The railroad passes through an 800-square-mile Turkish salient, which was ceded to Bulgaria on July 22 last.

About thirty miles from the Maritza delta the Ergene joins the stream from

About thirty miles from the Maritza delta the Ergene joins the stream from the northeast, after having furnished a roadbed for the Orient Express on its way west to within twelve miles of Kuleli Burgas. Between the two rivers there is an area of 200 square miles, excellent for field operations but near for cellent for field operations but poor for defense. Any troops sent to oppose an invasion at Dedeaghatch or Enos either must be sent down the railway from the Orient Express or march for miles across marshes.

The fact that Enos, as a base of the Allies, has enjoyed immunity from a Turkish attack for five months shows that the Turks had no mind to make use of the second expediency. Whatever use they and the Bulgarians may now make of the Dedeaghatch-Kuleli Burgas Railway is problematical. As the surrounding country as far as Dimotika offers no natural defenses, they will probably retreat decreasing the surrounding that the surroundin probably retreat, destroying the railway as they go.

The New Hork Times

Published: October 19, 1915

"Студенти из Колумбије су безбедни", y: The New York Times, **Шујорк**, 19. октобар 1915.

"Columbia Students Safe", The New York Times, New York, 19 October 1915

MILLION MEN FIGHT SERBS.

That Is the Estimate of the Central Powers' Forces.

LONDON. Dec. 11.—"The Bulgarian Premier, M. Radoslavoff, stated in an interview that the central powers have over a million men at their disposal in the Balkans," says a dispatch to the Central News Agency from Amsterdam.

COLUMBIA BOYS PRISONERS.

Douglas and Elliott Dold Enlisted in the Serbian Army.

Douglass and Elliott Dold, brothers and Columbia students, have been taken prisoners by the Bulgarians in their march through Serbia, according to a brief dispatch received here. Douglas Dold was of the class of 1915, College of Physicians and Surgeons, and Elliott Dold is of the class of 1916 in the same school.

When the Serbian relief expedition was organized last Spring the brothers offered their services and sailed for the typhus-stricken country. All through the Summer the party toiled in and about Nish and other places in Old Serbia, but most of them returned in the Fall.

The Dold boys, moved by the misfortunes of the Serbs, enlisted in the Serbian Army. Several times they narrowly escaped death in the retreat from the border, and were finally taken prisoners in the fighting before the surrender of Nish to the invaders.

The New Hork Times

Published: December 12, 1915

"Заточени момци из Колумбије", у: *The New York Times*, Њујорк, 12. децембар 1915. "Columbia Boys Prisoners", *The New York Times*, New York, 12 December 1915

HUNDRED POOR BOYS INEW YORKER GAVE UP GET NEW OVERCOATS | NISH TO BULGARIANS

NEW YORKER GAVE UP NISH TO BULGARIANS

Sons of Dr. W. E. Dold Describe Looting and Invasion Serbian Capital.

NEW YORK, Dec. 25.—Douglass ferriweather Dold and Elliott Merriweather William Dold, sons of Dr. William E. Bold, who left June 25 to take charge of an automobile squad with a relief expedition sont to aid the Serbiana, have returned to their home in Astoria.

Douglass was stricken partly blind by hardships, overwork, and privations. On this account the brothers left the fighting front.

On his homeward trip through Austria and Germany Douglass wore a Britist, army officer's coat. It was could find efter the Serbians, Bulsariars, and Germans got through looting Nish. His brother William were boots which formerly belonged to the minister of the interior They were picked up after Serbia. that official had joined the other Serbian officials on their flight before

the invasion.

Douglass also wore a cap which formerly belonged to Sir Ralph Paget, who had charge of the relief supplies in Nish. Incidentally Douglass had the honor of surrendering the city of Nish to the Bulgarians.

When the great Bulgarian and German drive began through Serbia the civil population began to fice. There was panic, disorder and confusion everywhere. While everybody had become accustomed to the sound of can-nonading, it was when the Serbian troops began failing back through Nish in scattered detachments that the popu-

troops began failing back through Nish in scattered detachments that the population began to realize the invaders were at hand.

Then, Douglass said, a Ferbian regiment know as the Twentieth Puhk, killed their colonel and swooped down on Nish and began to bot the place. Douglass attempted to protect the hospital stores which were placed in his charge. He was knocked down and beaten by the soldiers who wasted the stores of alcohol and quinine. They also got away with 2,400 pairs of shoes. After this regiment left the remnant of the population appealed to the Bishop of Nish to induce Douglass to surrender the city to the invading Bulgarians and ask for protection.

ELEVEN PIECES OF

MAIL FOR FVFRYONE

Received in the Washington

pared with fild thick for the same acted law year, or a gale of \$57,-172,87. Yesterday's receipts, which

S NEWS BUT D

TO GET HEATER

THE ATTENT AND ADMINISTRATION TO THE ADMINISTRATION TO THE

Meets the Invaders. When the Bulgarians were within a short distance of the city, accompanied by the hishon and a throng of young women bearing garlands of figwers. Douglass says he started out to meet

the invaders.

A big white flag was waved in front

A bix white flag was waved in front of the two men, when an officer of the invading Bulgarians rode forward, and was addressed first by the bishop, who made frequent references to Dourlass.

"The bishop said he was afraid the Bulgarians would cut all of their throats," said Douglass, "and as I was an American, with an American passport, he wanted me to surrender the city and ask for protection. In his speech the bishop kept saving I was there as an American to give them protection.

"The Bulgarian officer was a fine looking fellow. He had the finest set of teeth I ever saw in any man's mouth. He listened to the bishop, and when it came by turn to speak I did so through an interpreter.

He line through an interpreter.

"I showed my passport and asked for protection of the city and the people. I also asked him to protect the hospital stores that were left from the looting Serbians.

Supplies Turned Over.

"When the exodus began from Nish the Agricultural Society of that place formally turned over to be all their belongings. Sir Ralph Paget turned over to me the entire relief supplies. My brother and I and the others of the relief expdition did our bst. There were several heroic women among the throng, and among them I believe was a nurse from Long Island City. Two English nurses in charge of a baby's hospital remained at their posts with a number of other fearless workers.

number of other fearless workers.

'There were twenty-five automobiles in our squad when we left America. June 25. When we reached the port near Athens our automobiles were held up by the Greek government, which wanted an additional duty besides the usual rate of \$2,500. We finally got the automobiles through.

'We were hampered by untold red tape in Serbla, and I can testify the Serblans are born joy riders. They never missed a chance to requisition a car for a little jaunt.

'In our party was a Miss Eden, who had charge of the fund of the Christian Herald, and we came in contact with Sir Ralph Paget, in Boania. We started in to care for wounded and sick soldiers, and also for sick

HOTEL KEEPERS SEE REVENUE IN BATTLES

of Vosges Fights Preserved

mental and the second s

URGES U.S. CONTROL OF RADIO STATIONS

's Breakfast Cocoa

The Food Drink Without a Fault Made of high-grade cocoa beans, skilfully blended and nanufactured by a perfect mechanical process, without the use of chemicals; it is absolutely pure and whole-ome, and its flavor is delicious, the natural flavor of the the use of che

The genuine bears this trade-mark, and is made only by

Walter Baker & Co. Ltd. tablished 1780 DORCHESTER, MASS

civillans. My duty took me between the tiring lines."

Of his retorn journey through Ger-many, Doke said:

was constuntly in trouble through "I was consumity in troute in real the ritish officer's coat I wore. I was stopped everywhere. My snoes were taken off and even the soless of my feet examined to see it and secret measage might have teen rescribed on

inom:
"There was an alumnce of wounded in the streets of Austria and Germany. They are all kept in big sanitariums, and I inderstand this is done for temparamental reasons, owing to the wounded might have on the remaining population."

population."

By proper treatment, Mr. Dotd expects to V have his eyesight restored.

Bargains. act--One Section-tores--Alone in the oon Field.

Merchants Desiring to Use Copy in Tomorrow's Sunday Evening Times Should Phone Their Orders to The Times Today or Tonight.

"Њујорчанин предао Ниш Бугарима", у: The Washington Times, Вашингтон, 25. децембар 1915. "New Yorker Gave Up Nish to Bulgarians", The Washington Times, Washington, 25 December 1915

"Американац предаје српски град Бугарима", y: *El Paso Herald*, Ел Пасо, Тексас, 25. децембар 1915.

"American Yields Serb City to Bulgars", El Paso Herald, El Paso, Texas, 25 December 1915

THE OCALA EVENIN OCALA, FLORIDA, SATURDAY, DECEMBER 25

THE STAR IS THE ONLY NEWSPAPER IN MARION COUNTY TAKING

CIVIC CHRICTUAG Comp. Mildred Groman, Ruley C.

ALL DEPENDED ON A BLIND AMERICAN

Nobody Else to Take Charge of Panic-Stricken Nish

(Associated Press)

New York, Dec. 25 .- Douglass M. Dold, an American surrendered Nish, Serbia, to the Bulgarians after the Serbians had retreated, according to the story he told upon arriving here after spending several months in Serbia. Dold and his brother, Donald, left here in June as members of an automobile squad sent to aid the Serbians. Douglass Dold, who was in charge of the expedition, was stricken blind at Nish as the result of hardships, over-work and privations. Douglass said that when he realized Nish would be captured, one Serbian regiment mutinied, killed its colonel and looted houses. After this regiment left, the Bishop of Nish was asked by the people to induce Dold to surrender the city. He agreed, and met the Bulgarians. They protected the city and stores until the Germans arrived. The Germans were worse than the Serbians about looting, he said.

NY ASAFTA NA RIYO LIA ZAM^{tol} THE COUNTRY

"Све је зависило од слепог Американца", у: The Ocala Evening Star, Окала, Флорида, 25. децембар 1915.

"All Depended on a Blind American", The Ocala Evening Star, Ocala, Florida, 25 December 1915

"Предаја Ниша", Д. М. Долд, у: Everybody's Magazine, година XXXIX, јул-децембар 1918.

"Surrendering Nish" by D. M. Dold, Everybody's Magazine, Volume XXXIX, July to December 1918

Dr. Dold (left) in company with the Bishop of Nish.

SURRENDERING NISH

By Douglas M. Dold

The Red Cross Doctor Who Turned the Servian City Over to the Bulgars

N THE night of November 4. 1015, the incessant shelling and cannonading over Nish had ceased-except for occasional reports of big guns.

Used as I had become to the continual roar of artillery, the comparative quiet proved arousing.

To-night, as I lay in a satin-coverleted bed, in the house Sir Ralph Paget had turned over to us for headquarters, I wondered what would happen next.

Then I slept, to be waked by the noise of a terrible explosion. The vibrations fairly shook me in bed. Followed the splintering, tinkling sound of falling glass from my window-panes.

The noise died Dead silence fell

over the apprehensive city, as though it were holding its breath; but, as I got out of bed. I heard a dreadful wail, that rose pitifully from all over the terrified

My own household was stirring. I started for the living-room, ramming into a chair on the way, as I was now nearly blind, though I had learned to use in a practical way such little sight as had come back to me, after my initial loss of it in this Red Cross work.

This trouble with my sight was the result of some toxin, which I believe to have been the substitution, by the German agents in Saloniki, of wood alcohol, a deadly poison, for grain alcohol. This substituted alcohol, labeled

"grain," was innocently furnished me by the British Red Cross, and I had used it freely for disinfectant and sterilizing purposes, washing my hands and arms constantly in it while engaged in surgical work. So I had every chance of being poisoned by the absorption of a toxin which acts directly on the optic 'nerve. My eyes had always been exceptionally good.

One morning, in a little place called Dobran, in Bosnia, not far from the Drina River, I waked up practically blind, without having had any reason to expect such a thing.

Being anxious to get medical advice, I started in a Ford, together with my brother, Elliott Dold, and Ellsworth Childs, who had been with me in this relief work, to Nish, where I knew there would be capable oculists.

The Nish oculists could not help me. But as I now could see faintly, and as I found that I and the four other American men-Childs, Bell, L.L. Little (a New York war correspondent), and my brother-could be of service to the Red Cross in Nish, we elected to remain and do our best.

To return to the explosion. Sleepily our crowd in the living-room decided that a bit more racket than usual made no difference, guessing, correctly, that the bridge crossing the river had been blown up.

Back to sleep we promptly went. I was waked by Paya knocking at my door next morning, a commonplace preface to a strange day.

Paya was the butler who, together with Elinka, the fat cook, had been wished on me. Paya was my special tribulation, a tiny runt with a mustache twelve inches long from tip to tip. He always wore a little blue apron with a threaded needle stuck in it, and chattered like a magpie. When I had to curse him out for his exasperating ways, he would wring his hands and wail at me:

"Oh, Gospodin! Doctor! Gospodin!"

But he never improved.

He was a sociable chap, and although born somewhere in Austria, seemed related to most of Nish, the Bulgarian army and the German army, as I never found the kitchen empty; he was always feeding some one. And when I blessed him out for this, he invariably and loudly claimed his visitors were "his

There was no love lost between himself and Elinka, the cook, a great, fat, husky Macedonian, who despised Paya. She spoke a little English, mostly swear-

She declared Paya was "a damn fool," that she could "buttle" far better than he could, while Paya retorted he could cook better than she ever dreamed of cooking. So I changed them around now and then.

Elinka seriously objected to shells, and when they came screaming through the air she would rush around screech-

ing—
"I t'ink I go crazy—crazy! I am scare like hell!"

That morning, after our breakfast of inevitable rice, beans and tea, some of the city's older inhabitants arrived, imploring protection. One man, owner of the Rustica Star, one of the largest hotels, said he would give it to me if only I would save his wife and himself. He shared the prevalent Serbian belief that our throats would be cut, emphasizing it by realistic gestures descriptive of Bulgarri methods. He and the others supplemented that to the situation's complexities had been added looting that morning by a renegade Servian regiment.

Thereon, Mr. Little, Mr. Bell, Interpreter Miakovich and myself started out to investigate, and to inspect our storehouses and magazines. In total, the magazines were six British Red Cross magazines and four Zadrouga

magazines.

The day was warm, beautiful; but the people wandering the wretched city's streets were dazed, weighted with despondency, shaken with fear, planless, hopeless.

We soon found that hardly a store on the main thoroughfare had escaped looting by the renegades. These men were a puk which had been drawn from the prisons and penitentiaries, and were in no way representative of the brave Servian army.

These mutineering renegades left desolation everywhere, plundering like the drunken pirates they were. I recall stepping into a jewelry store where, six weeks previously, I had bought a wristwatch from its (for Servia) ample stock. Nothing remained but a banged-up American alarm-clock.

LITTLE and Miakovich now left us. They went to inspect the further magazines, while Bell and I hurried toward the railroad station magazine, where our most valuable Red Cross supplies were kept.

Everywhere were rifle cartridges, thrown away by the retreating Servians. Often you would walk on them without touching the sidewalk. At one place were a good many baskets containing undischarged shells, of about four-inch type, in their wicker holders.

We passed the blown-up bridge; one end had dropped into the river. From across the water, smoke from the still burning arsenal was blowing.

Everywhere we encountered renegade soldiers, retreating southwest, through the city. These chaps, mostly drunk, made a ludicrous showing, as they wandered circuitously on, carrying absolutely useless loot, such as ladies' shoes, shirt-waists, canned goods, parts of sewing-machines, and so forth.

At the station we found numbers of Turkish gipsies engaged in ransacking the building. Just as I had picked up a couple of empty shells, Bell, who could see, said there was a crowd of soldiers in front of our station magazine, where our most cherished supplies were kept.

It was about a hundred yards from the station. With Bell's help, I made good time to it.

Arrived there, we found a crowd of tipsy, swaying soldiers, working like ants. They had broken in our doors and were helping themselves to whatever they fancied inside, and pretty well breaking up anything else.

They must have made a horrible picture, destroying or stealing the medical supplies for their own wounded. They were adding the bitterest touch a besieged city can know-stinging, like drunken scorpions, themselves.

Bell and I forced an entrance; then we tried to push them out the narrow door, shouting to them that they were stealing from their own wounded. But we spoke little Servian. They did not understand.

Presently, getting tired of my physical arguments with my fists, they knocked me down, and for a few moments I got pretty rough treatment.

Incidentally, a shell under my side was being crushed into it; it didn't feel comfortable. I remember thinking, with disgust, that if they finished me, nobody would curse Paya and Elinka into serving a decent rice-and-beans dinner.

But, somehow, I got to my feet. Bell, wedged inside the door, agreed with me nothing could be gained by drawing on the drunken looters; they'd simply put us out of business

So he urged me to get Miakovich, who could appeal to them in Servian to spare the Red Cross supplies; or at least leave us some of the more valuable

Therefore I started back to my headquarters, where I thought Little and Miakovich would have returned by this time; or at least I'd find Childs and my brother Elliott. As I could see dimly, I hurried forward, up one of the main streets, a half-mile trip ahead of me—only to find my way blocked by a torrent of drunken soldiers pouring down their disorderly route.

Those fellows at the station magazine had kicked and banged me around till I was so mad I didn't care what I did, so I headed straight for the mobstream, not having sense enough left to be scared. Whatever I came in contact with I hit or kicked, and Lord, but it did me good!

I was shouting curses at them, and why I was not shot I can't comprehend -unless they had a prejudice against killing a man running amuck. Anyhow-they divided and let me through, but I was past thinking anything was either evil or good fortune, and only tried to speed up, to reach my goal.

with the magazine rough-house, and with my running fight with the renegades on the street, I kept thinking I'd be too late to see that Paya gave us a decent dinner of rice-and-beans.

Miakovich was there. When I could talk, and told him about the looting, he, Childs and Elliott Dold hurried over there.

Elliott was furious anyway, because he had been vainly but industriously trying to paint out the red crosses with which the frenzied inhabitants, reaching for any means of safety, were frantically painting on their houses and even on themselves.

As this might get us into serious difficulties, Elliott had the job of "decrossing" Nish and its inhabitants. He complained bitterly of one baker especially, who, having once sold a few loaves of bread to the American Baby Hospital, forthwith covered his numerous small window-panes with red crosses, adding a marvelously misspelt legend (printed in a hodge-podge of Servian and English)—"Official Red Cross Baker." He painted the crosses back again about as fast as Elliott painted them out.

BEING myself about done up (I was not very well just then anyway), I turned to the duty my blindness had imposed on me, that of official housekeeper. But before I could haul Paya and Elinka up about the rice-and-beans dinner, Mr. Little hurried in, and told me the Bishop and Mayor of Nish wanted me to join them, meet the Bulgarian commander (said to be close on us) and help them surrender the city to him-because I was a foreigner and the then head of the Red Cross in that section.

It worried me to leave Paya and Elinka to their own evil devices about the rice and beans. They would probably put in all their time in loud lamentations over their approaching extinction. But I had to go.

Little said he would go with me, that later Miakovich would join us. He said I was to make a little speech of the city's surrender to the Bulgarian commander, and this speech-making worried me worse than the rice and

We hurried over to the bishop, a small, swarthy man with a long black beard, lengthy black hair and a whispering voice. He was somberly gowned in black robes with a red lining. The kindly old man and some other dignitaries were waiting in a dilapidated rig, drawn by a scarecrow of a horse. Little and I piled in the rig, and we set forth for the cathedral, as some preliminary prayers were to be gone through. The mayor had grown a trifle hysterical, to say the least, so we decided to dispense with him.

The crowds we passed varied in be-But under it all, breathless as I was havior, according to whether they had or had not been drinking. Those who were sober were sunk in a hopeless quietude.

At the cathedral a great crowd was gathered. There was a low, humming sound as we got out of our carriage and made our way forward, surrounded by the black-frocked, high-hatted, long-haired priests, who kept up a continual whisper, through their beards, among themselves.

Miakovich had by this time joined us; he was furious because none of the looting renegades at the station magazine would listen to him; in spite of his frantic appeals they had gotten nearly everything. We now halted in an inner courtvard of the cathedral.

All this time, I was racking my brains as to what my speech of surrendering the city should be. I recall saying to some one that I didn't know what under the sun I was going to say. He cheerfully replied it wouldn't make much difference, that we would have our throats cut shortly, anyway.

The church was a rambling pile of buildings with a central dome of the Byzantine type of architecture; there were two other irregular minaret-like domes, making the building's silhouette resemble some kind of fantastic animal.

The prayers for the city were made. Then there seemed to be much running hither and yon, which I never rightly understood. However, an old priest pulled me along until I stood right beside the bishop in the inner courtyard; not far from the main doors of the cathedral.

The bishop made a long speech and prayed. Afterward I learned he had been blessing me, and telling the people to come to me with their troubles—and, believe me, they did!

Then he kissed me. I, not understanding the thing, and not being used to having a man kiss me, kissed him back—whereat Miakovich was horrified, saying that only equals kissed the bishop. I wonder what he thought I was.

A ND so we started down the street; first a young fellow in nondescript European attire, wearing a fez, and carrying a small white flag tied to a stick. Behind him came the bishop and I, Little and Miakovich, and behind these a number of priests.

We walked at the head of a slow procession, which was constantly augmented. From the windows, as we passed, women would look out—and then start wailing.

It was very hot; the poor old bishop was puffing.

After we had progressed two or three hundred yards down the main street, the procession halted. At first I could not understand why. Then it appeared a woman was hanging out of a second story with a big white rag in her arms. She evidently didn't think our sur-

rendering flag was large enough! The one she handed out made up for its deficiency, being, as I afterward learned, a none too clean table-cloth.

The weight of the new staff to which this was tied, made it necessary that two men should carry it, and so we trudged on down the broad, sunlit street with its rough-cobbled pavements, and the puddles—into which, as I couldn't see them, I splashed.

Lord, how I wanted to smoke! At last, when the procession stopped for breath on the outskirts of the city, I did manage to get a puff or two, which, I am afraid, shocked Miakovich very much. He, and most of the Scrvians, thought it frivolous to be smoking before such a calamity as would shortly befall us all.

The procession made a queer impression on me. It was funny, and yet it was sordidly pitiful. Many of the people had been drinking heavily; these were making some noise. The rest

were very quiet, whispering mostly.

The guns had ceased. The warm, gracious sunshine fell kindly on us. The world seemed utterly gentle; yet one felt the current of dread in this strange procession. For most of these people expected to be killed, through their foreknowledge of Bulgaria's former atrocities, and had they then known of Germany's shameless ruthlessness, would have had still better reasons for their ominous anticipations.

Still I, personally, could not help worrying over my brother and Childs in their dangerous work of trying to guard what was left of our magazine.

Half a mile out on the Chilakoola road, the bishop held a whispered conference with my interpreter and an old priest, which resulted in chairs being produced for the bishop and myself, in which we seated ourselves.

Every now and then, I imagined I could hear the tramping of the oncoming enemy. So fancied the crowd, too, and they would shout, in anxious terror.

"Bulgarri! Bulgarri!"

After each false alarm, we would jump our chairs on a bit farther, and the hot, puffing bishop and myself would reseat ourselves.

In this way we traveled a few hundred yards before the Bulgarian company, small men headed by a huge officer, finally arrived.

On this officer's approach the bishop and I had risen from our chairs. As the breathless crowd waited on what mood the man would show, he halted his men, advanced to the bishop, knelt quietly and kissed his hand.

In the reaction of their relief at sight of this, the watching crowd shouted hysterical satisfaction.

The bishop began intoning something of which I never got the translation. Then I stepped forward and began my little speech of the city's surrender, in English.

Nobody paid a bit of attention to me. A good thing, as my speech was very poor. My translator, I fancy, did a better job of it, for I believe, to this day, he made up a speech of his own. At any rate, his interpretation of my speech, or his own oration, had the desired effect, for the Bulgarian officer detailed to me six men, for whom, among other things. I had asked in my speech, to go with me at once into the city and protect the women in the Baby Hospital, and also act as guards to our Red Cross supplies. Then, speaking jointly to the bishop and myself, he said he was surprised we could think Bulgarians would inflict injuries on peaceful citizens, and so long as we behaved we would live "in amity," as Miakovich translated it.

I was awfully peevish right here, as Miakovich insisted on listening and not translating, and as I could not see much, I was, pretty literally, in the dark. But the next thing that happened was that I walked up to the Bulgarian officer, we saluted each other and then shook hands.

THEN, bidding the bishop farewell, Miakovich, Little, our six Bulgarian soldiers and I started back. I'll never forget that return trip because we were terribly afraid that some Servian soldier or old cheecha would pot one of our Bulgarians before we got them under cover, and thus precipitate a massacre. Nothing of this sort occurred, however. And the women of Nish, that is the peasantry, had diplomatically made garlands of asters and small chrysanthemums, with which they deluged our Bulgarian guard and ourselves, so that when we arrived at our headquarters we looked like traveling florist shops.

The Bulgarians, when housed, were chiefly anxious for a shave and bath, which we facilitated; then I ordered Paya and Elinka to evolve a good meal for them—via rice and beans.

Meantime, we closed all our doors and carefully safeguarded those six soldiers supposed to safeguard us.

Late that afternoon, a rumor somehow got abroad that our small American band was receiving the surrendered arms of the Servians in the city, and that to surrender to us meant protection. In a short time our yard and side entrance was a mass of rifles, bayonets, thousands of cartridges, bugles, drums, and, what worried me, a great many hand-grenades. These last I put on my feather bed, and didn't breathe freely until I had turned them over to the proper authorities. On that satin-coverleted bed, I had enough bombs to blow up the whole city.

My brother and Childs drifted in toward the end of the afternoon, having three times narrowly escaped being blown up or shot. And so closed the

day of Nish's surrender.

Крст милосрђа (аверс и реверс)

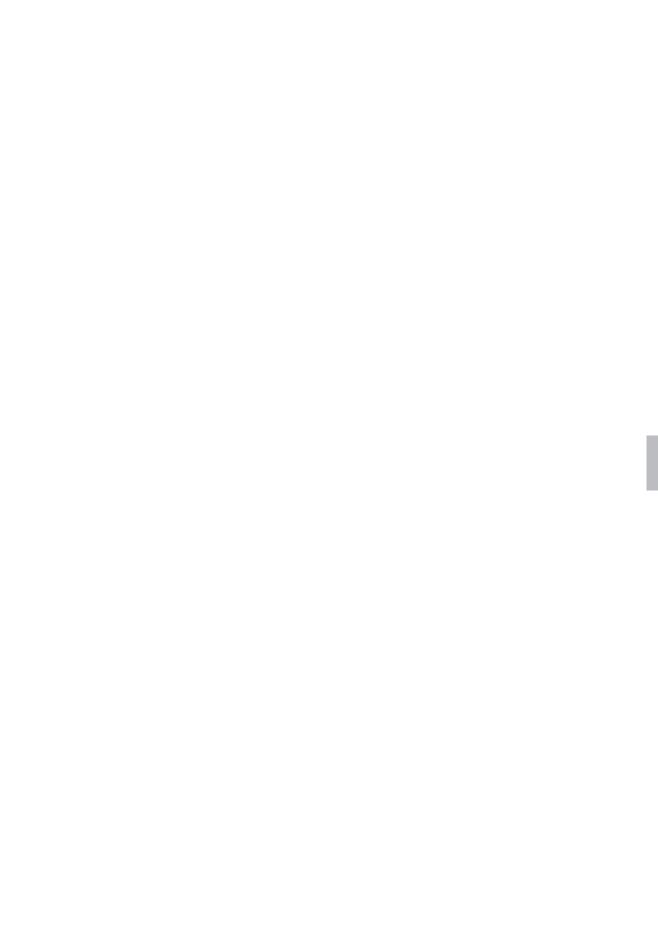
Крст милосрђа је установљен 7. јуна 1913. године и додељивао се официрима, подофицирима и војницима – редовима санитетских јединица и установа, као и добровољним болничарима и болничаркама и другим лицима за ревносну и предану службу и услугу у нези и помоћи рањеним и болесним војницима.

Cross of Mercy (front and back)

The Cross of Mercy was established on the 7th of Jun 1913 and was awarded to officers, non commissioned officers and soldiers – among medical units and institutions, as well as voluntary medics and nurses and other individuals for their brave and devoted service by offering help and taking care of sick soldiers.

Douglas Meriwether Dold

ADVENTURE IN THE BALKANS 1915

FOREWORD

"To every thing there is a season, and a time to every purpose under heaven; a time to be born, a time to die; a time to plant, and a time to reap; a time to kill, and a time to heal; a time to break down, a time to build up [...]"

Book of Ecclesiastes

"I confess without shame that I am tired and sick of war. Its glory is all moonshine; even the most brilliant success is [achieved] over dead and mangled bodies, with the anguish and lamentation of distant families [...] War is hell."

General William Tecumseh Sherman, May 21, 1865

hough the United States and Serbia officially established diplomatic relations back in 1881, World War I was truly the crucible in which a friendship that has now lasted a full century was forged. Years before America officially entered that conflict in 1917, indeed, just shortly after the outbreak of the war in 1914, the American people quickly recognized the heroism of the Serbian armed forces and developed a deep respect for the Serbian people's yearning for freedom and peace, as well as the sacrifices they were willing to make.

Perhaps my fellow countrymen saw a reflection of their own love of liberty and independence in the heroic fight of the Serbian nation, hit hard by both conflict and an attendant epidemic that killed off a third of the army. Americans from all walks of life responded to the cries of the men, women, and children of Serbia. Citizens throughout the United States from all backgrounds and social classes heeded the call "Serbia Needs Your Help" spelled out in artist Malvina Hoffman's famous wartime poster. Mabel Grujic, the American wife of Serbian diplomat Slavko Grujic, rallied volunteers and political leaders from across the United States to raise funds for Serbia. Teddy Roosevelt famously gave a portion of the money he received from his Nobel Prize to help the Serbian people. But monetary contributions only go so far.

A large number of Serbian-Americans volunteered to go overseas to fight alongside their Serbian cousins, including at the Saloniki Front. Quite a few

American civilians put themselves in harm's way to help the Serbian people, too.

The American doctor Dr. Rosalie Morton became a special commissioner of the Red Cross and took supplies to the Macedonian Front, where she worked in field hospitals. After the war, in March 1919, she established the International Serbian Committee to help young Serbs study at universities in America. A park in the Dedinje neighborhood of Belgrade, just down the hill from the U.S. Embassy, bears her name.

In April 1915, Dr. Richard Strong, director of the Harvard School of Tropical Medicine and one of the world's preeminent epidemiologists, arrived in Serbia at the head of a joint medical mission, organized by the Rockefeller Foundation and the American Red Cross, which played such a key role in halting the spread of the typhus epidemic.

The American philanthropist John Frothingham delivered a fully equipped hospital to Skopje in 1915. He and his Serbian-born wife Jelena Lozanic dedicated decades of their lives to helping Serbia, founding orphanages in Vranje, Belgrade, and elsewhere.

Mabel Grujic, following her fund-raising tour in the U.S., campaigned tirelessly in the United Kingdom to arouse public sympathy, and eventually led a band of British volunteers to Kragujevac, where they labored under appalling conditions.

The famous scientist Mihailo Pupin, born in Idvor in Vojvodina and serving as Serbia's honorary consul in New York at the time the Great War broke out, was a key figure in organizing the nationwide campaign to assist Serbia. (Later, in July 1918, the year after the U.S. entered the conflict, Pupin would convince his friend Woodrow Wilson, President of the United States, to fly the Serbian flag over the White House in a sign of solidarity with the people of Serbia.)

Soon after the war erupted in Europe, Pupin, who was also a professor at Columbia University, set up the Columbia Relief Expedition to help supply Serbia not only with financial support, but also thousands of tons of humanitarian aid for the poor and for displaced refugees: food, agricultural tools, and seed; medicine to fight typhoid and treat other diseases; and twenty-five cars to serve as ambulances and deliver aid.

One of the idealistic young Americans who answered Pupin's call and journeyed to the Balkans was Dr. Douglas Meriweather Dold, a 1915 graduate of Columbia University's College of Physicians and Surgeons. (His younger brother Elliott, a year behind him at school, accompanied him on his travels.)

The brave, young Dold brothers and four dozen other Americans - half

of them recent graduates of Columbia and the other half Serbian-Americans serving as translators — embarked on this perilous journey. Douglas Dold's memoirs, "Adventure in the Balkans, 1915", are translated here into Serbian for the first time. In these pages, we see that Dr. Dold was not just an observer of events, but an active participant, one who ably explains the chaos of war and describes the suffering of innocent civilians.

Dold arrived in the Balkans in July 1915 as part of the Columbia Relief Expedition. Having suffered an eye injury while working at the field hospital in Dobrun (Bosnia), he relocated to Niš for treatment. As it turned out, Bulgaria declared war on Serbia in October while he was recuperating in Serbia's wartime capital. Bishop Dositej of the Serbian Orthodox Church enlisted Dold to join him in meeting the head of the arriving Bulgarian troops as they entered the city and entreating the occupying forces to spare the innocent civilians. He, his brother Elliott, and six other members of the Columbia Relief Expedition wound up staying on in Nis throughout this period, continuing to provide relief and assistance to refugees and to the destitute. A number of other American doctors and nurses remained, too, delivering care to the local Serbian population. Though Dold does not mention this in his memoirs, his eye condition apparently worsened during his time in Niš, leading him and his brother to leave the city in December 1915 to return to New York. (The manifest of the S.S. Rotterdam, which carried them back to America, includes the entry "Dr. Douglas Dold – age 27 – blind.") When the U.S. finally joined the war in 1917 on the side of Serbia and its allies, Dold was rejected by the U.S. Selective Service for having "defective vision". He died in Charlottesville, Virginia, in 1931 at the age of forty-one.

Dold's idealism and compassion mirrored the sentiments that would draw civilians from across the United States, at that time a neutral nation, to Serbia. Dold's manuscript describes the close ties Serbian and American people developed during World War I, and which continued to grow in the years and decades that followed, including during the world's next great test: World War II.

Few nations suffered more than Serbia during World War I, and the next war was no easier, with Serbians paying a dreadful price for their resistance to the Nazis. Despite this, many Serbians put their lives on the line to help American and other Allied service members shot down over Yugoslavia while on criticially important bombing raids to knock out German fuel production in Romania. Although they barely had enough to feed their own families, these ordinary Serbian citizens provided the fliers food, shelter, and protection from the Nazis, until their rescue in Operation Halyard in 1944. These peasant

families might not have been aware of the assistance Americans had provided to Serbia during World War I. But they certainly showed the ultimate degree of bravery and humanity during World War II, regardless of the threat of death at the hands of Nazi Germany and its collaborators.

Following the war, after the Soviet Union and its allies kicked Tito's regime out of the Cominform and imposed sanctions on Yugoslavia, America and the West provided assistance. In November 1951, Truman turned to the U.S. Congress to send aid to the Yugoslav people. (Members of older generations still remember "Truman eggs.") The photos of Kennedy and Tito in the hallways of the U.S. Embassy remind me that the West benefited from having a friend in the Balkans during the Cold War, even if ideologically we did not always see eye to eye. Meanwhile, Americans through the decades have admired the cultural contributions of Serbian writers, playwrights, and artists. We have benefited greatly from the contributions of immigrants from this country like Nikola Tesla. Serbian-Americans are a key element of many communities throughout the United States, making our society stronger.

It would perhaps be more convenient for me to end this foreward without any reference to the 1990s, but that would be disingenuous. Slobodan Milosevic and other political leaders of his generation unleashed a wave of nationalistic fervor that tore Yugoslavia asunder and led to a decade of war and barbarism that included the siege of Sarajevo and the massacre at Srebrenica. That conflict came to an end following the NATO bombardment in the spring of 1999. There was no lack of tragedy during those years, and I wish to take this opportunity to express deep regret for the loss of innocent lives – Serbian and Kosovar, Croatian and Bosniak – from that time period. Americans see this period of conflict as an aberration in what has been a century of alliance and friendship. We share common values and common goals – namely, that Serbia live in peace with its neighbors and itself, and also takes its rightful place within the family of Europe. I hope and pray that we can all learn the lessons of history and follow the examples of people like Dr. Dold and the villagers of Pranjani.

Though his time in the Balkans was short, Dold reminds us through "Adventure in the Balkans" of shared sacrifice. The United States and Serbia stood shoulder to shoulder and thus prevailed against extreme odds. We must do the same again now to establish a peaceful, stable Balkans, which will allow Serbia and its neighbors to prosper and its citizens to reap the benefits of a free and open society. That is what the Serbian people deserve, and it is what Douglas Meriwether Dold struggled to achieve.

Kyle Randolph Scott, Ambassador United States of America

WAR MEMORIES OF DOUGLAS DOLD

n 2014 the Archives of Vojvodina started the realization of a years-long international project called "Time – Remembrance – Identity – Archives" whose goal was assessing and analysing the contents of documents for the purpose of interpreting historical events and processes.

However, in 2014 Europe and the whole world marked the hundread year anniversary of the begining of the Great War with a whole host of events, conferences, various exhibitions of documents, materials from libraries and museums, new book publications, etc. In commemorating this anniversary, the Republic of Serbia's Ministry of Culture and Information coordinated and supported these conferences and events.

The Archives of Vojvodina, in accodrance with its activities and capabilities, participated in commemorating the anniversary of the First World War, by organizing conferences and exhibitions of decuments and publishing collections of works presented on these conferences as well as materials that it keeps, writen during the Great War. With regards to the aforementioned, the main incentive for writing the scholarly work, under the title "The Balkan Adventure of Douglas Dold", came about to the author by analysing the contents of the fond F. 542, Collection of documents of Nikola Koča Jončić about Mihajlo Pupin, that was later presented at the International Conference in Novi Sad in 2016. Here we are submiting it in the form of a preface, in an altered and improved form, with a Serbian translation of the manuscript from English and its English equivalent from the aforementioned Collection of the Archives of Vojvodina in Novi Sad.

Most of the materials in this collection relates to the commemoration of the 125th anniversary of the birth of Mihajlo Pupin. Within the commemoration event, a conference called "Life and Deeds of Mihajlo Idvorski Pupin" was

¹ Archives of Vojvodina (henceforth AV) F. 542, Збирка докумената др Николе Коче Јончића о Михајлу Пупину, 1912–1985. The Collection was organized in the Archives of Vojvodina in 2011 by Dragana Katić, MA.

held in Novi Sad and Idvor from the 4th to the 7th of October 1979.2 During the preparations for the conference, research was conducted about the content and structure of archival materials with regards to Serbia's and the world's great scientist as well as the existence and the place of housing of the original. The Collection of the Archives of Vojvodina also contains copies of valuable documents created from 1912 to the 30's, while the originals are stored at the Columbia University's Rare Book & Manuscript Library, the Manuscript Department of Matica Srpska and in the Archives of Serbia. The Collection also contains copies of the manuscript "Adventure in the Balkans, 1915" by Douglas Meriwether Dold writen in English using a typewriter. The original is stored in the Columbia University, Rare Book & Manuscript Library, within the archival records Michael Idvorsky Pupin papers, 1800–1995.3 Columbia University Libraries receved this manuscript in 1962 from Mikey Grocke via mediation by the Virginia University Libraries.⁴ The Virginia University Libraries among its collections also holds The Papers of the Dold Family 1915– 1935,5 and among them a version of the "Adventure in the Balkans, 1915", in which there are several corrections made that were absent from the copy located in the Columbia University Libraries.⁶

So far the research has not shown when the manuscript was created. Douglas Dold notes that his brother's (Elliott Dold's) journal, that was being written during the humanitarian work of the Expedition on the Balkans and that by sheer coincidence was not taken away by the German border patrol during the brothers voyage from Niš to Rotterdam by the end of November and the beginning of December in 1915, helped him remember certain events.⁷

² Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina – zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979, Novi Sad 1985.

³ AV, F. 542, archival records 50; Michael Idvorsky Pupin papers, 1800–1995, http://www.columbia.edu/cu/lweb/archival/collections/ldpd 4079580/, 4 August 2018.

⁴ AV, F. 542, archival records 47, Douglas Meriweather Dold, *Adventure in the Balkans*, 1915 (henceforth AV F. 542, 47).

⁵ Papers of the Dold family [manuscript] 1915–35. https://search.lib.virginia.edu/catalog/u3901273, 4 August 2018.

⁶ AV, F. 542, 47.

⁷ On the border between Germany and the Netherlands, the border control was very thorough. Custom officers were opening the luggage and taking any form of written and printed materials, as well as photographies and films. Passingers were thoroughly checked. The confiscated material was inspected and later, if there wasn't anything of military value, returned to the passengers. The diary of Elliott Dold was wraped in pajamas and by that avoided detection by the German officers. AV, F. 542, 47; 67–68.

Even though the first year of the war was marked with victory on Serbia's part, Serbia at the beginning of 1915 was exhausted on account of all the losses and the destruction that it was subjected to. Hardships multiplied with the arrival of infectious diseases, especially with the typhus epidemic that left catastrophic consequences on the Serbian military and population. The epidemic was rampant by the end of 1914, reached its high in February and March of 1915, and after administering required sanitational and medical actions it gradually subsided and ended. By the end of 1914 and the beginning of 1915 help arived in Serbia in the form of medical personel, resources and money, while the donators were governments, national organizations of the Red Cross, various charities and individuals. With the aim of providing humanitarian aid, in July of 1915 the Columbia Expedition, that was organized in the United States of America, arrived in Serbia to offer help. Seeing as how the majority of the Expedition's crew was comprised of students from the Columbia University, the mission was regarded as an official action by Columbia.

The Columbia Relief Expedition for Serbia was initiated by Mihajlo Pupin, professor at the Columbia University and an honorary consul for The Kingdom of Serbia in New York, a great scientist and a respected member of academic society in America. Relying on his high position in scientific circles, as soon as the First World War broke out, Pupin intensified his national and political work in the USA. He was very active in rallying and sending volunteers to Serbia and collecting donations for helping the Serbian Red Cross. He made patriotic remarks in the American press that undoubtedly hastened the help to Serbia. Appart from that, Serbia's fight for freedom gained popularity in the USA. One of Pupin's main tasks was to inform the general public with the goal of sending to Serbia various missions (via the American Red Cross), to create supportive committeies (Serbian Relief Committee) and humanitarian associations for helping children (Serbian Child Welfare Association). These organizacions operated with notable success during the war.⁹

The Columbia Relief Expedition was suppose to operate under the supervision of the American Red Cross and had the goal to supply all parts of

⁸ А. Митровић, П. Ивић, Д. Живковић, П. Палавестра, Д. Медаковић, Р. Самарџић, В. Тешић, *Од Берлинскої конїреса до уједињења: 1878—1918*, у: Историја српског народа, књ. 6, том 2, Београд 1994, 79.

⁹ D. Živojinović, "Nacionalno-politički rad Mihajla Pupina u Sjedinjenim Američkim Državama 1914–1915", y: Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina – zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979, 360–361.

Serbia with food, medical equipment and medicine, to induce the refugees to leave overcrowded cities and return to their abandoned homes and to help them with growing new crops. The Expedition was expected to bring to Serbia a large amount of agricutural tools, seeds, etc., that was provided by the Serbian Agricultural Relief Committee that was supposed to be distributed to the poor. The plan was for twenty-five students from the Columbia University to spend the summer in Serbia and for the center of operations of the Expedition to be in Niš. It was expected that, because of the lack of vehicles in Serbia, a number of cars would be delivered from the USA by which humanitarian aid would be distributed across the country, to where the Serbian Government or Army would determine. A great portion of the financial resources for this endeavour was provided by the American Committee of Mercy, which donated 10.000 dollars for this purpose, while in adition other humanitarian organizations and individuals collected 15.000 dollars more.

The first call for volunteers for humanitarian work in Serbia within the Columbia Relief Expedition was publicly announced on the 26th of April in 1915 in the Columbia University's daily publication "Columbia Daily Spectator", and afterwards on the 30th of April in "The New York Times". ¹⁵ In the address to the public it was noted that the Expedition was organized by Mihajlo Pupin and volounteers, students from all American universities, were called for humanitarian work in Serbia during the summer break. It was

¹⁰ AV, F. 542, 47; 1. Professor Mihajlo Pupin, in June of 1915, noted that in southern parts of Serbia were around 600,000 refugees from the northwestern parts of the country that lived in cramped spaces in towns in unhygienic conditions, without basic needs and enough food. The idea was that these people were to return to their homes and restart the agricultural production. "Амерички студенти у Србији", у: Политика, 18. јун 1915, број 4062, 1.

¹¹ Serbia in 1915 had major problems with roads and transportation vehicles, which caused difficulties in communication between different pleaces. Roads were damaged, the railway to Thessaloniki, the main route in Serbia in that period, was overloaded and there were not enough wagons and locomotives. There was a severe lack of gasoline, and due to the needs of the military almost all working animals ment for transportation were seized. А. Митровић и др., *Од Берлинскої конїреса до уједињења*: 1878–1918, у: Историја српског народа, књ. 6, том 2, 76–77.

¹² Beginning with their arrival in Serbia up untill the end of their mission, the Expedition was lead by The Minister of Internal Affairs of the Kingdom of Serbia.

¹³ "Appeal Issued for Red Cross Volunteers", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 159, 26 April 1915, 1; "Calls for Autos for Serbia", *The New York Times*, 30 April 1915.

¹⁴ "25 Columbia Men to Help Serbian", New-York Tribune, 2 June 1915, 5.

¹⁵ "Appeal Issued for Red Cross Volunteers", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 159, 26 April 1915, 1; "Calls for Autos for Serbia", *The New York Times*, 30 April 1915.

highlighted that it would be useful if interested students owned a car or if they knew how to drive a vehicle. It was further noted that all the measures will be taken so that the members of the Expedition would be protected from the dangers of war – that they will not be exposed to armed conflicts and infectious diseases, primarily against typhus. The resources provided by the Committee of Mercy were supposed to be spent on a special camp whose modern equipment would insure complete protection for the members of the Expedition from possible infectious diseases.

On the 14th of May 1915 at the Columbia University, Professor Pupin held a meeting with the students who were interested in the humanitarian work in Serbia within the Columbia Relief Expedition.¹⁶ He explained what were the goals of the Expedition, what safety precautions will be undertaken in order to prevent the infection of their members,¹⁷ and he asked for the ones that were interested in applying to do so as soon as possible. As part of the preparations for the Expedition, Pupin organized a lecture by Jelena Lozanić about the possibilities in Serbia, at the Columbia University.¹⁸

The Columbia Relief Expedition set sailed from the New York harbor via the steamboat Themistocles on the 26th of June 1915 heading for its first destination, the largest Greek harbor, Piraeus. The Expedition consisted of twenty-four students, mostly from the Columbia University, ¹⁹ and twenty-six Serbians from the USA that served as translators and who were supposed to remain in Serbia even after the Expedition's return to the USA that autumn. ²⁰ The Expedition was supposed to sail ten days earlier, however a few days

¹⁶ "Prof. Pupin Tells of Serbian Relief", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 176, 15 May 1915.

¹⁷ One of the precautionary measures was meant to include vaccinations for the members of the Expedition with the newly discovered vaccine against typhus as well as vaccines against other contangeous diseases.

¹⁸ "Serbia's Condition Vividly Disclosed", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 181, 26 May 1915, 1.

¹⁹ E. Colbi, G. R. Bell, E. E. Childs, A. J. Cokefair, D. M. Dold, W. E. Dold, W. W. Eaton, G. K. End, A. E. Evans, A. M. Frantz, E. H. Jessup, P. F. Jones, L. L. Little, G. B. Logan, D. S. McChesney, W. H. Mallory, D. Peters, W. Prickett, P. H. Ryan, G. Sanders, P. Smith, M. A. Tancock, D. D. Warner, M. Banitch. – "Students Going to Serbia", *The New York Times*, 24 June 1915; "Columbia Men Sail to Relieve Serbs", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 185, 5 July 1915, 1–2.

²⁰ AV, F. 542, 47; 1. "Columbia Men Sail to Relieve Serbs", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 185, 5 July 1915, 1–2.

before departure the date was postponed.²¹ The cars meant for the Expedition, in total 24 specifically aquired for this purpose, were sent to Europe by an earlier steamboat.²²

Members of the Expedition safely arrived in Piraeus and after a short break continued the journey via the steamboat to Thessaloniki where they arrived on the 16th of July 1915.²³ They stayed a few days in Thessaloniki and afterward took the train to Niš where they arrived on the 24th of July. 24 During the first two weeks, while waiting for the cars and equipment for the camp, the Expedition members were situated in Niš's Second Reserve Hospital.²⁵ In the meantime, they were helping out with humanitarian work in Niš, but as for the activities with which the Expedition was originally sent to Serbia, they commenced at the end of August. By eyewitness testimony of Gilbert Sanders, a member from the Columbia Relief Expedition, one part of the Expedition was sent to the southern parts of Serbia and Macedonia, with the aim of checking the application of sanitary guidelines with regard to the prevention of typhus as well as registering the ones infected with contagious diseases. They used their cars to check up on remote villages, often risking their lives on steep mountain slopes. The epidemic was nonexistent there and likewise there were no contangeous diseases. The population, consisting mainly of women and children, returned to their everyday lives. The second part of the Expedition was sent to the north of Serbia, in the Smederevo and Pozarevac region, where they had the task of transporting corn to storehouses or to the nearest railway station. Likewise, corn was also delivered to the people. All agricultural work and transport was conducted in a haste because of the expected attack by the German and Austrian Army.²⁶

By the end of September and during the first half of October in 1915, after the end of the Expedition's mission, ten members returned to the USA while

²¹ AV, F. 542, 47; 1.

²² "Students Going to Serbia", The New York Times, 24 June 1915.

²³ "Columbia Party Reaches Greece", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 212, 11 August 1915, 1.

²⁴ "Columbia Volunteers in Stricken Serbia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 20, 20 October 1915, 5; "Eye Witness' Account of War Conditions in Serbia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 54, 2 December 1915, 7.

²⁵ "Columbia Volunteers in Stricken Servia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 22, 22 October 1915, 5.

²⁶ "Columbia Volunteers in Stricken Servia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 24, 25 October 1915, 5.

the others remained and cointinued with their humanitarian work in Serbia and Bosnia under the wing of the Red Cross. Among those who remained was also Douglas Dold.

* *

Douglas Dold, after the end of the Columbia Relief Expedition's mission, continued his humaniratian work in Dobrun, Bosnia, where he worked as a doctor in a field hospital.²⁷ Suddenly, one morning he woke up completely blind. It's unknown as to what lead to him losing his sight. Dold notes in one article that most likely the cause for his condition was the great physical exhaustion and hunger that he was subjected to daily²⁸, while in another he assumes that the problems with his sight were caused by methanol, a toxic alcohol, that he, unknowingly, used for disinfecting his skin instead of medical alcohol. He believed that the medical alcohol was replaced with methanol by German agents.²⁹ He had to return to Niš in order to be treated, but he was surprised by Bulgaria's declaration of war against Serbia.³⁰

After the Serbian Army's retreat along with most of the people of Niš, Douglas Dold together with five of his American friends stayed in the town. Along with Douglas, his brother Elliott Dold stayed with him in Niš as well as LeRoy L. Little, Elmer E. Childs, Glen R. Bell and Nickolas Neockovitch. During this period, the Dold brothers had no contact with the USA and so in December of 1915 the American press reported that they were held captive by the Bulgarians.³¹ On the 24th of November 1915, Douglas Dold sent a letter to the US Minister in Athens in which he informed him that they were former members of the Columbia Expedition in Niš and that they continued their job under the Bulgarian wing, however this letter arrived to the view of the American public on the 19th of December.³²

²⁷ "Columbia Students Safe", *The New York Times*, 19 October 1915.

²⁸ "Nish Surrendered by an American", *The New York Times*, 25 December 1915;

²⁹ D. M. Dold, "Surrendering Nish", *Everybody's Magazine*, Volume XXXIX, July to December 1918, 90.

³⁰ AV, F. 542, 47; 5.

³¹ "In Hands of Bulgars", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 59, December 8, 1915, 6; "Columbia Boys Prisoners", *The New York Times*, 12 December 1915.

³² "Columbia Men, Held by Bulgars, Safe in Nish", New-York Tribune, 19 December 1915.

The "Adventure in the Balkans, 1915" manuscript starts off with a description of the events that took place on the 6th of November 1915, the same day the Bulgarian troops entered Niš. Most of the people that didn't retreat with the Serbian Army and the ones that stayed in Niš were women, the elderly and a lot of children. Everyone was fearful and they assumed that they would be killed the moment the Bulgarians entered the town. However, on that night between the 5th and 6th of November, Niš was assaulted by the 20th Regiment of the Serbian Army, a regiment consisting of inmates that were released from prison and drafted into the military. The day before, there was a insurgence in the regiment located in Bela Palanka whereby the town was sacked and burned by the rebel army. Intoxicated, the rebels headed to Niš. They broke into houses and shops, robbing and destroying everything they came across. Shops in the main street were completely destroyed and the goods that were not taken were left scattered on the muddy ground. During the day, the rebels sacked the storehouse that contained humanitarian aid, inflicting massive material loss. The starts of the storehouse that contained humanitarian aid, inflicting massive material loss.

In these circumstances the Bulgarian Army was slowly aproaching Niš. Fearing for the safety of the townsfolk, the Bishop of Niš Dositej (Vasić)³⁶ requested assistance from the former members of the Columbia Expedition so they could meet the Bulgarian troops, hoping that the neutral stance of the USA and its influence would save the people from harm. As such the American delegation, comprised of Douglas Dold, LeRoy Little and Nickolas Neockovitch, departed with Bishop Dositej to confront the Bulgarian Army. Surrendering the city to the enemy, Bishop Dositej held a touching speach asking them to enter the town quietly and without the use of force. After this, Dold spoke to the Bulgarians. He explained the reason why the Americans stayed in the town and asked the Bulgarian soldiers not to do any violence to

³³ In the *Advantures*... manuscript it's noted that it was the 5th of November but after looking into scholarly literature it was determined to be on the 6th of November 1915.

³⁴ Along with the Serbian Army and some residents of Niš, the majority of foreign humnanitarian organizations' members also retreated. However, it was impossible to carry with them the humanitarian aid that they held. That is why a sizable amount of food, goods and medical equipment was left in the warehouses. Some of them were, in that time, under the supervision of the members of the Columbia Relief Expedition. Their job was to take care of donkeys, and to give, when they deemed the time to be right, the stocks of food to the poor and those in need.

³⁵ AV. F. 542, 47; 2–4, 6–7, 13–15.

³⁶ In the *Adventure*... manuscript the name of the Bishop isn't mentioned but after looking into scholarly literature it's was determined that it was Bishop Dositej (Vasić) of Niš. B. Китановић, у: *Ниш у Првом светиском ратиу 1914—1918*, Ниш 1985, 363.

the defenceless people and to leave intact the storehouse with the humanitarian aid. A highranking Bulgarian officer replied that Bulgaria didn't come as a conqueror but as a liberator and that the townsfolk need not fear any violence. These events, the surrendering of Niš to the Bulgarians, will also be covered by the American press.³⁷

Douglas Dold, while describing the Bulgarian occupation of Niš, mostly covered the events in Niš's hospitals and the state of the supplies from the humanitarian aid that the Americans were in charge of. As for the administration during the Bulgarian occupation, he noteed that they treated them well in virtually all instances. LeRoy Little, one of the former members of the Columbian Expedition, was an correspondent to the "New York Tribune". Pleased by his piece on the surrendering of Niš, the Bulgarians published it in their own newspaper and asked that he write a new piece every day. Dold believed that that was the biggest contribution to the stable position in which the former members of the Columbia Expedition found themselves in while in Niš during the Bulgarian occupation.³⁸

The winter season came and the town suffered shortage of food, medical supply, combustibles and fuel, Serbian paper money was deemed invalid and the silver dinar coins had its worth subtracked. Curfew was introduced in Niš, the people had to register to the Bulgarian authorities in order to conduct a census and an order was issued for the surrender of all weapons and ammunition. Many townsfolk, while being baricaded in their houses, didn't hear these orders and as such didn't comply by them. Bulgarian soldiers searched the houses in order to find weapons and ammunition that wasn't surrendered and as such many inhabitats of Niš were arrested. Dold and other members of the Expedition tried to mediate between the frightened people and the Bulgarian authorities in order to help the unfortunate people. Likewise, they decided that it was the right time for the food stocks, that they

³⁷ When the Dold brothers returned to the USA, the majority of Americas media outlets published the story of Douglas Dold and the surendering of Niš to the Bulgarian Army. "Serbs Sack in Flight from Bulgarians", *New-York Tribune*, 19 December 1915, 10; "Nish Surrendered by an American", *The New York Times*, 25 December 1915; "American Surrendered Nish to the Bulgars", Evening Star, 25 December 1915, 11; "New Yorker Gave Up Nish to Bulgarians", *The Washington Times*, 25 December 1915, 2; "American Yields Serb City to Bulgars", *El Paso Herald*, 25 December 1915; "All Depended on a Blind American", *The Ocala Evening Star*, 25 December 1915, 1; "He Gave Up Nish", *The Topeka State Journal*, 25 December 1915; "American Surrendered Serb Capital", *The Hartford Republican*, 31 December 1915.

³⁸ AV, F. 542, 47; 25.

had from the humaniratian aid, to be distributed to the hungry people of Niš. These plans were prevented by the arrival of the German Army in the town.³⁹

During a single afternoon, over 80.000 German soldiers marched through the streets of Niš.⁴⁰ This entire army was situated in the houses in Niš. During the night, being unrestrained by anything, the German troops committed a host of robberies, destruction and other atorcities. Under the effect of alchohol and selfish intent, they destroyed and robbed everything in front of them. These soldiers left Niš the next day but afterward there came others who, according to Dold's words, behaved even worse. Dold said that several women commited suicide as a result of the German soldiers' crimes. Among other things, the Germans desecrated Serbian churches: they placed horses in the Orthodox Cathedral in Niš while in another smaller church outside the city they destroyed icons and the sacred structure itself.⁴¹ This lasted for several days while the German troops passed through Niš.

By the end of November, the Dold brothers decided to leave Niš and to return to the USA, primarily because Douglas' sight problems were getting worse. On their trip back, Doctor Pyle who worked with the American humanitarian mission in the Military Hospital in Niš, joined them. Little went to the front where he was supposed to report from the Bulgarian Army, while Bell, Childs and Nick were supposed to stay in Niš for a while and make sure that the distribution of humanitarian aid that they held went accordingly. Afterward it was planned that Bell and Childs would go on with the Dold brothers while Nick remained in Niš and waited for Little to return from the front.⁴²

The Dold brothers and Pyle traveled ten days, from Niš across Sofia, Budapest, Vienna, Berlin to Rotterdam. Europe was engulfed in the flames of war and traveling was almost impossible, especially in the Balkans. Vehicles were scarce, the required documentation for traveling was hard to come by, and the border control was very strict. They seiled from Rotterdam to the USA on the 10th of December and they arrived at the New York Harbor on the 23rd of December 1915.⁴³ With that, the Balkan adventure of Douglas Dold was over.

³⁹ Ibid, 32–35.

⁴⁰ Ibid, 36.

⁴¹ Ibid, 41.

⁴² Ibid, 42–45.

⁴³ Ibid, 46–71.

Looking into the paper and digital catalogs of the Matica Srpska Library and the University Library in Novi Sad we established that the manuscript "Adventure in the Balkans, 1915" was never published in Serbian in its entirety, but rather only a translation of parts of the manuscript in four publications.⁴⁴

We believe that this publishing endeavour by the Archives of Vojvodina also contains an educational purpose because it will contribute to a new and different view of the public towards the book and the archival materials as well as it's acknowledging of the importance of protecting cultural goods. As a result of our effort, the change in aproach towards the national cultural heritage and it's inclusion in our awareness will become unavoidable. It will be one of the most genuine forms of protection grounded on the knowledge that by maintaining our cultural heritage we also maintain our national identity. That way we will demonstrate that we are truly keepers of the European cultural and spiritual values, ideas and heritage.

* *

The "Adventure in the Balkans, 1915" text fully preserves the spelling and writting style of Douglas M. Dold. Its Serbian translated equivalent is adapted to the norms of modern Serbian language.

⁴⁴ Translations of parts of the manuscript, that are kept in the Virginia University Libraries, have been published. Д. М. Доло, "Валпургијска ноћ", у: *Рашна пресшоница Ниш: 1914. и 1915*, Ниш 2014, 334–343; D. М. Dolo, "Valpurgijska noć", у: *Niš и delima putopisaca: od IV do XX veka*, Niš 2001, 296–303; Д. М. Доло, "Валпургијска ноћ", у: *Рашна пресшоница Ниш: 1914–1915*, Ниш 1996, 271–279; Д. М. Доло, "Авантура на Балкану (1915)", у: *Градина*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, бр. 6–8, 1995, 101–110.

* *

Sources and Literature

- 1. Archives of Vojvodina (AV) F. 542, Збирка докумената др Николе Коче Јончића о Михајлу Пупину, 1912–1985;
- 2. Archives of Vojvodina, Douglas Meriwether Dold, *Adventure in the Balkans*, 1915;
- 3. А. Митровић, П. Ивић, Д. Живковић, П. Палавестра, Д. Медаковић, Р. Самарџић, В. Тешић, *Од Берлинскої конїреса до уједињења*: 1878—1918, Историја српског народа, књ. 6, том 2, Београд 1994;
- 4. В. Китановић, *Ниш у Првом свейском райу 1914–1918*, Ниш 1985;
- 5. Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979, Novi Sad 1985;
- 6. D. Živojinović, "Nacionalno-politički rad Mihajla Pupina u Sjedinjenim Američkim Državama 1914–1915", y: *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina zbornik radova naučnog skupa*, Novi Sad Idvor, 4–7. oktobar 1979, 359–370;
- 7. Д. М. Доло, "Валпургијска ноћ", у: *Рашна престионица Ниш: 1914—1915*, Ниш 1996, 271–279;
- 8. Д. М. Доло, "Валпургијска ноћ", у: *Рашна престионица Ниш: 1914. и 1915*, Ниш 2014, 334–343;
- 9. D. M. Dolo, "Valpurgijska noć", y: *Niš u delima putopisaca: od IV do XX veka*, Niš 2001, 296–303;
- 10. Д. М. Доло, "Авантура на Балкану (1915)", у: *Градина*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, број 6–8, Ниш, 1995, 101–110;
- 11. D. M. Dold, "Surrendering Nish", *Everybody's Magazine*, Volume XXXIX, New York, July to December 1918, 90–92;
- 12. "Амерички студенти у Србији", у
: Поли $\overline{u}$ ика, 18. јун 1915, број 4062, 1;

- 13. "Appeal Issued for Red Cross Volunteers", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 159, New York, 26 April 1915, 1;
- 14. "Prof. Pupin Tells of Serbian Relief", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 176, New York, 15 May 1915, 1;
- 15. "Serbia's Condition Vividly Disclosed", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 181, New York, 26 May 1915, 1;
- 16. "Columbia Men Sail to Relieve Serbs", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 185, New York, 5 July 1915, 1–2;
- 17. "Columbia Party Reaches Greece", *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 212, New York, 11 August 1915, 1;
- 18. "Columbia Volunteers in Stricken Serbia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 20, New York, 20 October 1915, 5;
- 19. "Columbia Volunteers in Stricken Serbia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 22, New York, 22 October 1915, 5;
- 20. "Columbia Volunteers in Stricken Serbia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 24, New York, 25 October 1915, 5;
- 21. "Eye Witness' Account of War Conditions in Serbia", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 54, New York, 2 December 1915, 7;
- 22. "In Hands of Bulgars", *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 59, New York, 8 December 1915, 6;
- 23. "Calls for Autos for Serbia", The New York Times, New York, 30 April 1915;
- 24. "Students Going to Serbia", The New York Times, New York, 24 June 1915;
- 25. "Columbia Students Safe", *The New York Times*, New York, 19 October 1915;
- 26. "Columbia Boys Prisoners", *The New York Times*, New York, 12 December 1915;
- 27. "Nish Surrendered by an American", *The New York Times*, New York, 25 December 1915;
- 28. "25 Columbia Men to Help Serbians", *New-York Tribune*, New York, 2 June 1915, 5;
- 29. "Columbia Men, Held by Bulgars, Safe in Nish", *New-York Tribune*, New York, 19 December 1915;
- 30. "Serbs Sack in Flight from Bulgarians", *New-York Tribune*, New York, 19 December 1915, 10;
- 31. "American Surrendered Nish to the Bulgars", *The Ocala Evening Star*, Ocala, Florida, 25 December 1915, 11;
- 32. "New Yorker Gave Up Nish to Bulgarians", *The Washington Times*, Washington, 25 December 1915, 2;

- 33. "American Yields Serb City to Bulgars", *El Paso Herald*, El Paso, Texas, 25 December 1915;
- 34. "All Depended on a Blind American", *The Ocala Evening Star*, Ocala, Florida, 25 December 1915, 1;
- 35. "He Gave Up Nish", *The Topeka State Journal*, Topeka, Kansas, 25 December 1915;
- 36. "American Surrendered Serb Capital", *The Hartford Republican*, Hartford, Kentucky, 31 December 1915;
- 37. Michael Idvorsky Pupin papers, 1800–1995; http://www.columbia.edu/cu/lweb/archival/collections/ldpd 4079580/, 4 August 2018;
- 38. Papers of the Dold family [manuscript] 1915–35; https://search.lib.virginia.edu/catalog/u3901273, 4 August 2018;
- 39. *The Encyclopedia of Science Fiction*, Edited by John Clute and Peter Nicholls, New York 1993;
- 40. E. F. Bleiler, R. J. Bleiler, Science-Fiction: The Gernsback Years: A Complete Coverage of the Genre Magazines Amazing, Astounding, Wonder, and Others from 1926 Through 1936, Kent, Ohio 1998;
- 41. Dold Douglas, http://www.sf-encyclopedia.com/entry/dold_douglas, 4 August 2018;
- 42. Douglas M. Dold, http://www.isfdb.org/cgi-bin/ea.cgi?19051, 4 August 2018;
- 43. Douglas Meriwether Dold, https://www.findagrave.com/memorial/7665 7275, 4 August 2018.
- 44. National Archives and Records Administration (NARA); Washington D.C.; Roll#: 248; Volume#: Roll 0248 Certificates: 58501–58600–1–300, 08 Jun 1915–14 Jun 1915, available at: https://www.ancestry.com/interactive/1174/USM1490_248-0389?pid=812825&backurl=https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?indiv%3D1%26dbid%3D1174%26h%3D812825%26tid%3D%26pid%3D%26usePUB%3Dtrue%26_phsrc%3Dpzj89%26_phstart%3DsuccessSource&treeid=&personid=&hintid=&usePUB=true&phsrc=pzj89&_phstart=successSource&usePUBJs=true, 9 August 2018.

Ljiljana Dožić, MA Translated by Aleksandar Dimitrijević, MA

Douglas Meriwether Dold

ADVENTURE IN THE BALKANS 1915

he Columbia Relief Expedition was organized by Mr. Pupin, a professor at Columbia University and Serbian Consul, General in New York. As the majority of the men who joined the expedition were Columbia students and the trip had been organized at the University, it was felt that the expedition was an official Columbia undertaking. The Committee of Mercy made up of well known and wealthy people, had furnished much of the financial backing, which made the undertaking possible. The Serbian Agricultural Relief League of New York City had provided a large number of farming implements, seeds, etc., which were to be distributed among the poor of Serbia. The object of the expedition was to deliver these supplies and also to carry refugees back to their deserted homes from conjested town and aid them in starting new crops. The party consisted in twenty-four Americans, mostly Columbia students and twenty-six American Serbians who were to act as interpreters and continue the work when the American contingent left in the fall. Miss Mitchell and Miss Eden, her companion, also accompanied the expedition. Twenty-five Ford cars were shipped from America, the crates of which were to be made into bodies tor the cars. These twentyfive machines were to carry the supplies and people into those parts of the country where there were no railroads. The expedition was under the orders of the Serbian Minister of the Interior, when it arrived in Serbia and remained so until officially disbanded.

The S.S. Thesalonika was scheduled to sail ten days before the S.S. Themistecles. The expedition had expected to sail, on the former boat but a few days before the time arrived we were informed that the day of sailing had been postponed and we were to sail, on the latter ship, a larger and safer boat. The Themistecles carried a large shipment of automobile trucks and other supplies for the Serbian Government (Nuff said!!!).

While we were camped in Nish waiting for the shipment of our automobiles from Salonika, we often stopped at the English Rest House. One day we arrived to find great excitement. Two puppies had been

presented to the matron and she had named one of these, because of a fancied resemblance, after Sir Ralph Paget's Serbian Secretary, a man named Seamuch. Just as we came along he had discovered the puppy had been named after him and was deeply insulted. Sir Ralph Paget, hearing of this at once requested that the remaining puppy be called "Paget", which was done and the incident ended happily for all concerned, as Mr. Seanuch thought if Sir Ralph did not mind having a dog named after him, neither should he. When the machines came, we found it necessary to have some angle irons made to build the bodies with. Two little boys, one about twelve, the other seven, were carrying on their father's blacksmith business, while he was in the army. These children stayed up all one night hammering and working to make enough angle irons to get five machines off the next day. I think the happiest moment in their lives was when we took them for a short ride into the country in one of the automobiles.

Many times on different trips through the country we stopped at little roadside inns for a cup of coffee and no matter how small or unpretntious the place might be, there was always a framed picture of King Peter somewhere in the main room.

Just before the last English left Nish a little man dressed as a Serbian officer, hurried into the house one day with an order for fifty pairs of shoes. These we were not able to let him have and at length after saying "I may look like a Serbian but I'm really not you know, my name is Agnew, Claud Agnew, British. My wife, a friend and I have to leave this afternoon and if you cannot let me have fifty pair of shoes, I ask as a personal favour that you give me enough for my wife, friend and me." He left with the three pairs of shoes. Later we discovered that this little man had been financing the First British Field Ambulance Unit all through the war by writing six penny thrillers. The following day this Unit arrived in Nish from Peirot, which the Bulgars had just captured.

* *

Crash! the echoes of the loud explosion had scarcely died away before we were grouped in the hallway. This was at 3 A.M., the 5th of November, 1915, a fatal day for the city of Nish, the temporary capital of Serbia. While loosened fragments of glass fell now and then, – the cold night air rushing in through the broken panes, five Americans stood in the hall of the house formerly occupied by Sir Ralph Paget, at one time British Minister to Serbia, wondering what had been destroyed by the explosion and trying to realize that the long expected end of the siege had come at last.

Nish had been abandoned to the advancing Bulgar Army. The evening before we had received news that the Serbian line had been broken and this was verified later by hurrying detachments of troops marching through the doomed city on their way to take up positions on a ridge of hills behind the place. When the news arrived everything was pandemonium at first but this very quickly disappeared and by eight o'clock the town became quiet. There was no sound, no lights. Those who lived in houses had locked and barricaded the doors and sought out the safest places of concealment for themselves and their household treasures. Those who had no houses searched out the darkest holes they could find – any place that might hide them from the horde advancing on the city. The majority of these were women, some old men and many children, who fully believed they were one and all to die as soon as the victorious Bulgarians entered the town.

The Government Officials had left days before. The General Staff had withdrawn the previous afternoon. Nish with its unprotected population lay between two armies that had been at death grips for the past three weeks. The fleeing Serbian soldiers had spread the report that all would have their throats cut by the steadily advancing Bulgarians, and those who did not leave the doomed city would surely die. All who could do so had left. There were no more oxen to carry people away. Those who remained had no enough food to attempt a long tramp, and moreover, where were they to go? The Germans were closing in from the north,

Bulgars to east and south. The only road to safety – that to the west – was crowded with fleeing, starving refuges, pushing west – always west – towards the high and almost impassable mountains of Montenegro, where no food was obtainable. The end was fore-ordained and these simple people with their semi-oriental fatalism waited for what was to be.

That morning there were two more explosions, the last at five-thirty. With the first signs of the coming day we went into the streett to discover if possible what had been distroyed, make the rounds of our warehouses and see whether the Bulgarians had as yet entered the city. The streets were, in one neighborhood, comparatively quiet. Here and there a hurrying figure passed, intent on finding some hiding place. Now and then the report of a rifle would break the oppressive stillness, the last efforts of some renegade soldier who had spent the night in drunken sleep. It was always been a wonder to me that more people were not injured by these stray shots from the drunken flotsam of the retreating Serbian army.

As we reached the main street the first sights of the night work met our eyes. Stores and shops all along the street had been broken open and their contents taken. We soon learned that the Twentieth "Puhk", a Serbian regiment with a bad reputation, had swarmed through the town between three and four o'clock in the morning, breaking into houses and shops, stealing, destroying and committing all sorts of atrocities. This regiment, I was later told, was made up of criminals who had been taken from the prisons of the country and drafted into the army. After having known some of the first line soldiers of the better Serbian regiments intimately, it is impossible to credit such actions to any but renegades, drunken criminals, etc. At Bella Palanka, a village a few miles beyond Nish, this regiment suddenly mutanied the day previous, set fire to the town after having looted it, filled themselves with all the liquor they could find and when their Colonel tried to check them I was told they threw bombs at him, killing him as he sat his horse, pleading with them to form ranks again. The whole proceeding to them was a vast game and as in prison amusement of this sort could not be had, they made up for their lost opportunities, as the condition of the street plainly

evidenced. The boarded up windows of the shops had been smashed and splintered, the shutters hanging by broken hinges, while the dark enteriors gaped, empty and disordered. Iron shutters and bars had been blown in and hung bent and twisted to the broken woodwork and scarred sashes. Coats, hats, guns, ammunition and discarded cartridge boxes littered the street everywhere. Blankets, broken clocks, smashed jewelry, torn clothes, every form of goods the shops had contained lay scattered and trampled in the muddy cobbled streets. Nick, our American Serb. interpreter, sat down on the curb and cried like a child. "It is a shame for a thousand years", he said, as he wiped his eyes with his sleeve. "I will not be Serbian, I am Montenigrin", and as we picked our way through the litter these fits of sobbing would recur and looking up the sacked street he would whisper "My poor Patria! My poor Patria!" This man had stayed in Nish "to help" although his passport had been lost and there was every chance of his being taken as a spy. In Gary, Indiana, he had a flourishing little business, most of the proceeds of wich he had given to the Serbian Cause at last he himself enlisted to do what he could for his unhappy "Patria".

The Twentieth Puhk descended on Nish like "a wolf on the fold" and picked the town clean. We saw straggling soldiers left behind by the main body, poking here and there, still searching for plunder, – all were more or less drunk. Rifle ammunition and equipment discarded. One had an alarm clock dangling from his belt, a beaded bag stuffed with gaudy nick-nacks and cheap jewelry and a pair of brand new patent leather shoes on his feet. Packed and heavily laden with every conceivable sort of useless plunder these drunken soldiers of the Twentieth Puhk staggered by. Many of these men lurched through the streets rife for any sort of devilment that might prove entertaining or that promised plunder. We met a tired, disgusted officer dragging his weary way toward the Serbian position beyond the town. "Yes", he said "it is horrible but what can be done, they are animals". This young lieutenant told us that one out of every ten men of that regiment would be shot for the night's work.

Separating we went to the various warehouses full of valuable supllies, which we had remained in Nish to protect if possible. From the sights everywhere around us we thought that these might have suffered the same fate. Luckily it proved to be otherwise. All save one of the houses were on side streets, locked and barricaded and so had escaped damage. On leaving Nish Sir Ralph Paget, head of the English relief fund for Serbia, had turned his stores (which were impossible to move) over to us, to be given out to the poor and needy as we saw fit. At the eleventh hour several other large depots were also turned over to our care and with the same understanding. Our work was to be entirely neutral and only the poor and destitute were to be benefited. Soldiers or officials from either the Serbian or Bulgarian Governments might take by force what was not theirs, but we made it clearly understood at all times that we were strictly neutral and only there to help the destitute. L.L. Little, Elmer E. Childs, Glen R. Bell, Nickolas Neockovitch, W. Elliott Dold and I (D.M.Dold) had remained after the Columbia Relief Expedition disbanded. While doing medical work in a field hospital in Bosnia I lost my sight and had returned to Nish for treatment, which I was receiving when war with Bulgaria was declared. All sure lines of retreat had long since closed and by staying I could in some measure repay the kind treatment I had received from the Serbians and English while under treatment and so I remained.

After seeing all the warehouses were safe we returned to the house to drink a cup of coffee and eat some crackers. When we arrived it was only to find that new duties were laid out for us. In the hall stood the chief electrician of the city. If he was to remain and keep the lights burning he must have an American flag and our promise of protection. A Balkan native in a state of absolute fright is a hard problem but this man with the exception of one or two relapses stuck to his plant and kept the city lights going through the nights that followed. Little was appointed to keep this matter under his special attention. Lights at this time meant a great deal and if necessary one of us would have gone to the plant and remained there constantly. The electrician was not the only one awaiting us. Miss Shelly of the American Baby Hospital was there with a frantic baker in tow. This man had been making the bread for the Baby Hospital and on the strenght of this had covered the front of his shop with red crosses and "Americas" spelled in various ways. My brother Elliott was at once sent off to obliterate the crosses so improperly used. These were

the chief cases and were easily disposed of. In our courtyard and hall were crowded a throng of frightened women and children, with here and there the figure of an old man. All clamored for protection and begged to be allowed to remain where they were. All who had been unable to find a place of concealment hurried to the "Amerikansky Mission" to be protected. The majority were Serbian gypsies, wanderers, pushed into Nish by the advancing army, homeless and without food. A few of the better class could be distinguished by the character of their clothes and by generally shrinking into the furthest corners waiting for the deciding moment. The Turkish and peasant element prevailed. Nearly all the town people had been able to leave and because of this the hubub and excitement unleavened by the restraining influence of the educated minds, broke loose like a storm. The crowded bodies surged this way and that, growing more excited as the numbers increased. Nothing could move them; no arguments could pierce the fixed fear of death firmly lodged in their brains, they did not know what they wanted and refused to obey any orders given them. It was the "Amerikansky Mission" and there they would stay.

As there seemed no hope of doing anything with the crowd collected in the yard, Bell, Nick and I started out to make the rounds of the warehouses again. We headed for the station, which was the most valuable and important place. As we neared the place we saw people running and presently we heard the sound of excited voices, through which came the growl of a mob, still farther away. Suddenly Bell started off at a run. As best I could, dodging between hurrying people and the last convoy of Government ox-carts, I slipped and splashed through the crowded, pushing stream, trying to keep up with the others. At least after kicking and swearing my way through groups of solid immovable peasants I reached the warehouse. The looting had just commenced and Bell and Nick had been able to close the door standing in front of it, where I joined them. Before us were scum of the criminal 20th regiment, drunk and nasty at having been stopped in their plunder. The crowd was growing and bent on plunder. It urged the drunken soldiers on. There were shoes and sweets – jams and preserves – in that storehouses and these people knew it and soon the soldiers knew it also. For twenty minutes we kept the drunken mob from breaking their way in. Bell white with rage, stood in front of the door cursing and thrusting back those who rushed at him. Nick pleaded with the mob in the name of the King, the Prince, their Military Leader, their patriotism, their country, for the sake of the poor and wounded? "To hell with King Peter! We have no prince; we are men without a country and the sooner the wounded die the better for all of us". This was the only answer, the now thoroughly infuriated renegades made. As they formed a wedge and rushed, I fought and kicked to clear my way, being knocked down and trampled in the mud on one occasion. Above the din I could hear Belle's voice cursing the drunken mob to high heaven as he was thrown aside, the door smashed in and the men fell over each other in their eager efforts to be the first to reap the rich harvest that awaited them. In the rush and fight I had lost Nick and Bell but at least I managed to bore my way through the awaying mob and started toward the house.

Up the crowded street I tore, ox-teams and people were all alike to me. I struck and kicked right and left, colliding and running into people made no difference, I had to reach the house where the others might possibly be. I could not see clearly, people constantly blocked the way – these I did not try to avoid, simply running into, hitting them low with the point of the shoulder and all my body weight, as I had been taught on the foot-ball field at home, and they invariably went spinning into the gutter, too surprised to even curse me. At last panting and torn I reached the house. Everyone had gone but waiting in the midst of the crowding refugees in the yard was a delegation from the Bishop of Nish. Before I could understand what they wanted, Nick had arrived on the scene and he told me the Bishop begged me to go out with him and meet the incoming Bulgar army and help surrender the City in order to save the women and children.

To get help for the warehouse seemed impossible and it would be to late anyway, so Nick and I took our places and were brought to where the Bishopp waited for us. The idea of having a neutral, an American, to help meet the Bulgar forces seemed the chief idea in the Bishop's mind: "Now they will not kill us" he said. "America the great country has much influence in Bulgaria and they will be afraid". As I reached the Bishop's

side, he rose and kissed me on boath cheeks, not knowing the custom, I returned the salute. Later Nick told me this was a great mistake and that only equals greeted each other in such manner. I am not yet sure just what he meant.

Nick, Captain Little and I were the party that made up the American Contingent accompanying the Bishop. Everyone knew by this time that the Bulgars were within a mile or so of the town. Many of the inhabitants had broken open caks of liquor and to deaden their fears, had drunk entirely too much. From the square in front of our house to the Cathedral, we traveled in a ramshackle cab drawn by the last horse left in the City. At the Cathedral an open air service was held, the Bishop officiating. Swarms of frightened people thronged the great roughly paved square in front of the bulboss roofed building, many of them intoxicated, shouting and crying constantly. The Bishop tried to tell them not to be frightened and forbade them to do any sniping, as the conquering army entered the City, but I am afraid very few of his words were heard.

The great consolation was that the Bishop would meet the enemy and with him these members of the "Amerikansky Mission" which in their simple minds meant salvation and hope of life. The whispers grew to a murmur, the murmur to a hoarse wail and at last, seemed the utter hopelessness of attempting to quiet the throng in its condition, we moved away down the Chella Koola road. The procession consisted of a small boy clad in clerical robes walking ahead and carrying a white flag on a pole. The Bishop with the Civil Mayor of the town on one side and I on the other all three carried in large chairs by some of the men of the town; directly behind walked Nick to do interpreting for me, while Little hovered on the outskirts hoping to get a picture now and then for his paper, the New York Tribune. Behind streamed a procession of the City inhabitants, keeping up a constant wailing chant, much like that used at a funeral procession. Priests in their richest robes surrounded the Bishop, who sat like a statue until some thought suddenly struck him, when he would turn to Nick and animated whispered conversation would follow. Three times we halted, rumors that the Bulgarian advance guard were just ahead causing this. At the first halt a woman leaning far out a window tore a great white sheet and the pole to which it was

nailed from the walls of the house and threw it to the boy at the head of the procession. It was too heavy for one to carry, so four men gathered around it and the column started on its way. In the square where the British Embassy is located and the great white clock tower raises its head above the sourrounding buildings, we came to a halt. A courier had arrived telling us that the Bulgars were just ahead. The crowded ranks behind us, crying screaming and singing the chants I have already spoken of, filled the humid, hot morning with a very babel of noise. Men swore or muttered in garbled words a short prayer for their safety.

The Bishop became more excited and leaning over kissed me, after which he blessed me with out stretched fingers. The waiting was trying and patience had almost reached the breaking point when suddenly far to the front a quickly moving column was discerned advancing in rythmic swing. It rapidly drew near and abruptly halted in front of us. An officer, the largest man among the Bulgars, stepped forward and saluted the Bishop. Bending over the officer kissed the Bishop's hand, in the time honored custom, never for an instant offering any sign of discourtesy. His soldiers standing at attention in their brown uniforms, flat Russion caps, felt wrapped legs, smeared and spattered with red mud to the waist, looked like a rough lot with their unshaven faces, over which gleamed a forest of short, broad bayonets. As the officers saluted the Bishop, frightened young girls loaded with flowers came forward and scattered them among the soldiers, fastening the gay blossoms to the dirty mud smeared uniforms. As a sign of surrender and welcome, the Bishop rose and made a chanting droning speach. He delivered the City to the Bulgars and asked that they would enter quietly and without violence, as the people were unprotected and trusted to their mercy. The Civil Mayor had disappeared and therefore with Nick interpreting, I told the officer of the neutral Americans in the City and their object in remaining, asking for soldiers to guard the warehouses ending by expressing our faith in the good will and discipline of the Bulgarian Army and requesting that no violence be allowed amog the unprotected people. The tall officer answered us in a few words. "These people are our people, Bulgaria comes not as a conquerer, but as a protector and you need fear no violence". The first five soldiers were told off and ordered to go with

me to guard the ware houses. Everywhere the people met the incoming Bulgars with flowers and salutes, trying to express their confidence in the conquer's protection. As the column marched up the long street litered with discarded guns, ammunition, torn clothes, etc. women and girls would rush from their doorways with their arms full of flowers to scatter over the marching soldiers. As the line advanced people who had hidden themselves in the houses following in ever increasing numbers. Noise, hysterical laughter, sobbing, rose over the steady tramp of the flower decked column. Nish had at last surrendered. The dreaded time had come and instead of a wholesale massacre, which the people had firmly belived would occur, these troops were quietly marching through the captured streets on their way to the Cathedral to offer up a prayer of thanks. Everything was so different from what had been expected, it was hard to realize the city was taken and had become Bulgarian instead of Serbian. Green, red and white flags, the Bulgar colors, had been hurriedly made out of anything and hung everywhere. White rags, clothes or sheets had been placed over doorways as a sign of surrender and all the streets were lined with these. The Lion, rampant of Bulgaria, had taken the place of the Serbian Eagle and the city had suddenly changed its nationality, from now on everyone was Bulgarian.

As we passed through the streets on our way to the house the smoke from the destroyed magazine in the old fort floated over the city; now and then a stray shot rang out, but somehow nothing that had taken place seemed very much out of the ordinary. When one has lived for weeks in an over charged atmosphere of excitement the thought of missing a meal or securing firewood may hold a greater significance than being able to hand over a town or suddenly having thousands of dollars worth of supplies given one. In Nish the little things became the most important and the great things going on around us constantly, seemed the merest humdrum incidents one expected them in the day's work and they ceased to hold much significance. In this peculiar feeling I was not alone as all of the others were affected in the same way. To illustrate what I mean will only require a few words; — One of the boys was just starting for a warehouse near the edge of the town. Shells were exploding not a hundred yards away, gunners were trying to get the range of a battery parked just

in from of this store house. There was considerable danger but instead of worrying about the shells, he went off worrying as to whether he could get back in time for a hot dinner. We were so overwhelmed by events that they ceased to excite us.

At the house our five soldiers had a chance to rest and clean themselves, while we all compared notes. From what the others said the sights in the streets at the time we went out to assist in the surrender of the city must have been shocking. Women half clothed rushed through the streets screaming, babies wailed, children ran crying with perhaps a pet kitten or rabbit clutched to their breast. Many of the people had broken into cafes or liquor stores and were half drunk, shouting and fighting their aimless way along. An American was everywhere in demand and wherever any number of our party appeared a crowd gathered begging for protection, pulling at him, pointing to the road down which the army would enter, then drawing their fingers across their throats they dramatically conveyed their meaning. "Bogarski, Bogarski" on every side and from every mouth the words would come. These were the people driven in during the night, added to by some mad with fear, who could not remain quietly in their houses but were trying to escape from the city in one last mad rush. Women were hurt, old people pushed and trampled on, babies were abandoned and lay crying in the street or in some doorway. Children too drunk to move, lay sickeningly in the mud. The scenes in those dirty narrow streets defy description and the sad part it was all so useless.

The guards we had secured became very much interested in hearing about America and in return told us of their homes. They were all from small villages. The Sargeant in charge lived in the "Valley of Roses" as he called it. His occupation before the war was raising roses and making the highly priced attor from the leaves. Before leaving he presented me with a little cone shaped bottle, the pure extract. From these men we learned there was a great deal of opposition to the war among the people of Bulgaria and also that many of the regiments were almost entirely made of Socialists who never fired a rifle if they could help it/ Later I heard this from many men of these regiments, who said they had not fired a shot and did not intend to do so.

My Brother had gone off before the Bulgars arrived to paint off the crosses the baker had put all over his shop and to see that Miss Shelly got safely to the Baby Hospital. After that he hurried back to hear a hysterical account from the cook of how the warehouse had been smashed into and everyone killed. Starting on a run for the warehouse he arrived to find it swarming with drunken soldiers and looting people. Not seeing any of us around he thought we were inside, probably injured or worse, so shouting "Bulgari, Bulgari" and pointing up the street, he run into the crowd packing the interior, who suddenly taking fright and thinking the Bulgarians were really on them pushed and fought their way out and started to run down the road. There were no signs of any of us lying injured but there was just enough time to roll heavy bags and boxes against the smashed door so that by the time the soldiers discovered the trick, the entrance was blocked. Three times this strategy was gone through with but each time the angry mob returned, threatening and cursing. Not untill the drunken soldiers drew their bombs, unscrewed the caps and prepared to strike the firing pin, was the barricade cleared away. Childs and Little had gone down to see what could be done to save a number of bags of rice, some tents and whatever else had not been taken or destroyed. They found my Brother with his head sticking through the transom of the door trying to argue with a number of angry drunken soldiers who stood below pounding the barricaded door with their rifle butts and preparing to use their bombs. Twenty-four hundred pairs of shoes, sugar, canned goods, coffee and tobacco disappeared as if by magic. What the soldiers did not want they tried to destory. Drums of alcohol had been smashed open and the contents streamed over the floor; glass, medical supplies had been smashed and broken; bandages and dressings lay trampled in the filth; towels and ripped blankets were thrown around, while discarded rifles and ammunition lay everywhere. In this warehouse the Twentieth Puhk thoroughly upheld its unsavory reputation. The door was heavily barricaded and the three started for the house for a guard but before one could be placed the warehouse was again broken into. However, we saved a great deal more than we thought possible, – medical supplies bandages, dressings and bags of rice helped the almost destitute hospitals in the days that followed. At the Chella Koola Hospital and at the Second Reserve

all the stores were taken or destroyed. The first was the central supply depot for medicines and instruments and the looting and destroying done at this place crippled all the hospitals of the town and I have no doubt was the couse of many a wounded men's death. The hospitals were now practically without anaesthetics, morphine, cocaine, alcohol and many other drugs which were constantly needed. Bandages and dressings had been broken into and had become so filthy that it was impossible to use them but in another of our warehouses was a large supply of these, though getting them to the hospitals in need proved a serious problem, until we got an old Ford machine, which we built up of parts of three others and were able to run this.

By this time the people of the city began to realize their lives were not in danger and things quieted down a little. Our five soldiers asked for water to wash in, – they had marched two days, fighting at intervals and had only one loaf apiece during that time, but their first thought was to get cleaned up. Dinner was ready and we made these men sit down. At the linen covered table with its gleaming cut glass, silver knives and forks and delicate china, – rough, muddy figures with a week's growth of beard on their faces, sitting in their heavy wrinkled brown uniforms with legs cased in many layers of heavy white cloth, – these men were shy and seemed at a loss how to act. It was hard to make them take the meal which had been prepared for us and when it was brought in hot and smoking they would not take it. Then Nick turning to us said: "They are ashamed to let you see them eat, they are very hungry". Of course, we got out only to find Ella, the waitress, refused to go into the dining room unless we were there. So Pya, the cook, was called while we coaxed and joked Ella out of her hysterics.

The throng of frightened people who earlier crowded our yard had nearly all disappeared but now singly or in groups hungry Bulgarian soldiers attracted by the American flag and red cross on the house would come in asking for food. This frightened all the servants into hiding until we closed the heavy wooden gates refussing anyone admittance. An incident occurred that day which will show the attitude of the average Bulgarian soldier better than anything I know of. I was standing by the gate when a big, muddy unshaven fellow came up to me and in very

broken English asked for bread, I told him we had none (this was true but we did have crackers, though food was running short) at which, reaching into his haversack, he pulled out a little hard, stale crust and offered it to me. This man had probably been living two days of hard marching on one loaf of bread and although hungry himself he offered me his last scrap of food when I said I had none. It is needless to say that I was ashamed of myself. All through the town these sort of things would happen constantly. The Bulgarian soldiers were especially kind to the children never taking anything unless paying for it and often sharing what they had bought with some little child. The town had been entered by the Bulgarians but they had not spread to the southern or lower end and here, barricaded in some of the station buildings were a few Serbian soldiers. Now and then we could faintly here rifle fire from this quarter and so we did not wish to put but one Bulgarian soldier on duty guarding the warehouse near the station, where there was likely to be trouble.

After stationing one guard at the other warehouse, we made a trip to the one that had been looted only to find the place had been broken open again. This time it had been done by the town good-for-nothings and gypsies, whom we soon got rid of with very little ceremony and barricaded the doors again, nailing them shut. From here we went to the big Second Reserve Hospital and found those who had remained in the place in a panic. No one had dared come out and so did not know what had happened. The Twentieth Puhk had looted their stores and the noise of the firing at the station could be plainly heard. The military Doctor in Charge ordered the Secretary to go with us and secure guards for the hospital. The Secretary a timid little man, made it a point to go to everybody bidding them a last farewell before he started out with us. At the Bulgar Embassy, now military headquarters, we thought we had better get Nick to interpret, where the man we were trying to help at once tried to induce the two guards we had stationed there to go with him. Nick had gone with the other guards but soon returned. Meanwhile this little rat of a man did everything he could think of to make our guards go off with him until we had to place him in a far corner. When Nick came and learned of this his temper gave way. All day he had been under the greatest excitement and now he broke loose. The little man in the corner may not have realized it but at that moment he was in more danger than he would have been from the whole Bulgar army. He was finally sent back to the hospital whimpering and begging for somebody to go with him, as he was afraid. We secured guards ourselves and had them sent to the hospital. Childs in the kindness of his heart went back with the Secretary.

The day had been trying and all of us were worn out but the neighbors had to be looked after. All the people around had looked to us for protection and were still barricaded in their houses. We went to those on our street telling them there was no longer any danger that everything was quiet but this they could not realize for several days and any little incident, such as an officer coming to our house, would send them scurrying to concealment for hours behind locked doors. Straggling Serbian soldiers and renegades were constantly coming in giving up their arms and as our house had become a central point with guards, the yard was soon littered with surrender rifles, ammunition, bayonets and bombs. For days these men singly, in twos and threes would straggle in, either too discouraged to continue fighting, just no good, or driven to surrender by the lack of food.

Late in the afternoon a proclamation was posted telling the people they were safe, to come from their houses and countinue business. There were a few rules concerning arms, ammunition and the handing in by a certain date of all names and ages. At the end was an order that everyone must be off the street by six o'clock that night. By darkness the streets were empty except for patrols of twos making the rounds of their beats and clearing of soldier all cafes which were open, so that there would be no chance of drunken disorder. The Bulgars had systematized things and already everything but the food question was working well. Before eight o'clock a thin field telegraph wire was running past our door and by this means the Millitary Commandant kept in touch with all parts of the town. Two of our guards slept on the floor in the hall on blankets we gave them, utterly worn out. The others were on duty at the warehouses and were to be relieved during the night. The firing at the station still continued in scattered volleys but by the time we got to bed this sound had died away almost entirely. The great event – the capture of Nish – was over and we were all still together with guards at our warehouses and every hope of holding what we had.

The following days were much alike. Long lines of troops passing through the city constantly; each regiment had its own band, the music they played being very good. The day following the surrender all the Turks in the town shaved their heads and appeared in their national costume. Austrian prisoners, who had evaded being march out of the city, appeared, all wearing the F. J. Button on their caps and those who had them, wearing service medals. Where they had all hidden I cant imagine but there were great many. The Austrian Consul arrived and took up his quarters in the Austrian Consulate on one street, where crowds of former Austrian prisoners were constantly gathered trying to arrange to return home. The Serbians were dropping shells into the town from their various positions on a ridge of hills about three miles off. This, however, did little damage as most of the shells were aimed at the outskirts where the Bulgars were camped. This disultry bombardment continued for three or four days until a sufficient force was sent out to dislodge the Serbs. from their position. During some parts of the time the firing was regular and grew heavy at intervals and we so many shells burst close above the town, though most were aimed over the river. The noise these shells made was the worse part of all and kept our nerves constantly on edge sounding as though they were going to drop on our house.

About the third day of occupation we were standing on the street watching an endless line of infantry an artillery marching to the front; suddenly far down the street there was shouting which grew louder and louder and then the soldier we could see, started running forward. It seemed as though the Serbs must have flanked the town and cut in from the side and we thought there was going to be a fight in the streets but as we waited to see what would happen a big gray automobile came into sight. It was the Bulgar Commander-in-Chief and the soldiers cheering had run forward to meet him.

The guards we had obtained for the warehouses did not know where their regiment had gone or where to apply for food, so several days we were called upon to feed these men, while other came to us constantly begging for a little bread. All railroad communication to the north, east and south was destroyed; the city was completely cut off and the road from Bulgaria was nearly impassible, from the heavy marching, hauling and constant rains. What little bread the authorities had they divided between the army and the people but there was not enough and many suffered and went hungry though starvation had not started except in a few instances, where the people were too proud to beg from an enemy or too frightened. Some of these cases were discovered and helped but there must have been a great many in the first days who no one ever knew about. At the Chella Koola Hospital conditions were very bad. Eight Americans were now working there – three doctors, the others nurses and interpreters were doing their best to take care of eighteen hundred seventy wounded or sick men medically and were forced to see to all the other departments at the same time. Nearly all the original staff had left, the few temporary helpers secured later, deserted at the first opportunity and at one time the doctors were forced to bury the dead themselves, that they found had been lying in the morgue for five or six days. The stores of this hospital had been looted; the windows smashed by the three explosions; the collecting filth and dirt could not be cleared away without more help; at length some captured Serbian soldiers were secured and with these to assist, conditions rapidly improved but the first few days had been a hard tusle and everyone showed it. Nearly all the wounds were from schrapnel and bullets. There was no lack of proof that both sides used a certain number of dum dums wounds I saw proved this. Dressings, bandages and medicines were needed. We went around securing lists of what was needed and not until then did we realize how bad conditions were. Tetanus, smallpox and erysipelas, were causing a great deal of trouble but the dreaded typhus had been kept down. Dr. Boddy hurriedly took us around the hospital meanwhile telling what was needed. Dr/ Pyle after a week's tramp from Bolovia in the north, through lines of fleeing refugees, rain, snow, mud, driving an ox-cart filled with women and children; had at least reached Nish and joined the Americans in their work at the hospital. Both he and Dr. Traverse were operating at the time we were there. During the trip from the Austrian border, Pyle and his companions lived on a pig, goat and calf. Miss Metcalf and Miss Utley were two trained nurses while Miss Shelly was

doing volunteer work; Madam Braditch, a Montenigrin, helped with dressings and interpreted; Melosh, an American of Serb. parentage also interpreted. These with the exception of Dr. Pyle were the people who were to have run the Baby Hospital – now turned to a refugee home – which Miss Parkinson, an English woman, and Miss Shelly, who stayed at Chella Koola most of the day were keeping open for as many of the women and girls of Nish as they could take care of. This place was filled to overflowing the first three days after the surrender, with crowds of thoroughly frightened women who were afraid to go back to their homes until the Bishop told them everything was safe. Many had no homes to go; no money or food to live on if they had a home and these had to be somehow cared for, which soon became one of the many problems of the day. One afternoon Miss Parkinson and Miss Shelly had dropped in to talk about this with us. It was late when they left, Little taking them back to the Baby Hospital. By the time he started for home it was six o'clock and every one was supposed to be off the streets. He was arrested and placed in a yard with a few other who had been found out late. There he stayed for several hours expecting that he would have put in the night there, beating his arms and walking to keep warm, but on being examined and recognized he was released and the next day secured a late pass.

At the station were a large consignment of military trucks, which had not been gotten into commission and all of these machines now fell into the hands of the Bulgars, intact. The report came to us that several large guns, which the Serbians were unable to carry with them had been buried and then dug up by the Bulgars. These were placed in the central square of the town as a trophy. The big new wireless station near the Chella Koola Hospital, which had been erected by a squad of French electricians for the Serbian Government and had been abandoned as it stood. One charge of explosives or simply cutting the guy cables would have disabled this expensive structure completely.

Aeroplanes now became a frequent sight. Great white shapes circled above the city with the black cross plainly visible on their wings. The Germans were constantly reconnoitering the Serbian lines. These aeroplanes, I think, must have led to the rumor which rapidly spread

that the Germans were to take possession of the city, while the Bulgars pushed farther south. The people become frightened and much of the former fright was reproduced by these reports. Regiments of infantry with bands playing were constantly marching south while the long, lumbering ox trains wound their slow way through the city; machine and field guns rattled along; heavy howitzers drawn by six and eight oxen rumbled over the uneven streets, shaking the ground. One of our servants, John, formerly an Austrian prisoner and helper in the warehouses, came to us and said that he had been ordered home at once. We gave hime money, blankets, an overcoat and food for the long snowy tramp from Nish to Sofia and the still longer trip into Austria. This man was very grateful for the few kindnesses we had been able to show him and his last words were extremely touching: "Mr. Doctor, I do not want to leave. I do not want to fight but I cannot go home at all if I do not go now; may be I will not have to fight. I only want to live and work, as I did before this terrible war". There was a young Austrian who had formerly been an interpreter for the American Sanitary Commission in Nish. His home was Buda Pest and he had been educated to take up diplomatic work, speaking several languages. Captured by the Serbians he had been turned over to the American Sanitary Commission and when they left had gone to the big Serbian Red Cross warehouses to help them. By his efforts many of the stores at that place were saved in the early part of the occupation and he constantly came to us for advice and companionship, but when telegraph communications were opened, he received word that his mother was ill and so he prepared to leave. We had always helped him, he said, the Austrian Consulate must know of our kindness and this later proved of the utmost help. By Dragatine we sent letters and cables to be despatched from Sofia through the American Consul General there. It was a relief to know that at last the people at home might reasonably be expected to hear that we were safe, although we had sent a telegram through the military authorities some days before. Major Azmanofr, formerly military atache in Nish, had been made military Commandant of the town. He knew all about us, as he had often seen us during the summer. This made things considerably easier as this man did everything in his power to help us and whenever we were in difficulty he assisted us. The Sanitary Staff of the Bulgarian army visited us about the third day and were very much pleased to hear that we wanted to continue our work. A telegram was at once sent to the King and General Staff for the formal permission and in a special message of thanks and appreciation from the King, this permission was obtained. The members of the Sanitary Staff were constant visitors at our house and were taken through all the storehouses. They advised us about our work and were always considerate, although it would have been the easiest thing in the world to have taken whatever they wanted for their own department. The Colonel (Koshenloshofr) at the head of the Sanitary Staff procured ox-carts for us and we were able to move what was still of use from the looted warehouse to a safer place. This took two days and proved exciting work as shells were frequently dropping within a hundred yards of the place, each one sounding as though it were surely going to drop on the building. There was a detachment of eighteen field guns parked in front of this particular warehouse and the soldiers belonging to these places were very much interested in us and the transferring of the goods. None of them was allowed to leave his own camp and as several spoke a little English, we were constantly being besieged with questions. There was one little fellow amongst them of about fourteen and one of the older man, speaking a little English, asked me what I thought of their little soldier. "He smoke and drink and swear just like a real soldier, what you think?"

Pack-trains had been coming through constantly and one day about fifteen carts and oxen outspanned in an empty lot just in front of our house, and beside one of our buildings called the "brick warehouse." This place could be constantly watched and so no guard had been placed there. Just after dinner Belle looking out of the window noticed a small crowd of drivers and a few soldiers at the warehouse door. We ran out and found the place had been broken into and things a little torn up. When this was discovered the officer of the ox-train declared his men had not done this but had found the door already broken into and were trying to close it. Some of us, however, had gone around to the back and while looking at a hole knocked in the rear wall, several bundles of blankets, towels and overcoats were pitched over the fence by the drivers

and soldiers who at once harnessed their oxen and started to leave, as they knew quite well they would be court-marshalled if caught. Two of us at once went to the Commandant while two others followed the oxtrain to get their regimental numbers to be able to identify them later. The two who followed the ox-train came up with it at the railroad station; they were at once observed and the officer in charge of the train in great excitment, drawing his sword and dashing down the line ordered two of the guards to drive them back. This was very effectually done and the angry couple were marched up the street, about a quarter of a mile, at the point of two bayonets, being alternately pushed and prodded when they did not move fast enough. We were never able to find this ox-team again, but one of the two who had been marched back found an old fellow at the rear of the warehouse a few minutes later, helping himself to the bundles that had been thrown over the fence. The first inkling we had of this was when we saw the old fellow come hurriedly around the corner with a gun poked in the middle of his back. When two Bulgarian officers of the General Staff came they at once asked if we wanted the man shot then or later. He was very much frightened and as he had only picked up what he found lying in the high weeds, we requested that he be freed. Besides a few minor thefts of blankets, coats and a tent, nothing was lost while I remained at Nish.

Little had been writing articles for his paper and trying to get them through the lines in any way that came to hand. The Bulgarians had in almost every instance treated us well and in an article describing the surrender of Nish, Little had shown this very plainly. During the afternoon the Sanitary Staff came to tea and the article was shown to them. Everything pleased them so much that it was at once sent to headquarters from where (I later heard) it had been dispatched direct to Sofia by aeroplane, to be printed in all the Bulgarian papers. At any rate Little was requested to write an article every day, if possible and this was the main cause of firmly establishing our little household in Nish.

The following night three of the Sanitary Staff with Monsier Sternoff, head of all the Bulgar railways, came to us and said their camp had been shelled and during their absence removed. The night had grown very cold and they did not know where there camp had been located, so

we managed to find a bed for everyone. Monsieur Sternoff told us the Crown Prince was expected in a few days and as they were great friends he wished us to meet him at an audience that he would arrange. In the main square a triumphal arch was being built under which the Prince would pass, and the irony of this was that many of the poles, which had been used to hold the French and Serbian colors along the street now bore banners to welcome the conquerer. Incidentally I might say that the Crown Prince never came to Nish while I was there. (Because of the very bad condition of the roads between Nish and Sofia, it was found impossible for an automobile to make the trip.) But a German army did goose step under the arch in long lines of swaying gray, reviewed by Bulgarian and German generals.

Nish was growing very cold; every day this increased and the want of firewood was a great problem. Only one room in our house could be kept warm, there being hardly enough wood for this and cooking purposes. Water froze in the pitchers; getting up in the morning become a trial and washing with a large lump of ice was a heroic attempt at cleanliness. We were sure of beans and rice to eat for dinner and supper; sometimes we had a little canned mutton, but there was very little of this. Crackers, coffee and plenty of tea made up the rest of our diet. When one thinks of the other poor people, who scarcely had anything, this life we led was luxurious. Snow had fallen about fourteen inches the first day, shivering Serbian prisoners were cleaning up the streets, while poor people coming back to the city trudged through the snow, looking for some shelter. The warehouses were too well guarded. It took sometimes two hours to get into one of them. First we were forced to go to division headquarters to get the officer of the guard. Guards were changed every few hours and generally we were forced to wait until this ceremony had been completed, then the corporal, if he were not busy would come with us. Our seal had to be identified and re-attached when we left the place. At first, as the city was divided into military districts, each with its division headquarters, we made many mistakes, getting the wrong officer who had no jurisdiction for the warehouse we wanted opened, - and all this in cold weather snow or drizzling rain. The conditions made it hard to get supplies to the hospitals, as we had only one cranky machine in which to carry them and this was very hard to start in cold weather. Scarcity of gasoline and leaky, patched tubes made it still more difficult. The new Prefect had come in, Monsieur Demeitrofv, and the rules were growing more rigid. When we went to officials they were nearly always polite and regretted the inconveniences we were forced to undergo, but this was war and the military system could not be changed. Nish had been in the Central European time belt but now as Sofia was in the Oriental zone some of the officers and officials used one time and some the other. It was very perplexing and coused much trouble as there was an hour's difference.

A proclamation was posted one morning ordering everyone to remain indoor that day. A Serbian Koommittd (guerilla) had cut the telegraph wires and was to be hanged; perhaps this was the reason. The Crown Prince was expected and no chances of bombs or a bullet could be taken. It was rumored that Czar Ferdinand was on his way to Hungary and would pass through Nish. The Sanitary Staff told us the heights beyond the town were to be attacked and stray bullets might be expected in the streets, to say nothing of shells; the people must not be injured. For two days every one stayed indoors and not until sometime later we heard that Ferdinand had passed through Nish on his way to Hungary. The Kommittade was hanged quietly, - the Crown Prince never came, and no sound of the expected attack on the heights beyond the town was heard. But as Little had asked for permission to go to the front on a tour of inspection to gather material for an article, this permission was granted the third day and he and my Brother started to tramp to the lines/ Armed with a military pass and carrying a twenty-five pound pack they started. They took the road passing our looted storehouse and were soon in the midst of a heavy artillery camp. Squads of cavalry were constantly passing along the littered road. The Serbian retreat had passed this way and there had been no time to clear up anything but the dead and wounded, – clothes, ammunition and litter of all sorts covered the muddy road as they had the streets of Nish. Dead horses and oxen lay beside the road. Refugees coming back to the city trudged along, all carrying bundles and looking cold and hungry. One woman had only a black cat and wandered along in an aimless sort of way. A party of six passed carrying musical instruments, evidently a gypsy troup from their gaudy bedraggled clothes. The city prison, turned into a hospital, stood grim and cold in a barren field; two hundred wounded lay there but the director refused to work because he had been a professor. Mounted patrols were all along the roads but these satisfied themselves by questions and the pass did not have to be shown. When the first trenches were reached, about three miles from the town, they were empty except for a carpet of muddy corn stalks. The bodies of the men leaning against the shoulder high dirt had smoothed it and everywhere there were signs of several days occupation. After this there were trenches at about fifty yards intervals. The advance had been made in rushes instead of by parallels. Newly made graves dotted the roadside here and there. The telegraph poles had been destroyed and were now substituted by a small military line. The country was somewhat flooded and after passing through about a half mile of trenches the river came in sight. By this time it was plain that all fight had ceased and the ridge beyond the river was occupied by Bulgarians. There had been a heavy steel bridge over the river but the two middle spans of this were blown up and sagged into the water. Until this could be restored a temporary pontoon bridge had been thrown across and here were encamped a pontoon division with all their equipment. The boats were metal, not of wood as the Serbian pontoons are and seemed very light and easily managed. At the bridge the passport had to be shown to an officer, who became very much interested in the pictures Little took of the two bridges. Some of the soldiers spoke English and pointed out the road to take on the far bank. All of these men wished the war would stop as they wanted to get back to America. As the farther bank of the river was reached the Serbian trenches came into view. All along the bank they stretched and above on the top of the steep bluff were still others. A small village had almost been destroyed by shell fire. One heavy storehouse had been struck directly in the middle and a neat round hole showed from the front but at the rear the whole wall was torn out; small buildings stood with walls smashed and roofs tilted at queer angles; others lay burned or knocked into kindling wood. Great holes torn in the hillside and road were everywhere. In one spot wich had once been a graveyard, there had evidently been a Serbian

battery and within an area of one hundred square feet over twenty shells had exploded. Broken grave stones were flung here and there, bushes with hair and other things hanging to them were uprooted while the ground was black and burned where shells had exploded. Long lines of oxcarts were winding up and over the brow of the hill on their way to the advancing front. Now and then the sound of heavy artillery, some distance off, broke the stillness. All along the top of the ridge deep heavy trenches had been built by the Serbians commanding the approach to the bridge and here the Bulgar marksmanship showed. The shells had fallen directly behind the trenches, causing landslides when they exploded or they had just topped the earthern parapet making great gaps. Empty cans, clothing and ammunition lay all around. No dead were insight but unmistakable traces were everywhere to be seen. There seemed scarcely any places where artillery had been placed and the Serbs. must have tried to hold the position with rifle fire and mountain batteries against the heavier artillery and forces of the Bulgarians. The walk was difficult, through the deep sticky mud; the pack was growing heavy and there was still a long way to go. The trenches stretched for about four miles in this direction and then broke into detached positions commanding narrow or shallow places in the river. The country was bare and deserted, the only signs of life outside of the mounted patrols was a walled Turkish village on the banks of the river. Far ahead rose a solitary hill lifting its chapel crowned head from the valley floor. One passes this hill on the road to Lescovatz, rising up steep and abrupt for several hundred feet from the level plain around and crowned with a white chapel it makes a striking landmark, which can be seen for miles. The tramp to reach this spot proved long, hard and lonely and when the road leading to the river was reached the sun was just setting. When the bridges over the river came in sight they were cocked at various angles and it seemed impossible to cross; the foot and road bridge had been blown up from both ends and lay on its side in the water, acting as a dam. Farther on the railroad bridge was broken in the middle and under water, while both ends had been dislodged from the stonefoundation, but here a pontoon detachment had been at work and a temporary wooden causeway stretched inside the twisted steel work and crossed the open water. An officer stationed here

demanded passes as he collected rifles and ammunition from four worn out Serbian soldiers who had just surrendered. The pass was shown him and in the last light from the rapidly setting sun a couple of pictures were taken of this bridge. From here to Nish is about seven miles and this would mean a hard pull and perhaps if patrols were suspicious an all-night stop somewhere along road. Part of the retreat had evidently come this way as dead oxen and horses and the usual litter were all along the way. In the fading light the carcasses of these animals lay with stiffened limbs sticking out grotesquely, stary glassy eyes and sometimes red torn flesh showing where a shell or probably some hungry soldier or dog had torn out great strips.

Along this road which wound its way at the foot of a long spur of gullied hills, past the guant ruins of an old Turkish fort silhouetted against the sky line. All day the wind had blown in strong gusts and now it became cold and biting. A group of soldiers were passed – a telegraph squad. They were curious and after the enevitable «Dobra Vetchi» (good evening) one was found who spoke English. He had worked in Detroit and the far west and wanted to go back to the U.S. These men were waiting for their supper, a hard moldy loaf of bread. Not long after this the splashing of approaching horses was heard and soon two wagons filled with hay drew up. A voice from the top of one of these hailed in very bad English and offered a ride to Nish. This was unforseen luck and gratefully accepted. For two hours more the trip countinued, the night grew cold and a struggling conversation was attempted. The wagons were coming to Nish to get bread for the telegraph men who seemingly had been forgotten by the Commissary Department. Grubbing in the hay the Sargeant, who had worked all through the western part of the United States and Canada, produced two heavy overcoats and offered these as a protection against the wind. The tired horses at least reached Nish and the journey was nearly over. Crawling from the wagons, cold and stiff with a last «Blagodari» (thank you) and then «Locqua Noch» (good night) the short trip to the house after hours was safely made.

The visit to the front had been a farce, but the indications of what the front had been a few days previous must have been very striking.

The following day all houses were searched for arms and ammunition

which had not been turned in. By public proclamation all citizens had been ordered to turn over to the authorities anything of the kind that they found of had themselves. Many of the people had been too frightened to go on the street and had not seen or heard of any such order and a great deal of trouble followed because of this. All through the day frightened and hysterical women rushed to the house begging to be saved, as their house were being broken into and they were to be arrested because a rifle, sword or some particularly villianous knife had been found there. The proclamation stated certain fines for each sort of weapon but at the same time all Serbian paper money was declared worthless and silver dinar (20 cents) was now only fifty para (10 cents). One women said she had been accused by a neighbor of being a spy. She was afraid of being shot and was very much frightened. Later two women rushed in telling us another was being beaten at their house because she was accused of having stolen some chocolate. The beating was being done by a little hunch-back merchant of the city, they said. An old man and his family had shut themselves in a house before the surrender and had not stirred out since then. When this house was searched, it was discovered that he had not given in his name of the names of his family to the authorities and was arrested. These are only a few instances of the many, but it became our duty to try and help these people in a situation they could not understand or cope with. The authorities acted kindly in most instances, trying to help the people and still not break the strict military orders. The greatest hardship now was due to the money being declared worthless Many of the people had sufficient paper money to live on for some time but silver was very scarce. When the paper was declared worthless nearly all the shops which had opened or had anything left to sell, closed their doors. The real suffering started at this time. Monsieur Demietroff, the Prefect of Nish County, tried again and again to have the order revoked, or at least suspended for a time, but the hoped for concession never came from Sofia, where we were told it had been instigated. The hospitals had been receiving rice, beans and what medical supplies we had steadily but it was almost impossible to distribute food in a wholesale way to the people. Our warehouses would have been mobbed. Several families that had come directly under our notice and who we knew had nothing, were

kept supplied, but this was not enough. The condition of the people, the constant begging, the cold and the snow made it plain that the time to use the food we had was almost at hand. Monsieur Demeitroff the Chief Censor, one of the Sanitary Staff, a Bulgar Captain, a Major and Miss Shelly of the Baby Hospital often met at the house for tea. A plan of forming a committee to distribute the food was advanced. In conjunction with the Bulgar civil authorities this could be done. With soldiers to keep order, the former Serbian Major to designate those most needy, Miss Shelly, under whose observation many cases of want had come, and ourselves to do the work and keep a record, the plan seemed feasible and at last this was adopted. Monsieur Demeitroff was a striking figure. In the Balkans nearly everyone prefers to shout instead of talk, especially when excited. This man did not, his voice was low pitched but clear, every word being well weighed and given just the proper shade of meaning. Above all he was a diplomat and his object in coming to our teas, outside of a little relaxation from official duties, seemd to be to convince us that Bulgaria had followed the only course open to her. Sitting under the shaded lamp his carefully tended hands lending eloquence and force to his remarks, he always presented the appearance of a well groomed club man, in Prince Albert, white vest and high collar, almost the only one in Nish. Just at the right moment his tall figure would lean forward throwing his features into high relief, or he would half rise from the chair as he was emphasizing some point. The Treaty of Bucharest was discussed; Bulgaria's plight at the time; the attitude of the Allies past and present; diplomatic and military blunders, both past and present. Many instances were shown that only one of the "inn-er diplomatic circle could know" and when the words "Bulgaria would ally herself with the Devil to regain what has been so unfairly taken from her" broke from this man's lips, I think most of us felt as he did. Of course, we were a group of novices and knew nothing about statescraft and its ways and perhaps if we had been better informed everything would not have seemed so convincing but we did know of the large percentage of Bulgarians in the south, the country taken from Bulgaria, and we knew the chief points of the Treaty of Bucharest, a treaty palpably unfair to Bulgaria, which at that time was unable to protest, but which had never forgotten the unfair

and treacherous treatment of those days. Monsieur Demeitrofv was far from pro-Germanism. I never met a Bulgar who was pro-German and after the Teutonic forces entered Nish, the mildest epithet a Bulgar used to designate them was "Schweireri". When we left Nish we found that all through Bulgaria the same feeling prevailed. Ultimate trouble with the Germans was feared and all that Bulgaria wanted was to hold what she thought rightfully belonged to her.

A day or so before the eventual disposition of our stores had been decided on, the first Germans appeared in town. Two Uhlans on great well groomed horses, trotted down the streets in their gray green uniforms, shrouded helmets, with slanting lance swinging from their shoulder. They had come as escort to some official, who was arranging for the entry of the German army, then at Alexinatz. This official was a tall, pleasant faced man. His well built figure was covered by a dark whip-cord riding suit, beautifully cut, on his breat he wore the ribbon of the Iron Cross, leather puttees and a heavy shaggy Cossacks hat made up the rest of the costume. The following day an installment of officers and officials entered, and on the next a stream of comissary and quartering officers were everywhere. Each house was entered looked over and the number of men capable of being billeted there was marked on the door. The people of the town aroused by this and the various conflicting rumors, were thrown into a state of fright which nothing could check. The few Germans who had already entered gave eloquent proof of what might be expected from those who were to follow. Everywhere it was the same. "Deutchland uber Allies" and with this as a slogan a reign of terror started and had not altogether ceased when we left the town, as some of these men were still quartered on the destitute people. The Bulgarians had dealt with German "Kultur" before and therefore we were asked to reseal all of our warehouses, over which were placed double guards. That afternoon about one o'clock an army reported eighty thousand strong marched through the streets of Nish and under the triumphal arch erected to welcome the Crown Prince of Bulgaria, where they were received by the Bulgar General Boyagiefy and the German Schwarg. The cavalry, artillery, infantry; field kitchens, cooking as they marched; repair wagons; field telegraph and telephone; bicycle corps; hospital squads;

great automobile trucks; blacksmith shops on wheels, – that day a moving city passed through Nish, - everything order, no hurry, no excitement, - as the gray column swept up the street, rank on rank shaking the earth as they goose-stepped passed the reviewing Generals. The impression of irresistable force was made as regiment after regiment swung past, each man carrying a pack which enabled him to be independent of the more slowly moving supply trains for several days. Big men on large well groomed horses rode past. These were cuirassiers in service uniform, the shining breast and back plates of peace having been discarded for the simple and serviceable gray tunic of war. The steel helmets falling low over the neck and eyes were shrouded in gray, the long straight swords were of gun metal sheathes; there was no sparkle of brass or steel anywhere, - everything was gray, - wave on wave as far as the eye could see. The 122nd Regiment of Infantry marched past, endlessly. One grew tired of watching the sameness and still the rythmic facination of the gray column rolling along, could not be cast off. Hussars on lighter horse, wearing the flat busby of their regiment with the legend "Gott mit Uns" on a scroll in front, trotted after the infantry under a forest of lances. A swarm of uhlans followed; not the uhlans of my fancy, these did not wear the famous Chapka of the Franco-Prussian war, with its square flaring little balcony plume and dangling cords or gaudy uniform, but gray-clad figures with spiked helmets riding with hand on hip and black and white pennons fluttering from their swinging lance points.

There was more infantry, – hordes of them. A detachment of field kitchens rattled passed and the pungent smell of the wood smoke, mingled with the odor of cooking food blew in the faces of the hungry people who could only stand and watch. They had never seen anything like this before. Many of them had scarcely realized there were so many Germans until now. Next came the artillery; machine guns, mountain batteries, field pieces of various sizes, howitzers and great long naval guns on wheels. These last were easily over twenty feet in length, rumbling along with their noses pointed towards the sky. Cavalry and infantry again; repair wagons and huge automobile trucks. The steady stream and passed through all that afternoon, marching to the sound of familiar German music. As the sun dipped behind a ridge of hills to the west the

last infantry brigade passed the reviewing stand and it was time for the people to hurry to the places they called home or be caught on the streets after the prohibited hour. As we turned towards our house, passing down side streets, we saw squads of Germans entering many buildings. The trouble had commenced. When a door was not opened quickly enough it was broken down and if there was not enough room in the house to suit the soldiers, the people were thrown out. We hurried home and found our house had not yet been entered but in a very short while the building next door, which had belonged to a Serbian official, was broken into and twenty or twenty-five Germans started to break things up systematically. Horses were brought in and stabled in the smaller buildings back of the house, which had been the servants quarters. Hand-carved furniture was split up and used as kindling wood. The woodwork every where was pulled down and used as fire-wood, although we knew there was a pile of this in the backyard. A mania for destruction seemed to have seized these men and they started to destroy everything they could lay their hands on. Clothes, mostly women's, were pulled from closets and bureau drawers, torn up and thrown in the yard; pictures were smashed and defaced; curtains pulled down; mirrors shattered; till at last some wine and canned goods were discovered in the garret. The wine put the finishing touch to the scene, nearly all the men became half drunk, scattering the sticky canned sweets everywhere. It has always been a wonder to me why why this house did not burn down while the Germans billeted there. Luckily this first night the house that sheltered these vandals proved such a rich place to loot that they never thought seriously of disturbing us, although several times groups of soldiers came into our yard demanding many impossible things, it was always possible to get rid of them without serious trouble. They did not appear to know what to do when all five of us would go out and tell them to go back, as we belonged to the American Red Cross and were Neutrals. They always left after a time, cursing and telling us how they hated the Americans. The average Teuton soldier as we saw him has a peculiar adaptability for making himself offensive in nearly everything he does and these men, all through the night, proved no exception to the rule. All over Nish that Night's work will long be remembered. The house I have told of is only

an example of many others; the destruction was wanton, without any cause and to make matters worse had been done in a city belonging to an ally. That evening as we sat at supper there was a slight noise in the next room, which proved to be a couple of German officers and three man, going through the house to decide whether they would sleep there. As we entered the room they all had their little electric breast torches lighted and were peering here and there. A fat little officer with fiercely upturned mustaches, demanded to know who we were, and then informed us he had been billeted there. He or no other German slept in that house while we held it, although we had many such visits and became accustomed to finding Germans in our rooms preparing to make themselves at home and oust us from our quarters. All that night a baggage train was encamped in the empty lot facing the house; the German soldiers tore down fences and started a tremendous fire, around which they set on silk covered chairs, lugged from the houses, while they drank, sang and shouted, seemingly tone deaf; one playing a wheezing accordian for hours. The following morning one of the boys asked a German officer why the soldiers were allowed to act in this way they had. He grew impatient and angry at once and said: "They are brave men fighting for the Fatherland, let them have a good time when they get into an enemies town".

The following day as reports of outrages, destruction and atrocities came pouring in from every part of the town, the Germans began marching out but in their stead a horde of commisary and supply train men were to be seen. We had thought the soldiers bad enough but these men were far worse. As these supply wagons, drawn by fine horses, moved rapidly into town, in marked contrast to the other military supply trains we had seen, one was struck by the number of educated looking, spectacled drivers on the wagons. Later we learned that all men whose sight was not good enough for the regular regiments were told off to the commisary departments and in this way numbers of well educated men were made use of. One always hears that an educated thief is the most dangerous and certainly this was well borne out in this instance. Everything that had been done before was repeated with additions. When the soldiers left we went to the house next door and straightened things as best we could, saving a few valuables that had not been broken and which were

too heavy to carry off. Now the house had not enough left in it to amuse these man for any length of time, so they started in to worry us and the servants. The stable at the back of the house we turned over to them for their horses, but this was not enough, they demanded wash troughs to feed the horses from, and also hay. The hay we did not have but they had seen a wash trough and when we told them they had smashed everything they laid their hands on and we needed the trough they became very angry and said they would get it anyway. That night they broke into the outhouse and stole what they wanted and the following morning our well was filed with dirt and filth of every description, yet these men knew we were working as Red Cross Relief units. These men stole or destroyed about fifteen hundred dinars worth of property belonging to an old woman, a few houses down the street. The wedding chest of a women a little farther away was torn open, its contents made sport of and then destroyed. In the same house was a widow, whose son had been an officer in the Serbian army, now dead, was forced to give up the few little remembrances of him she still clung to, – a few pictures, some handkerchiefs a lock of hair and such things were all destroyed, amidst the most ribald actions. It is no wonder that the name of Germany became a thing of hate and loathing to everyone who had had anything to do with them. The reports from all over the town grew worse. Several women committed suicide; all feared the worse and were prepared to do the same. Word came that the Germans had stabled their horses in the Cathedral and beaten the two Bulgarians grendarmes, who attempted to make them leave. A detachment of Bulgarians was sent around and these Germans were thrown out. At a little church outside of the city, Germans had torn and slashed the Holy pictures and desecrated the whole building. Bulgarian officers and soldiers alike came to hate the sight of a gray uniform and there was a good deal of trouble between the Germans and Bulgars at various points in the city.

That night leaving two in the house the rest of the boys spread around the neighborhood and slept in the houses that were most likely to be broken into for the protection of the distressed people. German baggage trains were constantly coming in while others left and so there was always a fresh element of trouble to be watched for. The children who still had

a little chocolate to sell on the streets now stopped this because many of the Germans had taken this away from them and when they protested and been cuffed or kicked out of the way. Sleeping around at the different houses continued until the greater number of the Germans had left the city. All during this time we were not allowed to open our warehouses, as the Bulgarians trusted the Germans no more than we did and told us so plainly and they wished to avert trouble. An incident one of the boys saw shows the feeling existing at this time. The rule in the city was that wherever a guard was placed, the pedestrian had to get off the sidewalk and pass in the street. At one of our warehouses two German soldiers going along the street, refused to notice the warning given them by the guard but continued their course close in front of him; a second warning was given and still no notice was taken, the guard swung his rifle and brought the flat of the stock against one of the German's cheeks, sending him rolling and howling into the gutter. The other German ran while the one who had been struck got up and slunk away. A Bulgarian officer had watched the whole performance from across the street and now came over and asked the guard why he attacked the man. "My orders are to keep everyone away from this building", he replied. The officer looking vastly pleased, patted the man on the back, called him a good soldier and walked off/

Miss Shelly at the Baby Hospital made arrangements to take care of ten babies and announced her intention of remaining in Nish the rest of the winter to care for these children. Madam Groutch had not been able to get word through regarding the course to be followed and so the first purpose of the hospital was adopted. All the funds of the institution were in Serbian paper and this was practically worthless; supplies were running short; fire-wood was a problem, but still Miss Shelly insisted on keeping the place open and remaining until she could receive word from Madam Grouitch. Many things were needed which only the Prefect could procure and he was a very much sort after man these days. Everybody wanted something and especially Miss Shelly, who just haunted his place. The money question became a great bone of contention and finally the Prefect offered a private loan thinking this would settle the question. That afternoon Miss Shelly came to us almost in tears. The Prefect had offered her personal laon but he would do nothing for the hospital and

refused to make the Serbian paper money good. This is the only time I saw Miss Shelly great perturbed but she was from the South (? U.S.A.) her father having been General of a Confederate Brigade and the idea of accepting private a loan from a man, was too much for her. I think the Prefect was really afraid of this little woman, and she certainly managed to get nearly everything she started out after.

In some way a rumor started amongst the people that the administration had decided to make our party leave the country. The result of this was immediately evident. A crowd of excited women quickly collected in the streets and not until we had assured them the report was false would they leave. They all felt that as long as we were there they were safe and whenever anything went wrong we were the first to hear of it. These simple people feared to go to the Prefect and always came to us with their troubles, fully believing we could arrange everything satisfactorily. Their faith and trust was touching and on the day I left Nish all arrangements had been made for a popular demonstration of gratitude which Nick by begging and argument barely averted. Instead many little presents and remembrances were brought by the grateful people.

Dr. Pyle who had been working faithfully and efficiently, at the Chella Koola Hospital with the American contingent, was due in America in January, as he had to take up his work at the Roosevelt Hospital in New York at that time. The task of getting through Europe seemed a rather hard affair, but at length three of us decided to try it, – Pyle, my brother and I.

All through Nish a feeling of unrest was beginning to make itself felt. Rumors of every sort had been pouring in although nothing was definitely known. The German army which had passed through the city, was reported as having been hastily withdrawn to meet a Russian drive in Galicia. The Russians were said to have taken Constantinople, while the Serbs and Allies were pushing up steadily from Salonica. The last seemed as though it might be true as regiment alter regiment of Bulgar infantry were constantly seen marching over the ground they had so lately captured. But then there was a rumor that Romania had declared war on Bulgaria and had taken Nicotine, far to the north, so we thought that perhaps the troops we saw passing were being concentrated against

the Rumanians. We heard that the United States and Austria were having trouble, and this was the most disquieting news of all, as through Austria was the only road left to reach home. The improvement in my eyes had come to a standstill and then gradually became worse. The time to leave Nish had almost come and now just as the distribution of food had been arranged and the way seemed clear, the Austria news came to us. Diagotine had not been idle at the Austrian Embassy, however, and when we went their to arrange for passes through Austria, everything possible was done to help us. Prince zu Vindegratz, 'military atache, had heard our story and made his business to arrange all details. We had no idea of his rank or knowledge of English until he offered his assistance at the Embassy. The few things we had done for Austrians had come to his ears and he seemed to know all about the work we had been engaged in. Passports were vised and put in order. The quickest and easiest route to follow was outlined and we left the house amid a chorus of good wishes altogether unexpected.

Little had been granted permission to go south with the Bulgar General Staff to gather news for his paper. As far as I know, he was the only correspondent with the Bulgarian army. The day before we left he started for the front with the Staff, with blankets, bundles, a folding typewriter and a heavy pack on his back. He certainly made a queer figure as he marched away. It is hard to say an ordinary good-bye to one who has lived with you for months under the conditions we had. Little left a gloomy, homesick household behind him, the bottom seemed to be dropping out of everything and when would we all meet each other again?

The Prefect was told of the intended departure and he at once placed a military automobile at our disposal to carry us as far as Sofia. Passes were made out; a loan of one hundred panco or levas in Bulgarian money were forced upon us. The following morning we were supposed to start but word suddenly arrived that large packs of wild dogs and wolves were out on the road we were to take, causing a good deal of uneasiness. There had also been a very heavy snowstorm and we were advised to wait until the next day. On this account the word that we were going to leave spread through the town and only by Nick's efforts was a public

demonstration averted. Bell, Childs and Nick were to stay in the house for at least another week, to see that the food distribution went all right. At the end of that time the first two were to follow us while Nick stayed in the city to work and await Little's return. Everything was packed and Pyle had come from the Chella Koola Hospital to spend the last night in Nish with us. All the Americans had said their good-byes, given as letters to carry home, and now the hardest task of all, - spending the evening with the boys who had to remain. Everyone was blue at parting and the attempted cheerfulness was a rather pathetic cloak to hide deeper feelings. A Bulgarian officer of Reserves, whose name was Asmonoff, cousin to the first military Commandant of the town, had been very kind to us, coming in several times each day and helping us wherever he could. This man had become quite fond of us and came in this last evening with a few little presents and letters which might help in Sofia. Early next morning he was at the house with flowers (I have never been able to understand where he obtained these) and before we left he insisted on kissing me on each cheek. This was November, 1915.

Snow had been falling in little squalls for several days; the weather was below zero, and as the gray machine in which we were to make the trip halted before the house the prospects of the journey ahead of us was most uninviting. Luggage was tied on and packed in the tonneau, blankets were rolled and every preparation for the cold that we could think of was made. The Prefect had insisted upon our being armed because of the wolves and as there was no room for a guard to go along. He would not be satisfied until he learned that we had a revolver. A crowd of excited women – Ella (the cook) Pya, the children at the house and three others remaining, waved the last good-bye. At the Prefects we stopped and were each presented with a box of cigarettes, while he made a speech of thanks and wished us a prosperous journey. The chauffeur was a young Bulgarian, who spoke German quite well. His machine was a small German "N.S.U.", which later proved to be incapable of turning to the left, as the steering gear was damaged and this later proved a great hindrance and nearly brought the journey to an untimely end on several occasions.

The Crown Prince had not been able to reach Nish because of the

condition of the roads and so we were prepared for bad going, but since his attempt everything had frozen so there seemed a reasonable chance of getting through. Out on the Chella Koola road, over which the victorious Bulgar army had entered the city; past the hospital where our American friends still worked with the wounded; the machine made such good time over the miserable, snowy, rough road that all the doubt and and warning we received appeared groundless. Through flurries of light snow we at the last reached a narrow steep ravine, where a long line of ex-carts had stopped to rest. Here the trouble started; the slope was too steep, rough and slippery for the machine, and the chauffeur climbed out to put on chains. When he told us what he intended to do it sounded simple enough but the chains proved to be simply long straight affairs that had to be wound around the tires and were fastened by copper wire. At the end of the trip one rear mud guard was almost off from the constant banging and the other was very loose. Finally the chains were in place. We had all piled out and walked to keep warm. The chauffeur had no gloves so we found some heavy woolen socks for his hands before starting again. The chains though very loose, helped a great deal and we were finally able to creep to the top of the ravine road, where the machine had to back several times, close to the edge of a fifty foot drop, so the sharp turn to the left could be made. A squall of snow had blotted out what was ahead but now cleared and we saw far away the road winding along, the snow covered sides of a long range of hills; black rocks and a few gnarled leafless treess broke the monotony of the white landscape. Several dead oxen and horses had been passed, some lying as they had fallen, others skinned and half torn to pieces, while here and there only the red frozen skeleton remained, lying in a trampled space, – the tracks of men and wild dog all round. These carcasses became more frequent as the country grew rougher and more deserted. Deep frozen ruts scored each side of the road and the drip-pan of the machine constantly scraped and bumped over frozen mounds and lumps in the middle. The high rocky slopes cut off most of the sunlight and the squeak and crunch of the frozen snow kept up a continual dust with the banging of the chains on the fenders. Our object was to reach Sofia that night if possible and leave there the following day. Now that we had started for home we wanted to

arrive there by Christmas, if possible. If the Dutch ships out of Rotterdam still sailed on Friday we had just two weeks to make the Christmas boat. After our experiences with what Germans we had seen none of us wanted to travel through that country, if there was any other possible way to get out. Whichever way we went we were sure to attract attention because of our green clothes and foreign talk. Pyle was lucky in having a suit of American clothes but over this he wore an old raincoat and then a halflength fur lined jacket, the skirts of the raincoats sticking out below the jacket with a shapeless felt hat topping it all, gave him a ludicrous appearance. My Brother wore a thin kaki uniform, riding boots much too large for him, having formerly belonged to the Serbian Secretary of Foreign Affairs; an Austrian prisoner's overcoat and a Serbian forage cap. As for myself I had been lucky enough to secure an officer's uniform and overcoat, – another good reason for not traveling through Germany. A pair of shoes much too large were on my feet and like my Brother I wore a Serbian foragecap. With blankets, bags and a pack of food the party was an odd sight and attracted the most lively attention everywhere we went. The car kept on slowly bucking its way through snow drifts, now lurching down a steep incline only to start another winding ascent. The road as far as Bella Palanka was nearly deserted, except for the dead oxen lining the way. Here and there a few ox-carts on their way to Nish were passed and later as we started the descent into the valley in which Bella Palanka lay. Serbian prisoners under guard were mending the roads at various places. The valley was wind swept and the road almost free from snow and soon we reached ill-fated Bella Palanka, where the Twentieth Puhk had broken loose. Many signs of what had happened there were still to be seen but the majority of the buildings had been saved from flames and only here and there the charred remains of some house raised its blackened beams as a reminder of the violence which had so lately taken place. Through the town, over a bridge and soon we were climbing the hills to the east. The road rose in long steady grades with here and there short turns which caused a great deal of trouble when they were to the left. At several of these places we had to go back for Serbian prisoners to push the car over the steep, icy spots or keep it from sliding off the road as we backed to make a turn. This all took time and

when we had reached the top of the ridge and were well on the way to Peirot, - the old border town of Serbia - it was past midday. Snow, rocks, ox-trains, dead bodies and prisoners disolved into a cold, uninteresting sight as the sunk began to sink and the wind whistled past in the cutting gusts. At intervals we would have to tumble out and kick and dig our way through the frozen lumpy drifts, pushing as the car backed its slow way, inch by inch, to the more open road beyond; into high gloomy valleys where the snow lay deep and the machine wallowed along at a snail's pace, snorting and laboring as it backed and charged an obstructing drift; the sun sank lower and lower and we had not yet reached Peirot, where we were to get more gasoline. Finally the clearer road of the valley was under us. We had made a series of long down hill drops to reach this and were soon near Peirot. A frightened horse threw his rider into the snow and galloped into the town ahead of us. Everywhere Bulgar soldiers. Ox-trains crowded the streets and a way had to be opened before we could reach the supply depot. Here another long wait was in store for us as the single great drum of gasoline remaining had not been opened and after permission was obtained to get fuel, there were no tools with which to take off the heavy cap. After three-quarters of an hour's work with chisel and hammer in the growing cold the cap was removed and the luggage had to be unpacked from the rear of the machines to get at the tank. With the tank filled and baggage again firmly tied on, we started on the road Isarilrod. On the outskirts of Peirot was a huge camp of ox-carts and drivers. Many of the oxen seemed unable to stand the cold and everywhere men were, skinning and cutting up animals that had died. All along the road which we now traveled were supply trains slowly crawling along and making it very hard to run with any amount of safety or speed along the slippery way. Here the valley was level as a board, gaunt poplars and willows lined the road in places, while a single track railway ran along at our left hand. The rapidly flowing stream was frozen hard and this we crossed and recrossed, sometimes by a bridge, sometimes by what had been a ford. Isarilrod was just about half way been Nish and Sofia, and was the first Bulgarian town we were to see. The heavy snow drifts, constant adjusting of chains, baggage trains and getting the new supply of gasoline had used up so much time that it seemed foolish to try and get beyond Isarilrod that night, especially as there were high mountains and bad road just beyond which were unsafe at all times and doubly so at night. The chauffeur was willing to make the attempt but said "it is wisest not, you do not know that road, in day time it is bad but at night without lights and my car in the condition it is, something unpleasant will happen". Luckily we listened to good counsel and stayed at Isarilrod. The papers furnished at Nish were sufficient, when shown to the Commandant, to secure the permission to stay that night. Only one little inn could be found to sleep in, so while the chauffeur went off to put his machine away for the night, we were all three taken to a small room and after a good deal of trouble managed to get a few scraps of wood for a little sheet iron stove. When the chauffeur came back we all went to the big room on the ground floor. The place was crowded with soldiers, and officers, eating, drinking or gathered around a big round stove smoking and trying to get a little warm. A shaggy haired boy of about eighteen wearing dirty braided Albanian breeches and a ragged shirt carried food to those who worried him sufficiently to get it. The temperature was close to freezing and the dirty board floor, dirty blank walls and rickety tables with the shivering, hungry figures eating r avenously made one of the most depressing pictures I can remember. There was some sort of chopped up meat and beans, a small slice of bread and Turkish coffee. All the soldiers brought their own bread, which they gobbled in great chunks after warming it a little at the stove. We asked when the train left for Sofia and found the only one which would have been of any use had just left and there would not be another until late the following day. The only course was to make the best of a bad situation and so to get warm we trooped up to our little room, wrapped ourselves in blankets, overcoats and what bedclothes there were and tried to sleep. At least the faint gray of the coming day crept through the dirty windows and we were soon up ready to start on the last half of our journey to Sofia. A cup of Turkish coffee and some crackers we had brought with us was our breakfast and we started out to get the machine. This had been parked back of the military headquarters and guarded all night but now all efforts failed to start the cold motor. The chauffeur pinned and cranked, with took turns cranking, with the aid of soldiers the frost covered machine was run out

and pushed down the street but this not help any. Water was heated and put in the radiator and the gasoline line covered with hot clothes. Nothing seemed of any use; a stray explosion now and then was the only return for our efforts. Interested school children with rosy cheeks and books under their arms gathered to watch, their interest divided between the machine and our queer looks but soon they were forced to go on there way or be late for their lessons. At length tired cold and discouraged we went back to the inn firmly believing we would have to wait for the train. The chauffeur still puttered around and worked while we sat wrapped in overcoats and blankets watching the shadows grow on the dirty cold walls of the almost empty room. At length by some whim known only to automobile engine psychology, the machine started. Hurriedly piling our things in we left town at ten o'clock. Very soon the chauffeur's words of the evening before came back to us. The valley ended a couple of miles beyond the town, snow grew heavier and the road commenced to wind its way up to a high rugged range of mountains. We were constantly forced to get out, shovel snow and push the machine as it backed and plunged into drift after drift of hardened snow. Deep gullies were washed out in several places and several times it seemed as it we would stick in one of these and stay there. The country appeared deserted and except for the road and now and then a glimpse of the railroad track, we might have been a hundred miles from any human habitation. On the foot hills pine and cedar trees grew thickly and here the snow was deep and heavy. The machine crawled and halted, crawled on again, then we had to stop and wait for the racing motor to cool while the chains were tightened. The bitter cold wind blew the dry snow over us in clouds but still we crept up and up into the bare rock walled mountain pass. Here the wind had more sweep and stretches of road were blown bare where we made good time, but the drifts that followed in protected spots were proportionately bad and we were forced to dig our way through in many places. The time was rapidly passing but the chauffeur said that if we could just get through this part the rest of the trip would not be so hard and we could make better time. Snow squalls blew down the rocky gorge every few minutes covering us and blotting out the rocks and road ahead. The cold was intense and the wind blew through everything we had on. For three hours

we alternately backed and charged snow drifts, shoveled and pushed or slowly crept along through a white squall. Finally after one of these quick storms we saw a great plain spread cut before us white and monotonous. The better going had at last been reached and we quickly came to the valley only to find there was another ridge of hills over which the road led. Here Serbian prisoners were clearing the road of snow and by their help the machine was gotten up the two worst hills of the trip. By this time it was midday and we had not covered half the distance to Sofia but at least we could be thankful that we had not attempted to go on the night before. The great plain which now stretched before us in monotenous rolling whiteness looked endless and we were soon flying along with the mountains growing dim and at last disappearing altogether. Once we took the wrong road and were delayed coming out at the railway where a troop-train off to the front mistook us for high officials and cheered. A few scattered trees were the only objects that broke the monotony of the next two hours. Several times we missed the road, covered with new snow and either ran into a ditch or drove over the plain for some distance before we realized our mistake and then our course had to be retraced. About four o'clock on a long level stretch we struck a sharp snow covered rock and two tires were blown out. Fixing them in zero weather and readjusting the back chain took a long time, but at least we were again on the way and soon passed through the snow covered town of Slivnitza. Blue smoke was curling up from the chimneys of the houses and a break in the monotony of the white plain was a relief, and now were on the last stage of our trip. Trees become more plentiful, people and houses were seen oftener but the road began to wind and become more tricky and the snow deeper. At once place where the road made a very slight turn we slid into a deep ditch and if it had not been for the drip pan digging into the ground and stopping us we would have turned over and an end put to the trip there and then. We were forced to wait until two teams of oxen came along and pulled the machine out of the ditch backwards. Many times the machine would slide down from the crown of the road and we were forced to back into the middle again. In the ditch the steering gear must have been still more injured and during the last part the machine did everything it could to slide to the right and from the big aerodrome, a few

miles out of Sofia, proved a greater nervous strain than all the rest of the trip had been. Just as darkness was closing in we entered the city, driving past factories and the poorer portion of the outskirts until the central part of the town, built around a hill, on which is the Royal Palace, was reached. Here, after trying two hotels we secured rooms. Everything was very crowded and German officers were everywhere in evidence. Our baggage was unloaded and taken to our rooms. We said good-bye to the chauffeur and made him happy with a present, which would enable him to get the best and warmest gloves he could find and still have something left. Then we cleaned up, went out and had a real meal and came back to sleep between clean sheets in a steam heated room. Our strange appearance had attracted a good deal of attention at the restaurant where we ate and many people had asked us who we were and where did we hail from? On learning that we were Americans several well dressed young fellows came to our table, talked and offered their assistance while we were in the city. They all had attended Roberts College (an American institution) and we learned that a great many of the important Government positions were held by men who had been educated there. These men all spoke English and di everything in their power to aid us. The following morning we started out to arrange our trip to the nearest open port. Our passports, which had been sent to the police department the night before to be looked over, were returned and we set out to find the American Consul or Embassasor at the Hotel Bulgar. Mr Murphy, the Consul General was found after directions at the hotel had been given us and here we left a list of all Americans we still knew to be in Serbia and arranged about Nick's lost passport. From the office of the Consul General we went back to the Hotel Bulgar and met Mr. Louis Einstein, American Charge d'Affairs, who took the greatest interest in our story and plans, and by his advice a letter and special official despatches for Mr. Penfield at Vienna, the short route by Low Palanka and up the Danube seemed possible. From here we went to the Austrian Embassy to get permission to go by way of the Danube into Austria. There was no time to arrange about us then so we left with the understanding that we were to have a final answer that afternoon. After lunch we went to the Police Department and after a long wait and various complications, received permission to leave the city that night. From here we returned to the Austrian Embassy and learned that our passports would have to be looked into. These we handed over and were told to come later. Hurry back to the hotel we packed our / few belongings and then went out to change some gold into Austrian money for the long trip to Vienna. Everyone had told us it would be impossbile to get through to Austria by the Low Palanka route and Mr. Einstein himself was quite doubtful, as this was a military route over which only Austrians, Germans, Turks and a few Bulgars were allowed to travel. The longer, surer and more expensive way lay through Rumania to Bucharest from there into Austria. When we finally returned to Austrian Embassy the doors were closed and it seemed as if we would have to spend another night in Sofia but by continued knocking and ringing we were at last admitted and taken to the official we wished to see. In the first place he said it was too late for him to do anything, in the second place only one could be allowed to go with the official papers. Pyle, who spoke both German and French very well, advanced one argument after another; speaking of the work done in Nish; of the help given Austrians as well as others; of the accident to my sight and how we were making every effort to catch the steamer leaving in less than two weeks. None of these arguments moved the official, the necessary permission would not be obtained but he would have our passports vised so this would not have to be done in Bucharest. By the time the official Austrian seal had been stamped and the slight fee for this paid, we felt rather hopeless and prepared to leave but just as we were about to go out the man called to us and said if we were willing to take the Low Palanka route on our responsibility there was a chance that we might get through that way, although he did not recommend this course, as it probably meant being turned back. We thanked him, hurried to the hotel to get our baggage and a bite to eat, fully intending to "take the chance". Just as we entered the doors of the hotel, two doctors who had crossed on the same ship from America with us came out. A meeting in Sofia was the last thing we had expected and there was only a short time to talk. These men, Drs. MacLinden and Rinehart had gone to Salonica from Serbia, where they found it impossible to get a ship out. They had come back through Greece and Bulgaria and were on their way to Bucharest and

then across Europe to the western coast. We advised them what was best to do from our own experience and then after hurried good-byes secured a cab and drove to the station. The Bulgarian trains are on schedule time. We found a young clerk who had worked in Texas and spoke English, his help proved of great value and soon we were in a compartment of the long train with all our baggage safely stored away. The coaches soon became crowded with Germans, Austrians and Bulgars, and from 7:45 until 2 A.M. we had a most miserable, hot unventilated time. Several of the passengers became train sick; there was a disagreeable Prussian under officer, wearing a big Iron Cross, who insisted on keeping his howling, whining dochshund in the compartment, and everywhere the supercilious Teutonic military atmosphere was felt. It was a little Prussia with whitewashed windows, bad lights and ventilation travelling on wheels. The journey was made between stifled snatches of sleep, the grumble of gutteral voices punctuated by the jarr of flat wheel and the whining of the dog, while now and then the shrill whistle of the locomotive and the jerking of the cars marked the presence of some village or hamlet. At 2 A.M. the station of Low Palanka was reached. From this place to the river was about a mile and ramshackle carriages were waiting to carry the passengers over. Here we waited in the cold for nearly an hour trying to secure one of the few wagons, which made trip after trip, each one faster then the last, so that they might not miss a fare from the stragglers at the station. After a cold drive through a long straggling village we reached the river. Our baggage was dumped down, the money snatched from our hands, and the driver was on his way back to find another fare. Everyone had collected on a little freight station platform where were piled bales and boxes, field kitchens were lined up close by, long lines of box cars, guarded by fur overcoated German soldiers were in front of us. There was no shelter and the mercury hung around zero. Sharp gusts of wind chilled the body, while the trampled snow underfoot kept one's feet like blocks of ice. From the talk around us we soon learned that the boat we were expecting was already two days late because of fog but might now come in at any hour. The wisest at once sought out the warmth of a squalid cafe, some way up the street. Those who were not so wise waited longer but by the time an hour had elapsed the platform was nearly

empty. We had remained because we were ignorant of conditions and knew not where to go, the baggage had to be watched and with the feeling the Germans harbored against Americans, it was more pleasant to remain in the cold together than to seek the shelter of the cafe crowded with Germans. Spreading our heaviest blanket on the frozen snow in the shelter of a pile of cartridge cases, we laid down and covered ourselves with the other two blankets. From that time until day broke was the coldest, most miserable period I have ever spent. As day came we got up, stiff and cold, abandoning the luggage to any fate that might overtake it, we started to walk for warmth. Only a short way up the street we discovered the single cafe of the place. There we drank some hot weak tea and warmed ourselves a little. When we returned to the baggage several people had collected and we learned that the steamer would not be in before ten. All that day we alternately went to the cafe for hot tea and heard new reports that the steamer would not be in for another hour. It eventually came at eight o'clock that night. At four we had been able to see the Bulgarian Commandant, who asked a few questions in very good English, stamped our passport and set all our fears of boarding the steamer and leaving the county at rest. We had taken the chance and won, but the in between times had been full of anxiety but now the wind did not seem as cold or the few crackers we ate so dry. As the steamer was two days late a large crowd was waiting when the boat pulled in beside a number of long freight steamers. Pushing and jostling the people made their way over the narrow gang plank and immediately secured every little space that was empty. A large detachment of Austrian infantry came aboard and added to the conjestion, those these men were kept forward. In getting aboard we had become separated and it was sometime before we could find each other. The heavy bags had to be looked after and it was hard getting these through the narrow passages between great piles of freight and up to the saloon and when we arrived there every available space seemed taken. At last we found a little corner in a small room and settled ourselves. After a long wait and constant nagging of the busy stewards we secured something to eat and drink, the first real meal in over twenty-four hours. A stateroom was an imposible luxury and we stretched ourselves on the narrow bench running around the sides of the room and were soon asleep. The following morning we were scheduled to land but the steamer had lost time at Low Palanka and it was three o'clock in the afternoon before we reached Orsova, the Austrian frontier town. During the sail up the Danube, – a stream muddy, swift and not as we had always imagined, – blue and calm, – we found it wisest to remain in the saloon. The vessel was full of officers, both German and Austrian. we were passing through a section held by military forces and any undue interest shown on our part in the country, through which we were passing, seemed to be at once resented. If we attempted to remain on the narrow deck someone was always close by to watch our movements. As in Nish we soon learned that Americans were more disliked than even the English and from this point until we reached Holland, we were continually confronted with the great grievance of the German "why does your country furnish ammunition to our enemies?" "It is not Allies who kill our brave men, but American ammunition." At least in self defence, Dr. Pyle, who spoke German fluently, arranged an answer to this accusation which took about five minuts in the telling and was based on the statement that the English had started a propaganda in Germany to make the people of that country think America responsible for all the ammunition used by the Allies. While an answer was being thought up for this we usually escaped. Many of the people on the steamer were returning from Turkey; officers in plain gray uniforms and brown astrakan hats; nurses and soldiers. One man, a Swedish officer, holding commissions in the German and Prussian armies was just returning from Persia, where he had been doing engineering work for Germany. After a trip of over three weeks on mule back and having had various adventures, he reached railroad connection an was now on his way home to rest. Just before entering the Iron Gate on the last stage of our journey four Austrian monitors surged past us. Everyone rushed to the deck and there was much saluting and waving of hands as the monitors swashed their way past. After stubbornly breasting the rush of water in the narrow channel of the Iron Gate we came around a bend and into the more quiet waters beyond, and so to the dock at Orsova. Here everyone disenbarked and we were turned over to the custom officials. We were surprised at the lax inspection our baggage was put through, as we had been warned to expect the worst and were prepared. After having our passports stamped we looked for lodgings as the train we had expected to take had left a hour earlier and there was no other to be had until the following day. The town was crowded and for a time it seemed as though we would have to spend the night on the ground but finally after a long search the landlord of a small hotel promised us he would do his best, and we settled ourselves in the cafe of his place to await developments. The place was filled with Austrians and Germans playing cards, dominoes, chess and drinking. Just before the German offensive the town had been "shot up" by Serbian Kommittadjas from over the river and was still in bad shape.

Ater a three hour's wait our room was ready. We were marched across a muddy backyard and ushed into a hovel which looked as if it might have been a stable at one time. The windows were broken but there were two beds and a couch and an attempt at cleaning had been made. We washed and returned to the hotel for something to eat. The long dining room was crowded with the military element and women. In reading through the menue we found nearly everything had been named after the popular military heroes of the German army, so we ordered counts, generals, princes and admirals and paid accordingly. A gypsy orchestra of stringed instruments played wild plaintive Hungarian melodies as we ate; the conductor, a large greasy, black eyed fellow with a violin tucked under his chin, passed from place to place were the prettiest women were seated bending over and playing his music close to their ears. Stiff backed officers came in, turned to the four points of the compass, saluting precisely at each turn and then joined some group of friends. The musicians passed through the crowded room gathering what fees they could for their music. One small party was a source of interest and conjecture; no one seemed to be certain of our standing in the place and because of the mixture of clothes we wore, the answer was difficult. Our so-called bedroom was very cold. Pyle's bed collapsed as he laid down, but we were too tired to care and slept until late the following morning. After rolls and coffee we started for a money changers, his rates were high so welooked elsewhere finding another place across the street. Here the rates were much the same and we decided to leave just as several German officers came in. The woman in charge suspected us at once because we left as the Germans entered and we soon found we had been reported as probable spies. No trouble followed but such an incident goes far to show the present conditions everywhere concerning spies.

At the Police office where we had gone to secure permission to leave the town, there was a long cold wait and after being questioned and held for two hours we were told it was not necessary to get the permission we had asked for. We were simply told "If you are what you claim to be you will go through, if not, you are taken".

About three o'clock we drove to the station, a mile and a half outside of the town. Range after range of mountains stretched their hazy blue ridges along the road we were to travel. The little box-like compartments on the train were all hot and over crowded, mainly with the military element. By separating and going into different compartments we secured seats, which we held all that day, night and part of next day, until we reached Budapest. Our train crawled out of the station, crawled through valley after valley, pass after pass, while the mountains gathered close around, becoming higher and more ruggid as night closed in. Every village or hamlet that boasted a station, was a stopping point. Passengers were constantly changing throughout the night and to sleep in the hot cramped quarters was almost impossible. To avoid chance of trouble or misunderstanding, I was forced to wear a heavy overcoat to hide my English uniform and in the hot train this became very uncomfortable. By morning we had reached more level country, which soon gave way to great level plains through which the train, now several hours late, puffed its slow way. There was no water to wash in, food could not be had, but then we had become accustomed to going without food and our chief concern was to reach Budapest as quickly as possible. Peasants boarded the train on their way to the city to spend Sunday. The last twentyfive miles of the trip these people in their queer costumes packed every available inch of space in our car, as the cars intended for their use were to full to hold any more.

At Budapest we were lucky enough to catch a tram for Vienna. Here everything changed for the better, the train was moderately fast and ran on schedule time; we could at least wash and those who traveled in our compartment were an exception to the general rule of travellers. we had met, advising us where to go when the train reached Vienna. By the time we drew into the big station of the city darkness had fallen. The hotel we expected to patronize was near the station and with the help of a porter for the heavier baggage we were soon there. The place was full; – people stared at us; many asked questions, and one old gentelman in a silk hat and frock coat stopped his carriage to descend and find out who we were. At lenght we secured a taxi-cab and after several attempts secured rooms at the Hotel Metropole, where we found that Dr. Ryan and his party from Belgrade had put up only a few days before. Here we were able to get clean at least but nearly two days and a night without food had given us splendid appetites and without shaving or trying to make ourselves in the least presentable, we went straight to the dining room. This proved to be a large white and gold room with stained glass roof with a balcony shaded by palms stretching around three sides. Dr. Ryan had left a good impression and we were brought to the very centre of the room under the inquiring eyes of the many well dressed people, who crowded around the tables, eating and listening to the music coming from the balcony We had tried to save money in every way but this was a special occasion and everything we wanted we had. Again and again people would stare and beckon our waiter to their table to ask about us, some even becoming so curious that they themselves came and asked. At Sofia we had shaved, since than we had slept in our clothes, which were none too good before we started, the mud of three countries covered boots and shoes and an English officer's uniform in a restaurant of the Austrian capital, free and unguarded, was sourse of wonderment to these people. Now that we were eating and had a place to sleep everything seemed funny, long since having lost all sense of embarrassment, it was amusing to see beautifully gowned women and smartly tailored men crane their necks to get a better view of this sight, and then launch into an animated conversation of conjecture. The whole evening was a success and we enjoyed ourselves immensely. Vienna at night, even in time of war, is a sight long to be remembered.

The following morning was the beginning of what might have been called a "taxi-cab day", as we rushed from place to place, just finishing

in time to catch the train for Berlin that evening. Briefly, the time went as follows: First looking up the American Consul and having our passports stamped, from which place we proceeded to the Police station and received permission to leave the city and country that evening; At the German Consulate permission was obtained to enter Germany for the purpose of travelling through to Holland and our passports were stamped accordingly. This sounds very easy but the reality was far different and only by patience and constant pushing was it possible to have these things arranged at such short notice. Time was the most valuable thing now and after lunch and seeing Cook's representative about the best way to reach the United States from Vienna, we decided to go by way of Holland and Germany. Everywhere we were told that Switzerland would probably be closed to travelers at this time and even if we got through this country the trip to Bordeaux could never be made through France in its present condition in time to catch the Christmas boat, if such a boat were sailing. Through France nothing was certain and we would almost surely be detained we were told. Finally deciding to try to reach Holland we secured tickets from the representative at Cook's and hurried away to the American Embassy to see Mr. Penfield and deliver the papers we had carried through from Sofia. At the Embassy we met Mr. Young, who had represented the United States in Nish; also two young doctors we knew, who had come out of Serbia and were waiting for money from home. Dr. Penfield received the pears, heard our story and added a clause to our passports, which he thought necessary to take us through Germany. Here we were warned that we might expect to lose all our pictures, cameras, written and printed matter on entering Germany but as we had been uncommonly lucky thus far, we decided to leave that night. Leaving the Embassy we hurried to the Minister for Holland just in time to have our passports vised, after which money was changed and some necessary purchases made. At the hotel we snatched a hasty meal and left for the station and our trip to Berlin began.

At five the next morning the German border was reached and here Dr. Pyle lost all of his undeveloped films but nothing else was taken and we decided we had gotten off very easily after the stories we had heard in Vienna. After an hour's wait we boarded another train and arrived in Berlin at ten-thirty. The next stage we were to travel would not begin until late that evening, so we had practically the whole day in Berlin. On the streets women were everywhere, soldiers and officers were greatly in evidence but the male civilian population seemed to have dwindled to a mere handful. Never did I see a seriously wounded German soldier. All men I was told, who had lost an arm of leg or were otherwise disfigured, were kept in large hospitals and sanitaria in the country. The large number of soldiers the two fish days a week, the system of bread tickets and a sort of gayety prevading all the cafes and public places, were the only signs of war that were noticeable in the German capital. Food was good and not as expensive as in New York, although the portions one received were far smaller than those I remember having eaten on a former trip to Germany in times of peace.

From the train window we could see that the fields on all sides were uniformly cultivated, women doing a great part of the labor. On the railroads one constantly saw prisoners at work, the majority appearing to be Russians. Germany was running like a well regulated clock, the idea of the country being at war seemed almost ridiculous until we climbed into the train which was to carry us to the border of Holland. New troops were leaving for the front the night we left, mothers, fathers, friends and sweethearts mingled on the platform saying good-byes in a tearful silence. The long troop train rattled in was filled and quickly pulled out, leaving a sad gathering to separate in silence and wait in their various homes, hoping for the return of their loved ones at the front. At length our train came in, on time to the minute, and we secured places for ourselves and baggage. Many officers followed the train which had already left in this one we were on. From what we heard an offensive movement was expected and therefore these troops were being concentrated at some point near the railroad. That night we again spent on the train, sleeping as best we could until four thirty when we were told to leave as we had reached the German borderat Bentheim, where we would have to go through the customs again. Into the fog of a cold rainy morning, over the glistening tracks and soon everyone was headed into a large low room where the business of searching baggage was carried on. At the entrance our passports had been demanded and checked and then we

were sent to the low counter to open our baggage for inspection. This time the search was thorough and we parted with all writing that was found, printed matter and developed films. A bayonet my brother was carrying as a souvenir was taken and the entire contents of our bags were thorough searched. At length satisfied that nothing remained in the baggage of importance, we were passed on to another room where our passports were again examined and stamped, questions asked and just as we were sure everything was over, we found ourselves marched to neat little dressing rooms where we were politely asked to disrobe that our clothes might be searched. Here we lost all the letters we had managed to carry thus far for those left in Nish: addresses, visiting cards, opened letters and anything else written or printed we carried on us. By leaving name, address and postage, I learned that everything of no value or importance from a military standpoint would be returned after investigation. Eventually many of the things taken came to me in America, even some of the official documents from Nish and many of the camera films, though the best of these were missing. My pockets had been filled with odds and ends of all sorts, - buttons, scraps of paper, pieces of chocolate, two medals an old Serbian woman had given me and many other things. All these I emptied onto a small table giving the history of each and asking the soldier who searched me to take some chocolate, which was against the rules. My German was very bad but I made him understand that I was almost blind and he soon came to the conclusion that I had lost my mind at the same time. The medals impressed him and the whole search ended in both of us crawling around the floor gathering odds and ends that I had spilled out of my pockets. In this way I kept my small store of gold from being discovered and the others were fortunate enough to get theirs through in a like manner. My brother's diary was wrapped in a pair of heavy pajamas which he kept in his hand and which was not discovered. Many of the incidents which I should have forgotten were brought to my mind by this account of our daily experiences and which would never have been returned if it had been found by the Germans.

Later, in a small breakfast room we met several Americans who were trying to catch the same ship that we were. Nearly all had lost a

great deal more in the search than we had, particularly in money. All gold which had been found was taken and German paper at German exchange rates was given in its place. One woman was bringing through some expensive perfumes and these were all taken and emptied, the bottles only being returned. Another woman who spoke no German was forced to bare the soles of her feet to prove, so she said, that there was no writing there. Everyone we spoketo had lost something and the delay had caused us all to miss the train, which meant a three hours wait for the next. One man, an international fur dealer was bemoaning his fate in the business line and said "In Germany I can't do any business because I am an American; in England I am suspected of being a spy because my name is German and I am arrested when I try to enter my own house; in Russia I am at once sent out of the country and when I tried to reach Paris I was not even allowed to cross the border. Damn business I'm going home to my family."

After a cup of coffee with rolls and cheese and a long wait the train appeared. At last we were on a Dutch train and on our way into Holland. People drew a long breath, began to talk and to say what they really thought, all of which was very uncomplimentary to the Prussian system of treating travelers. Everywhere the verdict was the same, not a single pro-German sentiment was expressed by anyone, although the wonderfully systematized machine we had all so recently passed through had left an impression no one could forget.

At the Dutch border our baggage was merely stamped and we passed into the station where we were forced to wait two hours for the train to Rotterdam. Outside the station a herd of heavy Flemish horses were gathered, all intended for the German Government, which I learned buy thousands of these animals from Holland every year. Only horses under two years old are allowed to leave the country, but even with the age embargo there was no lack of animals, as the prices were extremely high and the market always open.

Everywhere throughout Holland there was the most fervent anti-German feeling. A Dutch reservist on the boat going home told me that a regiment of chauffeurs and part of the imperial guard had been withdrawn from the frontier, because of constant trouble and hard feeling with the Germans. In our compartment were three young Dutchmen who spoke English and these pointed out as we came to them, long sheds and neat little square houses were many interned Belgians were quartered. Farther on there was a large military camp and here swarms of Dutch soldiers were exercising or drilling on the sand dunes. Fortifications just completed were scattered here and there over the country in plain sight of the train, everywhere "Preparedness" seemed to be the watch-word, and the young men informed us that all German gun foundations had been found and destroyed. Holland is making money head over fist by her commercial activities and if Germany continues to hold Antwerp at the end of this war, the feeling is that trade complications are sure to arise between the two countries very quickly.

After leaving the higher sand dunes we ran through low sunken meadows crossed and recrossed by long straight canals and ditches. Here and there a small river or large canal flowed slowly along between its high dikes, sometimes twenty or twenty-five feet above the level of the surrounding land. Everywhere the towns were clean and neat, the poplar bordered roads stretched in lines of unbroken smoothness over the flat country, while toy like windmills whirled their great arms in their wind blowing in from the sea. Just as the sun was setting we pulled into Rotterdam, told our Dutch companions good-bye and were soon driving over the cobbled streets to our hotel.

The following day we secured tickets for the Christmas ship, which we had caught with just one day to spare. On Friday, December 10th we sailed at 11:30 P.M. leaving the quaint Dutch city with its busy maritime bustle behind and stood out for the Hook and the channel. The following morning we found ourselves anchored at the Downs in company with a number of other ships, all waiting permission to proceed. From there to Falmouth was only a short run but all the following day the ship lay at anchor waiting to take on English passengers and for the sacks of mail to be inspected.

The authorities relieved the ship of all German, Bulgarian and Turkish correspondence and at length, late in the afternoon, we were allowed to proceed. On December 23rd we slowly steamed into New York Harbor, through a blanket of thick mist and so creeping through

the Narrows and up the Bay, came at last in sight of the great sky-line rearing its jagged summit out of the pall of the fog which meant home to us. The ship was late but what mattered that now? Everything was excitement, friends and relatives were awaiting us, our adventures were over and we were home at least.

DOUGLAS MERIWETHER DOLD¹ (1888–1931)

ouglas Meriwether Dold was born on the 7th of February 1888 in New York to a family of a renowned psychologist William Elliott Dold. Following his families footsteps, he graduated in medicine in 1915 from the Columbia University. Immediately after finishing his studies, as a member of the Columbia Relief Expedition, he arrived in war-torn Serbia.

After the Expedition ended it's mission he decided not to return to the USA but rather to remain and continue his humanitarian work in the Balkans. During his stay in Bosnia, where he worked as a doctor in a field hospital in Dobrun, he almost went completely blind. He returned to Niš in order to be treated where he was surprized by Bulgaria's declaration of war on Serbia. After the retreat of the Serbian Army and the majority of the people in Niš, he decided, together with five more American friends, to stay in the town where he bore witness to Bulgarian and German soldiers' entry into the Serbian wartime capital. He participated, together with the Bishop of Niš Dositej, in a formal surrender of Niš to the Bulgarian Army while pleading for the safety of it's defenseless inhabitants, while in the following days, he and his American friends served as mediators between the people of Niš and the occupying forces.

Because of growing health issues, Douglas Dold, by the end of November 1915, left Niš and returned to the USA. In the following years the damage done to his eyesight was gradually worsening untill he became completely blind at the end. Still, that did not hinder his ability to work, and appart from writing he

¹ In the materials located in the Archives of Vojvodina as well as other available literature, the middle name for Douglas Dold is noted as being Meriweather. Based on habilitated sources, passport documents of Douglas Dold, we decided for the middle name to be Meriwether. National Archives and Records Administration (NARA); Washington D.C.; Roll #: 248; Volume #: Roll 0248 – Certificates: 58501–58600–1–300, 08 Jun 1915–14 Jun 1915, available at: https://www.ancestry.com/interactive/1174/USM1490_248-0389?pid=812825&backurl=https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?indiv%3D1%26dbid%3D1174%26h%3D812825%26tid%3D%26pid%3D%26usePUB%3Dtrue%26_phsrc%3Dpzj89%26_phstart%3DsuccessSource&tree-id=&personid=&hintid=&usePUB=true&_phsrc=pzj89&_phstart=successSource&usePUB-Js=true, 9 August 2018.

also was the editor of three newspapers: "The Danger Trail", "Miracle Science and Fantasy Stories" and "Astounding Stories" (assumingly with the help of his brother Elliott). He published a novel called "Valley of Sin" (1931) as well as a host of short stories of science fiction/adventure genre.² He died in New York on the 6th of May 1931.³ For his contribution with regards to sanitization in World War I, the Yugoslavian state posthumously ordained him with the Cross of Mercy.⁴

Translated by Aleksandar Dimitrijević, MA

² The Encyclopedia of Science Fiction, Edited by John Clute and Peter Nicholls, New York 1993, 347; Everett F. Bleiler, Richard J. Bleiler, Science-Fiction: The Gernsback Years: A Complete Coverage of the Genre Magazines Amazing, Astounding, Wonder, and Others from 1926 Through 1936, Kent, Ohio 1998, 97–98.

³ Dold, Douglas, http://www.sf-encyclopedia.com/entry/dold_douglas, 4 August 2018; Douglas M. Dold, http://www.isfdb.org/cgi-bin/ea.cgi?19051, 4 August 2018; https://www.findagrave.com/memorial/76657275, 4 August 2018.

⁴ Papers of the Dold family [manuscript] 1915–35, https://search.lib.virginia.edu/catalog/u3901273, 4 August 2018.

REMEMBERING THE AMERICAN HEROES OF 1915

Famous Serbian writer Jakov Ignjatović once wrote that he hoped a day will arive "when the descendants will remember again their teachers and will keep their remembrance as a valuable testament". "The one who does good deeds to his people in any given circumstances is indeed a great man". Among such worthy and virtous Serbians is Mihajlo Idvorski Pupin, professor, scientist of renown, inventor who popularized science, a benefactor and endower. Raised in the Serbian Othodox tradition he remained connected to his ancestors fatherland and to the people from whom he descends. He constantly confirmed this throughout his life with many patriotic and charitable deeds.

At the beginning of the last century Mihajlo Pupin, as a Serb with American citizenship and one of four hundred most distinguished and influential citizens of the time, worked inexhaustibly to connect and organize the Southern Slavs in the USA. During the annexation of Bosnia and Herzegovina in 1908, his contribution resulted in a public outcry by the American public against the deeds of the Austro-Hungarian Empire. In the same year he became president of the Central Committee for Serbian organizations in America and the president of the Slavic Immigration Society in New York. From 1909 onward, he was one of the founders and president of the Union of Serbs "Sloga" and from 1912 to 1920 an honorary consul for the Kingdom of Serbia in the USA.

In 1912 Serbia, Montenegro, Greece and Bulgaria succeeded in what the whole of Central Europe failed to do from the middle of the 17th century onward, to expel the Turks from Europe and to draw an outline for the European cultural identity. The Great War, in which both ideas and armies took part in, began on the 28th of July 1914, in exactly twelve hours and thirty minutes. It shook the old continent and brought drastic consequences – millions of dead and material devastation – unheard of in European and world history, up untill that point.

After the First World War broke out Pupin started working hard in organizing Serbian volunteers in the USA and drawing the attention of the American public in order to help Serbia. In this endeavour, for which he was

under investigation by the Department of Justice because he was accused of going against American neutrality, he invested not only his scientific reputation but his property as well. One of such humanitarian actions – drawing the attention of the American public in order to get them engaged, was the "Columbia Relief Expedition to Serbia" initiated by Pupin as a professor at the Columbia University in New York. Pupin's call was answered by twenty four American students, mostly from the Columbia University, with the aim of joining the Great War, not to fight but rather to help, mend and heal. Their decision was worth not just mere respect but complete admiration. Guided by desire to help the Serbian people in their fight with epidemics, famine and war atrocities, willfully risking their lives, they proved that fighting for ideals of humanity and justice has a higher universal meaning. Many of them, even after the official end of the humanitarian mission of the Expedition, descided to remain in Serbia and continue with the humaniratian work under the Red Cross.

When you're twenty five it seems that anything is possible for you. You are not afraid of anything. Imagine a situation where twenty four young men from a prestigious American University, who barely just graduated, board an overseas ship in June of 1915 and sail not for a well deserved holiday on some tropical island, but rather to go somewhere unknown and far away. They travel to another continent where a massive war is taking place. They sail to help Serbia which, after the conflicts in 1912 and 1913, found itself again in the winds of war. The mere fact that these young Americans were willing to leave their parents, family and warm houses and venture out in order to help the unfortunate Serbs whereby risking their lives in the process, is nothing short of fascinating and heroic. I believe that they never even heard of Serbs before nor did they know where Serbia was, but they believed their physics professor and humanitarian teacher, famous Mihajlo Pupin who asked them to help his people out. Even though America in 1915 was not a part of the war, they operated on the principles of justice and decided to help those who were attacked. That righteous one was tiny Serbia that was being attacked by great and powerful Austro-Hungary, Germany and Bulgaria.

American doctor and writer Douglas Meriwether Dold and his friends; E. Colby, G. R. Bell, E. E. Childs, A. J. Cokefair, W. E. Dold, W. W. Eaton, G. K. End, A. E. Evans, A. M. Frantz, E. H. Jessup, P. F. Jones, L. L. Little, G. B. Logan, D. S. McChesney, W. H. Mallory, D. Peters, W. Prickett, P. H. Ryan, G. Sanders, P. Smith, M. A. Tancock, D. D. Warner, N. Banitch; from "Columbia" were true heroes that believed in the principles and ideals of justice

and humanitarianism which they proved with their own deeds. Their names in Serbia's memory ought to be encased in gold, because they are a perfect example of those times when Serbian-American relations were at it's best. Such pleasant times were, in our two centuries long relations, far more numerous then those of distrustfulness.

Douglas M. Dold, who just then graduated as a doctor and participated in the humanitarian Expedition, left a unique testimony of the times, his own diary entries and that is why the book in front of us is faithful to his life and the original document. By publishing these records, the Archives of Vojvodina wishes to comemorate, with another publication regarding to the events of the First World War, the gratitude to the unbeatable generation of Serbians that outdid themselves with their many battles, misfortunes and glorious victories in it's defence of freedom and the fatherland, as well as to their American friends, the nouble youth that fought on the side of justice and freedom. Douglas Dold lost his sight during his humanitarian work in Serbia. The fact that someone lost a part of himself while helping our ancestors is fascinating. This is why we, even after hundread years, pay our respects and give him all due honor, just as the Yugoslavian Royal Government posthumously ordained him in 1935 with the Cross of Mercy for his medical work in the First World War.

Although the Serbian Army was by the end of 1915 erased from the list of allied armies, because it was believed that it fell in the frozen cols of Albania, it however never came to pass. The Serbs recuperated on Corfu and showed it's amazed friends and shocked enemies just how far the defence of the fatherland goes. The famed French admiral Lacaze, in the work "Causes of our Defeat", gave the following description: "Serbia has put itself among the greatest nations and it brings me great honour as a sailor that, from the shores of the Adriatic Sea, I was able to gather this illustrious army, that my enemy thought he destroyed forever, that I was able to help it quickly reorganize, so that I could transport it to the Salonika Front, where it contributed to a glorious end to the war." One of Pupin's lads from the Columbia Expedition called Elbridge Colbi was himself a witness to Serbian bravery. He wrote in his piece, called "Battle Songs of Serbia" and published in an American scholarly journal in 1917, these following words: "A nation which cradles its youths, like the heroes of Homer, to antique chants of high courage ever preserves the ancient valor and produces new heroes for the inspiration of future ages. The warriors of Kumanovo and Prisrend were told in their childhood such tales as this. They fight to the end, these Serbs, because they always fight for freedom. An expeditionary corps

fighting away from home is unknown in their military annals: they always fight on their own ground to resist aggression."

On the 15th of September 1918 Serbian warriors were rushing ahead being lead by the Kruševac 12th Regiment "Car Lazar" and with an fierce push they opened the Gates of freedom and kissing the soil of their homeland they relentlessly charged to the north towards their homes. These warriors, these heroes of fantastic tales achieved victory on the Salonika Front by pure bravery, which they dreamed about for three years in the Macedonian hills. It was the Serbian path to Calvary and likewise to Resurrection, stretching 1.500 kilometers. Of the seven hundread and fifty thousand soldiers that Serbia produced for the First World War, four hundread thousand met their end. That is one third of the most vital part of the population, the highest loss among the allies and the highest percentage of people that one country lost in all the wars of the 20th century. It's not hard to imagine what this kind of loss means for one nation's future.

Robert Lansing, the USA Secretary of State under Woodrow Wilson, described the Serbian heroes to the American Congres in the following maner: "Serbs are truly an ideal and incomparable type of soldiers. Their courage and heroism knows no equal among out many adversaries".

Today we outh to remember that we are descendants of the great Serbian soldiers that never, during the battles in the First World War, lost not even their regiment flag and that this gene will not disapear as long as descendants of those brave and honorable Serbian soldiers live. We are reminded of the words said by Elbridge Colbi: "Yet in all the hopeless muddle of Balkan warfare, there is no other nation with a finer record for courage than these Serbs. Their worth has been tested not only in victory, which means nothing, but in the hour of bitter defeat, which means that more idealism shall pass into rhyme. If, as Burns said, songs make the country, in Serbia 'tis courage makes the song."

At the end I would like to offer our sincerest thanks to the Provincial Government of the Autonomous Province of Vojvodina, headed by Mr. Igor Mirović, who reasonably supported our publication of this book. We owe special thanks to the U.S. Embassy in the Republic of Serbia and to the ambassador, His Excellency Kyle Scott, who gave his personal support for publishing the

¹ Elbridge Colby, "Battle Songs of Serbia", The Sewanee Review, Vol. 25, No. 1 (Jan, 1917.), pp. 74–79. Published by: The Johns Hopkins University Press. https://www.jstor.org/stable/27532972, 20 August 2018.

² Ibid, p. 79.

Nebojša Kuzmanović

materials of the Archives of Vojvodina.

At the same time we hope that our book will contribute to a better understanding between Serbs and Americans which is truly needed today, in order to overcome tragic misunderstandings and even animosity with which we ended the last century. It's all the more needed, for we, while being in far worse circumstances, were also the greatest of allies for the most part of the twentieth century. Let the heroic mission of Douglas Dold and his friends from 1915 be a heritage for better ties and relations between us.

Nebojša Kuzmanović, Ph.D. Translated by Aleksandar Dimitrijević, MA

Novi Sad, 28 August 2018

ЧЛАНОВИ КОЛУМБИЈА ЕКСПЕДИЦИЈЕ ПРУЖАЊА ПОМОЋИ

Даглас Мериведер Долд (Њујорк, 1888 – Њујорк, 1931)

Douglas Meriwether Dold New York, 1888 – New York, 1931

Лерој Луис Литл (Толоно, 1888 —? 1970)

LeRoy Lewis Little (Tolono, 1888 – ? 1970)

Вилијам Елиот Долд (Њујорк, 1889 – Шарлотсвил, 1957)

William Elliott Dold (New York, 1889 – Charlottesville, 1957)

 $\label{eq: First Polyage Fermi Polyage Fermi Polyage} \ensuremath{\mathsf{Ferm}}$ (Делавер, 1891 — Нормал, 1947)

Glen Roderick Bell (Delaware, 1891 – Normal, 1947)

MEMBERS OF COLUMBIA RELIEF EXPEDITION

Елмер Елсворт Чајлдс (Лионс, 1893 — ? 1970)

Elmer Ellsworth Childs (Lyons, 1893 – ? 1970)

Ангус Мекдоналд Франц (Дулут, 1895 – ? 1973)

Angus McDonald Frantz (Duluth, 1895 – ? 1973)

Дус Питерс (Марфисборо, 1892 – ?)

Duce Peters (Murphysboro, 1892 – ?)

Ален Џером Коукфер (Њујорк, 1896 – ? 1976)

Allen Jerome Cokefair (New York, 1896 – ? 1976)

Џорџ Кенет Енд (Шибојган, 1894 – ?) **George Kenneth End** (Sheboygan, 1894 – ?)

Пол Фортиер Џоунс (Саладо, 1892 — Њујорк, 1940)

Paul Fortier Jones (Salado, 1892 – New York, 1940)

Вебстер Рајт Итон (Коламбас, 1892 – ? 1958)

Webster Wright Eaton (Columbus, 1892 – ? 1958)

Алберт Едвин Еванс (Поултни, 1894 – Дорсет, 1982) Albert Edwin Evans (Poultney, 1894 – Dorset, 1982)

Вилијам Прикет (Вилмингтон, 1894 – ? 1964)

William Prickett (Wilmington, 1894 – ? 1964)

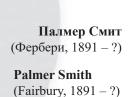

(Њуjорк, 1894 – ? 1916)

Gilbert Sanders (New York, 1894 – ? 1916)

Гилберт Сандерс

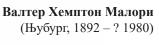
Payson Hancock Ryan (Pelham Manor, 1897 – Cincinnati, 1974)

Елбриџ Атертон Колби (Њујорк, 1891 – Вашингтон, 1982)

Elbridge Atherton Colby (New York, 1891 – Washington, 1982)

Walter Hampton Mallory (Newburgh, 1892 – ? 1980)

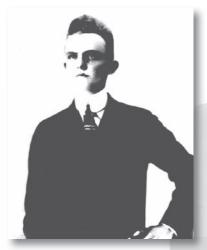

Никола Банић (Бела Црква, 1878 – Оринџ, 1969)

(Weisskirchen, 1878 – Orange, 1969)

Nikola Banitch

Даниел Дадли Ворнер (Бејтинг Холоу, 1894 – ?) Daniel Dudley Warner (Baiting Hollow, 1894 – ?)

Илон Хантингтон Џесуп (Њујорк, 1884 – Покасет, 1958)

Elon Huntington Jessup (New York, 1884 – Pocasset, 1958)

Џорџ Брајан Логан (Алегени, 1892 – Чапел Хил, 1927)

George Bryan Logan (Allegheny, 1892 – Chapel Hill, 1927)

Монтагју Артур Танкок (Монтреал, 1893 – Сакраменто, 1965)

Montague Arthur Tancock (Montreal, 1893 – Sacramento, 1965)

Доналд Стивенсон Мекчесни (Сиракјус, 1895 – Округ Бјуфорт, 1983)

Donald Stevenson McChesney (Syracuse, 1895 – Beaufort County, 1983)

Извор/Source: National Archives and Records Administration (NARA); Washington D.C.;

Roll #: 247; Volume #: Roll 0247 - Certificates: 57831-58500, 28 May 1915-08 Jun 1915

Roll #: 248; Volume #: Roll 0248 - Certificates: 58501-58600-1-300, 08 Jun 1915-14 Jun 1915

Roll #: 249; Volume #: Roll 0249 - Certificates: 301-700, 14 Jun 1915-17 Jun 1915

Roll #: 250; Volume #: Roll 0250 - Certificates: 701-1100, 17 Jun 1915-22 Jun 1915 Roll #: 251; Volume #: Roll 0251 - Certificates: 1101-1500, 22 Jun 1915-24 Jun 1915

Volume #: Volume 1: Passport Applications - Declarant.

ЧЛАНОВИ MEMBERS

КОЛУМБИЈА ЕКСПЕДИЦИЈЕ OF COLUMBIA RELIEF ПРУЖАЊА ПОМОЋИ EXPEDITION

Даглас Мериведер Долд Douglas Meriwether Dold

(Њујорк, 1888 – Њујорк, 1931) (New York, 1888 – New York, 1931)

Вилијам Елиот Долд William Elliott Dold

(Њујорк, 1889 – Шарлотсвил, 1957) (New York, 1889 – Charlottesville, 1957)

Елбриџ Атертон Колби Elbridge Atherton Colby

(Њујорк, 1891 – Вашингтон, 1982) (New York, 1891 – Washington, 1982)

Гилберт Сандерс Gilbert Sanders

(Њујорк, 1894 – ? 1916) (New York, 1894 – ? 1916)

Илон Хантингтон Џесуп Elon Huntington Jessup

(Њујорк, 1884 – Покасет, 1958) (New York, 1884 – Pocasset, 1958)

Лерој Луис Литл LeRoy Lewis Little

(Толоно, 1888 – ? 1970) (Tolono, 1888 – ? 1970)

(Пелам Менор, 1897 – Синсинати, 1974) (Pelham Manor, 1897 – Cincinnati, 1974)

Џорџ Кенет Енд George Kenneth End

Даниел Дадли Ворнер Daniel Dudley Warner

(Лионс, 1893 – ? 1970) (Lyons, 1893 – ? 1970)

Џорџ Брајан Логан George Bryan Logan

Алберт Едвин Еванс Albert Edwin Evans

Дус Питерс Duce Peters

(Марфисборо, 1892 – ?) (Murphysboro, 1892 – ?)

Палмер Смит Palmer Smith

(Фербери, 1891 – ?) (Fairbury, 1891 – ?)

Никола Банић Nikola Banitch

(Вилмингтон, 1894 – ? 1964) (Wilmington, 1894 – ? 1964)

(Монтреал, 1893 – Сакраменто, 1965) (Montreal, 1893 – Sacramento, 1965)

Доналд Стивенсон Мекчесни Donald Stevenson McChesney

(Сиракјус, 1895 – Округ Бјуфорт, 1983) (Syracuse, 1895 – Beaufort County, 1983)

Пол Фортиер Џоунс Paul Fortier Jones

(Саладо, 1892 – Њујорк, 1940) (Salado, 1892 – New York, 1940)

Пејсон Хенкок Рајан Payson Hancock Ryan

Глен Родерик Бел Glen Roderick Bell

(Делавер, 1891 – Нормал, 1947) (Delaware, 1891 – Normal, 1947)

(Шибојган, 1894 – ?) (Sheboygan, 1894 – ?)

Вебстер Рајт Итон Webster Wright Eaton

(Коламбас, 1892 – ? 1958) (Columbus, 1892 – ? 1958)

(Бејтинг Холоу, 1894 – ?) (Baiting Hollow, 1894 – ?)

Елмер Елсворт Чајлдс Elmer Ellsworth Childs

Ален Џером Коукфер Allen Jerome Cokefair

(Њујорк, 1896 – ? 1976) (New York, 1896 – ? 1976)

Ангус Мекдоналд Франц Angus McDonald Frantz

(Дулут, 1895 – ? 1973) (Duluth, 1895 – ? 1973)

(Алегени, 1892 – Чапел Хил, 1927) (Allegheny, 1892 – Chapel Hill, 1927)

Валтер Хемптон Малори Walter Hampton Mallory

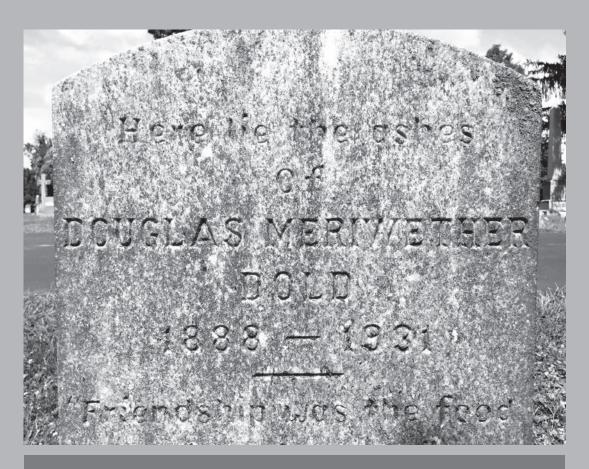
(Њубург, 1892 – ? 1980) (Newburgh, 1892 – ? 1980)

(Поултни, 1894 – Дорсет, 1982) (Poultney, 1894 – Dorset, 1982)

(Бела Црква, 1878 – Оринц, 1969) (Weisskirchen, 1878 – Orange, 1969)

Вилијам Прикет William Prickett

Монтагју Артур Танкок Мontague Arthur Tancock

Споменик Дагласу М. Долду на гробљу Ривервју, у Шарлотсвилу у Вирџинији.

Monument to Douglas M. Dold at the Riverview cemetery, in Charlottsville, Virginia.

Даглас Мериведер Долд | Douglas Meriwether Dold АВАНТУРА НА БАЛКАНУ, 1915.

ADVENTURE IN THE BALKANS, 1915

Издавач Архив Војводине

Publisher Archives of Vojvodina

За издавача

Др Небојша Кузмановић, директор

On Behalf of the Publisher

Director Nebojša Kuzmanović, Ph.D.

Лекѿор

Мер Ивана Гојковић

Proofreading

Ivana Gojković, MA

Прелом Татјана Цавнић

Formating Tatjana Cavnić

Дизајн корица Мр Дарко Вуковић

Cover Design Darko Vuković, Mr

Шѿамӣа Графоофсет

Print Grafoofset

Тираж 1.000 примерака

Print Run 1.000 copies

ISBN 978-86-80017-47-1

ISBN 978-86-80017-47-1

2018. | 2018

СІР - Каталогизација у публикацији Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.111(73)-94

ДОЛД, Даглас Мериведер, 1888-1931

Авантура на Балкану 1915. / Даглас Мериведер Долд; приредила Љиљана Дожић; превела с енглеског језика Ивана Ђокић Саундерсон. - Нови Сад: Архив Војводине, 2018 (Челарево: Графоофсет). - 207 стр.; 24 ст. -(Библиотека Посебна издања / Архив Војводине)

Текст упоредо на срп. и енгл. језику. - Тираж 1.000. - Стр. 7-10: Предговор / Кајл Рандолф Скат. - Стр. 11-24: Ратна сећања Дагласа Долда / Љиљана Дожић. - Библиографија.

ISBN 978-86-80017-47-1

COBISS.SR-ID 325050119